

BAKÜ-CEYHAN PETROL BORU HATTI'NİN
STRATEJİK ÖNEMİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sevindik MEHRACOV
ESKİŞEHİR, 2002

BAKÜ – CEYHAN PETROL BORU HATTI'NİN STRATEJİK ÖNEMİ

Sevindik MEHRACOV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Rıdvan KARLUK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2002

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

BAKÜ – CEYHAN PETROL BORU HATTI'NİN STRATEJİK ÖNEMİ

Sevindik MEHRACOV

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2002

Danışman : Prof. Dr. Rıdvan KARLUK

Ülkeler sürdürülebilir kalkınmalarını gerçekleştirmek için enerjiye ihtiyaç duymaktadırlar. Enerjinin ise, güvenilir kaynaklardan sağlanması gerekmektedir. Türkiye'nin dış alımının büyük bir kısmını petrol oluşturmaktadır. Bu petrolün büyük bir bölümü ise Orta Doğu ülkelerinden ithal edilmektedir. Stratejik öneme sahip mal ve hizmetlerin dış alımlarında ülke ve kaynak çeşitlendirilmesine gidilmesi, ileride doğabilecek kriz ortamlarında riskin dağılımı açısından bir çok avantaj sağlamaktadır.

Bu çalışmada konu bu yönüyle incelenmekte ve Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın stratejik önemi vurgulanmaktadır. Tez 7 bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümlerde petrol sektörü ile ilgili bilgi verilmektedir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde Azerbaycan petrolünün üretimi ve nakli problemleri, yapılan anlaşmalar ve üretilecek petrolün uluslararası piyasalara ulaştırılması için ortaya atılan alternatif boru hattı güzergahları ile ilgili bilgi verilmektedir. Altıncı ve yedinci bölümde ise, petrol politikaları ve Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın hem Türkiye, hem de Azerbaycan açısından stratejik önemi vurgulanmaktadır.

ABSTRACT

THE STRATEGIC ROLE OF BAKÜ – CEYHAN PETROL PIPELINE

Sevindik MEHRACOV

Department of Economics

Anadolu University Social Sciences Institute

January 2002

Advisor : KARLUK, Rıdvan, Professor

Countries need energy for continuous development. Therefore, in the long term, the sources of energy need to be reliable. Turkey imports petrol from other countries, especially from Middle East countries.

In this study, the strategic importance of Bakü – Ceyhan pipeline was examined and emphasized. This study consists of seven chapters. In the first and second chapters, related literature about petrol sector was reviewed. In the third, fourth, and fifth chapters, the production and transportation issues, petroleum agreements, the transportation of produced petrol to the international market, and alternative transportation route or pipelines of Azerbaijan petrol were discussed and examined. In the sixth and seventh chapters, petrol policies and the strategic importance of Bakü – Ceyhan pipeline to both Turkey and Azerbaijan were examined, emphasized, and recommended.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Sevindik MEHRACOV'un "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Stratejik Önemi" başlıklı tezi 14 Şubat 2002 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat (Uluslararası İktisat) Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.S.Rıdvan KARLUK
Üye : Yrd.Doç.Dr.Gürsel GÜR
Üye : Yrd.Doç.Dr.Hasan İSLATINCE

Prof.Dr.Ömer ZİHTİ ALTAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYL.....	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA PETROL SEKTÖRÜ

1. TARİHSEL GELİŞİM.....	3
2. DÜNYA ENERJİ SEKTÖRÜ VE PETROLÜN YERİ.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL AÇIDAN PETROL SEKTÖRÜ

1. PETROL SEKTÖRÜNÜN TEMEL ESASLARI.....	11
2. ULUSLARARASI PETROL ARAMA VE ÜRETİM ANLAŞMALARIL.....	12
2.1.İmtiyaz ve Vergi Anlaşmaları.....	13
2.1.1.İmtiyaz ve Vergi Anlaşmalarının Finansal Açıdan İncelenmesi.....	13
2.2.Üretim Paylaşımı Anlaşmaları.....	15
2.2.1.Üretim Paylaşımı Anlaşmalarının Finansal Açıdan İncelenmesi.....	16
2.3.Risk Hizmet Anlaşmaları.....	17
2.3.1.Risk Hizmet Anlaşmalarının Finansal Açıdan İncelenmesi.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN PETROLÜNÜN ÜRETİMİ İÇİN YAPILAN ANLAŞMALAR

1.YAPILAN ANLAŞMALAR.....	21
2.ULUSLARARASI PETROL ŞİRKETLERİ.....	33
2.1.Amoco.....	33
2.2.Pennzoil.....	34
2.3.Unocal.....	34
2.4.Chevron.....	34
2.5.Mobil.....	35
2.6.BP.....	35
2.7.Remco.....	36
2.8.Statoil.....	36
2.9.TPAO.....	36
2.10.OİEC.....	36
2.11.Agip.....	37
2.12.İtochu.....	37
2.13.Total.....	37
2.14.Elf Aquitaine.....	37
2.15.LUKoil.....	38

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE TÜRK BOĞAZLARI'NDAN PETROLÜN NAKLİ PROBLEMİ

1.HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE ÇIKAR ÇATIŞMALARI.....	39
2.TÜRK BOĞAZLARI'NDAN PETROLÜN NAKLİ PROBLEMİ.....	43

BEŞİNCİ BÖLÜM

AZERBAIJAN PETROLÜNÜN NAKLİ PROBLEMİ VE ALTERNATİF BORU HATLARI PROJELERİ

1.BAKÜ-NOVOROSSİSK PETROL BORU HATTI PROJESİ.....	48
2.BAKÜ-SUPSA PETROL BORU HATTI PROJESİ.....	48
3.BAKÜ-NOVOROSSİSK-BURĞAS-ALEKSANDRUPOLİS PETROL BORU HATTI PROJESİ.....	49
4.BAKÜ-CEYHAN PETROL BORU HATTI PROJESİ.....	49
5.DİĞER ALTERNATİFLER.....	50

ALTINCI BÖLÜM

PETROL POLİTİKALARI PETRO STRATEJİ

1.PETROL POLİTİKALARI.....	52
2.PETRO-STRATEJİ.....	55
3.RUSYA'NIN PETROL POLİTİKASI.....	56
4.ABD'NİN PETROL POLİTİKASI.....	59
5.TÜRKİYE'NİN PETROL POLİTİKASI.....	62

YEDİNCİ BÖLÜM

BAKÜ-CEYHAN PETROL BORU HATTI'NİN STRATEJİK ÖNEMİ

1. AZERBAIJAN İÇİN BAKÜ-CEYHAN PETROL BORU HATTI'NİN STRATEJİK ÖNEMİ.....	66
2. TÜRKİYE İÇİN BAKÜ-CEYHAN PETROL BORU HATTI'NİN STRATEJİK ÖNEMİ.....	72
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	82

GİRİŞ

İnsan yaşamı ve ülkelerin kalkınmasındaki önemi doğrultusunda enerji sektörünün sağlıklı gelişimi için talep, arz, iletim, dağıtım vs. konulara önem verilmesi ve gelecekte enerji sorunu ile karşılaşılması için stratejik hedefler belirlemek ve bu hedefleri gerçekleştirmek için hem ekonomik, hem de siyasi olanakların kullanılması yönünde ileriye yönelik planlar yapılması gerekmektedir.

Bu nedenle enerji kaynakları içinde stratejik öneme sahip petrol ve petrol türevlerine ulaşmak ve onların kullanımını ülke çıkarları doğrultusunda kontrol altına almak büyük önem arz etmektedir.

Konuya bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin gelecekte enerji darboğazına girmemesi için, güvenilir bir kaynaktan petrole olan ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Azerbaycan petrollerinin Batı pazarlarına ulaştırılmasında coğrafi konum itibariyle kilit ülke konumunda olan Türkiye, karşısına çıkan bu fırsatı değerlendirmek zorundadır.

Konuyla ilgili yaptığımız çalışmanın birinci bölümünde, dünyada petrol sektörünün tarihi gelişimi ve dünya enerji sektöründe petrolün yeri incelenmekte, tablo ve şekiller yardımıyla bu konuya açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

İkinci bölümde, petrol sektörünün yapısı, dünyada geçerli olan petrol arama üretim anlaşmaları ve anlaşmaların finansal yapısı incelenmektedir. Azerbaycan'ın uluslararası petrol şirketleri ile yaptığı anlaşmalardan sağlayacağı gelirin hangi anlaşma türüne göre daha verimli olacağını aydınlanması açısından bu konunun önemine değinilmektedir.

Üçüncü bölümde, Azerbaycan petrollerinin üretimi ve pazarlanması için uluslararası petrol şirketleri ile yapılan mukavelelerdeki anlaşma şartları ve pay yüzdelelerinin tablo şeklinde ayrıntılı biçimde incelenmekte ve Türk petrol şirketinin bu mukavelelerde hangi oranlarda paya sahip olduğu gösterilmektedir.

Dördüncü bölümde ise, Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasının önündeki yapay engellere değinilmiş ve Hazar'ın hukuki statüsünün belirleyici faktörleri bilimsel olarak sıralanmaktadır.

Beşinci bölümde ise, Hazar petrollerinin uluslararası piyasalara ulaştırılması yönünde ortaya atılan alternatif boru hattı projeleri ve bu projelerin eksik tarafları incelenmekte olup, seçilecek Ana İhraç Boru Hattı'nın hangi güzergahtan geçmesinin daha avantajlı olacağına değinilmektedir.

Altıncı bölümde, petrol politikaları, petro stratejiler, ABD, Rusya ve Türkiye'nin petrol politikaları incelenmekte, petrol üzerinde oynanan oyunlar ve bunların doğurduğu sonuçlar değerlendirilmektedir.

Yedinci bölümde, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın hem Türkiye, hem de Azerbaycan açısından siyasi ve ekonomik çıkarlar gözönünde bulundurularak stratejik önemi belirtilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA PETROL SEKTÖRÜ

1. TARİHSEL GELİŞİM

Doğal kaynaklar arasında enerji kaynaklarının özel bir yeri vardır. Bu bakımdan petrol de insan hayatının her döneminde ve her safhasında tartışmasız bir şekilde etkisini gösteren bir madde haline gelmiştir. Özellikle 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından sonra petrol için verilen mücadeleler, bu konuyu açıkça ortaya koymuştur. Çağımızın tarihi derinliklerinden gelen ve günümüzde de sürdürülen mücadelelerin ortak noktasını da petrolün teşkil ettiği tartışılmaz bir gerçektir.

Genellikle savaşlar, hammadde kaynaklarının bulunduğu bölgelerin üzerinde cereyan etmiştir. Her bir güç bu kaynaklara sahip olmak veya bu kaynaklara sahip ülkeler üzerinde siyasi baskı uygulayarak kendi etki alanında tutmaya çalışmış ve gerektiğinde zor kullanarak kendi geleceğini teminat altına alabilmişlerdir.

Bu hususta sanayileşmiş ülkeler daima aktif rol üstlenmişlerdir. Bu ülkeler petrol bölgelerini kendi veya dost ülkelerin elinde bulundurarak, bu yolla dünya ekonomisine egemen olmak için her türlü imkanlarla mücadelelerini sürdürmektedirler.

Petrol dünyanın en kıymetli ve rakipsiz hammaddesi haline geldikten sonra yeryüzünde çıkarılabildiği her yerde, ihtilaller hükümet darbeleri birbirini kovalamış, petrole sahip ülkelerin halkları hiçbir zaman rahat bir nefes alamamışlar.

Petrolün sıvı halinde olan ve hammadde olarak da bilinen türünün, asırlar öncesinden bilindiği ve genellikle ilkel aydınlatma aracı olarakta kullanıldığı, tarihi bölgelerde rastlanmaktadır. Hatta Çinliler'in bambu ağacının dallarını uçuca ekleyerek, çıktığı yerden kullanacağı yere kadar taşımışlardır. Tarihte M.Ö.331'inci yılda Makedonyalı İskender İran'ı kuşatması sırasında, kurduğu çadırında Hazar kıyılarından getirilen ve kil kabın içerisinde yanan petrole ışıklandırılması, petrolün çok eskiden, bir enerji kaynağı olarak kullanılmasının bilindiğini göstermektedir.¹

Bakü'nün de yerleştiği Abşeron yarımadasında petrolün çıkarılması ve

¹ Elman Nesirov, Azerbaycan Neftinin Dünü, Bugünü, Yarını (Bakü 1997), s.14.

işletilmesi hakkında bilgi, VII ve VIII'inci yüzyıllara aittir.X'uncu yüzyıl arap gezgini Merudi'nin aktarımlarına göre, petrol Bakü'de ilkel yolla elde edilerek deve kervanları vasıtasıyla tüketici ülkelere gönderilirdi.İnsanların daha çok petrol elde etmek isteği, yeni gelişmelere yol açıyordu.Bakü yakınlarında 1594 yılında usta Mehmet Nuroğlu 35 metre derinlikte kuyu kazarak petrol elde etmiştir.Petrolün ticari amaçla ilk kullanışı Azerbaycan'da olmuş ve 1820 yılında Bakü yakınlarında, ilk rafineri anlamında işletme kompleksi kurulmuştur.²

1857'de Romanya ve 1859'da ABD'de ticari amaçlı petrol işleyen rafinerinin kurulmasıyla başlayan petrol endüstrisinin tarihini ve aşamalarını şöyle sıralamak mümkündür.

Gazyağı Dönemi (1860-1885) : Diğer damıtma ürünleri henüz uygulama alanına girmemiştir.1860'da 66.000 ton civarında olan dünya üretimi, 1870'lerde 800.000 ton civarına yükselmiştir.

Yağlama Dönemi (1886-1900) : Sanayide ve evlerde bitkisel yağların yerini petrolden elde edilen yağlar almaya başlamıştır.1900'lerde dünya üretiminin 20 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir.

Benzin Dönemi (1900-1914) : Makine sanayinin gelişmesi ve otomobilin yaygınlaşmaya başlamasıyla yeni petrol yataklarının bulunması ve işletilmeye açılmasına ihtiyaç duyulmuş ve 1900'lerden sonra sanayileşmiş ülkeler petrol bölgelerinin paylaşımına başlamışlardır.

1915-1930 Dönemi : Teknolojik ilerlemeler sonucu Fueleoillerin kullanımı yaygınlaşmış ve dünya petrol üretimi gittikçe artmaya başlamıştır.Bu dönemde Orta Doğu Batılı ülkelerin petrol için mücadele alanı haline gelmiştir.

1930-1946 Dönemi : Petrol ürünlerinin kalitesi, gelişen teknolojiye paralel olarak geliştirilmekle kalmadı.Dünya petrol üretimi miktarlarında artışlar süratle yükseldi.1. Dünya savaşı sonunda yeterince petrol alamayan ülkeler, 2. Dünya savaşını çıkartmakta ve özellikle petrol alanlarına göz dikmekte gecikmediler.

1945 ve Sonrası Dönemi : Bu tarihten sonra katalizatörler yardımıyla rafinaj ve petrokimya doğmuştur.1955 ortalarına gelindiği zaman dünya üretimi 600 milyon ton civarına yükselmiştir. 1960' lardan sonra petrole dayalı enerji tüketiminin hızla artmasıyla petrolün öneminin artması engellenemez hale gelmiştir.Enerji kaynaklarını

² Elman Nesirov, a.g.e., s.41.

kontrol altına alma mecburiyeti doğmuş ve kontrolü sağlanamayan gücün yeni yüzyıla damgasını vurmayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. Böylece açık ve gizli petrol savaşları olmuş ve savaşlar günümüzde de sürüp gitmektedir.

Azerbaycan'da petrolün tarihini yukarıda da belirtildiği gibi çok eskiye dayanmakla birlikte, önemli bir faktör gibi kullanıma açılması ise 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından sonra incelemekte fayda vardır. Bu açıdan, tarihsel gelişim içinde Bakü petrolünün stratejik önemine de değinmiş oluruz.

Petrol üreten ülkeler kendi petrol sanayilerinin tarihlerini mekaniki yoldan ilk petrol çıkarılmaya başladıktan itibaren dikkate alırlar. Dünyada ilk olarak Bakü'de mekaniki yolla kuyu kazılmıştır. 1847 yılında rastlanan bu olaydan itibaren de Azerbaycan'da petrol sanayinin başlangıcı kabul edilir. 1891 yılında dünya toplam petrol üretimi 22,5 milyon tondur. Bunun 9,5 milyon tonu ABD'de, 11,4 milyon tonu ise Rusya'da üretilmiştir. Rusya'da üretilen toplam petrolün %95'inin Azerbaycan'da üretilmesi, o tarihte Azerbaycan petrol sanayinin dünyadaki konumu itibariyle ne derece önem taşıdığını göstermektedir. Bakü'nün petrol başkenti olması da o tarihlere rastlamaktadır. Petrolün bu kadar zengin olması beraberinde yabancı yatırımcıları da Bakü'ye çekmiştir. Ülke petrol sanayinin geleceğini gören ilk yabancı yatırımcılardan biri, 1879 yılında kurulmuş Nobel Kardeşleri Petrol Hasılatı Birliği olmuştur.³

Nobel Kardeşler ilk defa Hazar Deniz'ine, petrol ihracı masraflarını azaltmak amacıyla tanker getirmeyi başarmışlar. Bunu petrolün demir yolları ile nakli ve 1878 yılında yapılan petrolün boru hattı ile nakliyesini de takip etmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucu petrol ilave masrafları beş kat azalmış ve petrolün ihracı için yapılan yatırımların masrafı bir yıl içinde kompensasiya olmuştur.

1897-1907 yılları arasında, dünyada o zaman en büyük petrol boru hattı olan Bakü-Batumi petrol boru hattı yapıldı. Boru hattının uzunluğu 883 km ve hat boyunca 16 pompa istasyonu kurulmuştu.

Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan petrol sanayisi inkişaf etmiştir. 1941-1945 yıllarında Azerbaycan petrolü tüm ülkede üretilen petrolün %75'ini oluşturuyordu.

2. Dünya Savaşı sonrası Sovyet petrol merkezinin yer değiştirmesi sonucu Azerbaycan petrol üretiminin de yükselişi, duraklama dönemine girmiş ve 70'li yıllardan sonra azalmaya başlamıştır.

³ Elman Nesirov, a.g.e., s.75.

2. DÜNYA ENERJİ SEKTÖRÜ VE PETROLÜN YERİ

Üretim sürecinin gerçekleştirilmesi ve yaşamın çağdaş koşullarında sürdürülmesi, çok büyük ölçüde enerjiye bağlıdır. Enerji dünyasına bakıldığında, kişi başına düşen birinci derecedeki enerji tüketiminin, dünya ortalamasının yıllık 1,45 ton eşdeğer petrol tep / kişi, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamasının yılda 4,56 tep / kişi ve Türkiye ortalamasının da yılda 1,10 tep / kişi olduğu görülmektedir.

Dünya enerji tüketiminin büyük ölçüde hidrokarbon türü fosil kaynaklara dayandırılmış olması ve bu kaynaklara olan talebin 2025 yılına kadar süreceğinin uzmanlarca tahmin edilmesi, dünyada hidrokarbon rezervlerinin ne kadar önem taşıdığına bir göstergesidir. 1997 yılında dünya birincil enerji tüketiminin %89,9'u fosil yataklardan sağlanmıştır. Birincil enerji üretiminde;

Kömürün payı : 2.320,7 Mtep ile % 26,7

Petrolün payı : 3.474,6 Mtep ile % 40,2

Doğalgazın payı : 2.000,9 Mtep ile %23,2

Hidrolik enerjinin payı : 225,9 Mtep ile %2,6

Nükleer enerjinin payı : 617,4 Mtep ile %7,2' dir.

1990 yılına göre kömür üretimi % 6,1 ,petrol üretimi %10,6 ,doğalgaz üretimi %13,1 ,hidrolik enerji üretimi %25,2 ve nükleer enerji üretimi 22,9 artış göstermiş bulunmaktadır.⁴

1997 yılında dünyanın birincil ticari enerji tüketimi, %89,5'i düzeyinde olmak üzere, toplam tüketim 8509,5 Mtep'dir. Birincil kaynakların bu tüketimde payları şekil 1.1'de görülmektedir.

Günümüz dünyasında tüketilen enerjinin yaklaşık %85'i doğrudan satış amacıyla üretilen "ticari enerji" olup, kömür, petrol ve doğalgaz dünya enerji ihtiyacının, yaklaşık dörtte üçünü karşılamaktadır. Kalan dörtte biri nükleer, hidrolik, odun, bitki ve hayvan atıkları gibi klasik biomas, yeni ve yenilenebilir kaynaklar ile karşılanmaktadır.

⁴ TÜSİAD, 21'inci Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi, Aralık 1998

Tablo 1.1. Dünyanın İspatlanmış Petrol Ve Doğal Gaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı Ve Türk Cumhuriyetleri'ndeki Mevcut Durum (2000)

Bölgeler	Petrol (Milyar varil)	Doğalgaz (Trilyon c.f.)	Dünya Petrol Rezerv Payı %'si	Dünya Doğalgaz Rezerv Payı %'si
Kuzey Amerika	85,1	294,6	8	5,6
Orta Güney Amerika	89,5	219	8,5	4,3
Avrupa	20,7	183,9	2	3,6
Rusya, Ukrayna ve Diğer BDT Ülk.	49,3	1.740,4	4,72	33,7
Türk Cumhuriyetleri	16,4	262,5	1,71	5,1
Afrika	75,4	361,1	7	7
Asya-Pasifik	43,1	359,5	4,2	6,9
Orta Doğu	673,7	1.749,6	64	33,8
Dünya Toplamı	1.052,9	5.170,3	100	100

Kaynak DPT, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri özel ihtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000, s.188.

Tablo 1.2. Dünyada ve Doğalgaz Üretiminin Bölgelere Göre Dağılımı ve Üretim Payları %'si ile Türk Cumhuriyetleri'ndeki Mevcut Durum (2000)

Bölgeler	Petrolx1000 Varil / gün	Doğalgaz Milyar c.f. / yıl	Dünya Petrol Üretim Payı %'si	Dünya Doğal Gaz Üretim Payı %'si
Kuzey Amerika	14.166	26.072	19	32,5
Orta ve Güney Amerika	6.730	3.059	9,7	3,8
Avrupa	6.885	9.677	9,3	12,1
Rusya, Ukrayna ve Diğer BDT Ülk.	6.302	20.211	8,7	24,3
Türk Cumhuriyetleri	1.141	1.538	1,4	1,7
Afrika	7.525	3.570	10,2	4,4
Asya-Pasifik	7.645	8.672	10,4	10,8
Orta Doğu	22.795	6.386	31,1	8
Dünya Toplamı	73.105	80.149	100	100

Kaynak DPT, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000, s.188.

Tablo 1.3. Türk Cumhuriyetleri ile Rusya, Ukrayna ve Diğer BDT Ülkelerinin Petrol, Doğalgaz Rezervleri ve Dünyadaki rezerv payları (2000)

Ülkeler	Petrol Milyar Varil	Doğalgaz Trilyon c.f.	Petrol Dünya Rezerv %'si	Doğalgaz Dünya Rezerv %'si
Azerbaycan	7	30	0,7	0,6
Kazakistan	8	65	0,8	1,3
Türkmenistan	0,5	101	0,1	1,9
Özbekistan	0,6	66	0,1	1,3
Kırgızistan	0,3	0,5	-	-
T. Cumhuriyetleri Toplamı	16,4	262,5	1,7	5,1
Rusya	48,6	1.700	4,6	32,9
Ukrayna Ve Diğer BDT Ülk.	0,7	40,4	0,1	0,8

Kaynak DPT, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000, s.188.

Dünya yenilenebilir kaynakların başında hidrolik enerji gelmektedir. Dünya genelinde 14.000 TWh/yıl değerlendirilebilecek hidrolik potansiyel vardır. Türkiye'nin 1999 yılı sonu itibariyle kurulu gücü toplamı 26.117 MW olup, bu gücün 10.537 MW'ı hidrolik santraller vasıtasıyla üretilmektedir.

Nükleer teknoloji, dünyanın elektrik gereksinmesinin %17'sini karşılamının yanı sıra, tıpta ve endüstride kullanılan birçok izotopun üretilmesiyle de insanlığın hizmetindedir. Hem araştırma yapmak hem de tıpta ve endüstride kullanılan izotopları üretebilmek için 59 ülke toplam 273 araştırma reaktörü işletmektedir. Bunların yanı sıra 250'yi aşkın gemi ve denizaltı nükleer enerji ile hareket edebilmektedirler. Günümüzde 31 ülke nükleer enerji santrali işletmektedir. Dünya genelinde bini aşkın, ticari, askeri ve araştırma amaçlı nükleer reaktör işletmektedir. Nükleer elektrik tüketiminin toplam elektrik üretimi içinde payı, dünya ortalaması %17 olmak üzere, Fransa'da %76, İsveç'te %46, İsviçre'de %41, İspanya'da %32, Japonya'da %36, Almanya'da %28, İngiltere'de %27, Amerika'da %19, Rusya'da %13 civarındadır.

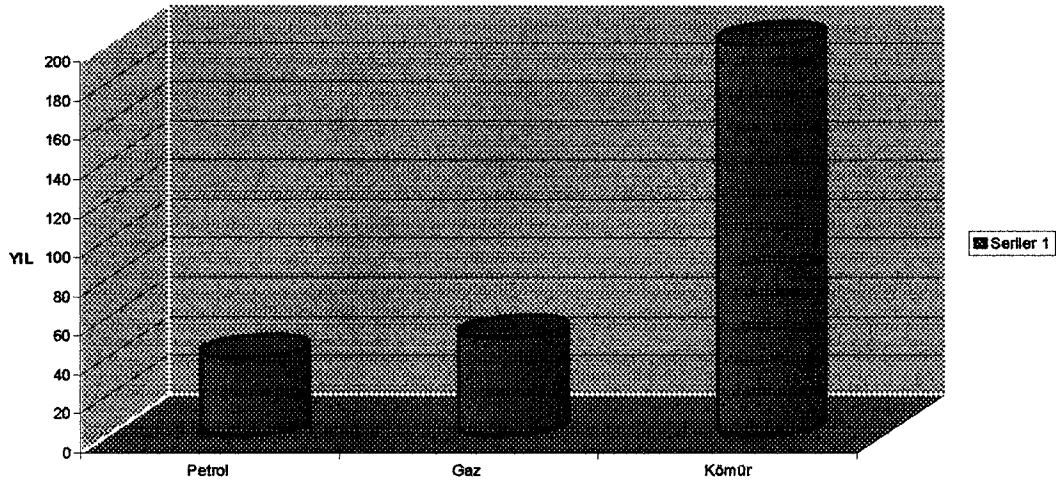
Diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından jeotermal enerji, güneş enerjisi ve rüzgar enerjisinin kullanılması büyük önem taşısada, toplam tüketim içerisinde çok az yer tutmaktadır. 1999 yılında jeotermal elektrik kurulu güç 8.274 MW (1000 kw) ve elektrik üretimi 42.053 Gwh olmuştur. Dünya güneş elektrik santrallerinin kurulu gücü

ise 580 MW düzeyindedir. Rüzgar enerjisi santrallerinin kurulu gücü toplam 6.097 MW'a ulaşmıştır.⁵

Artan talep nedeniyle giderek ağırlığı hissedilen jeotermal, güneş, rüzgar gibi kaynaklar ile deniz ışıl, deniz dalga, gelgit enerjileri alanındaki gelişmeler, dünya enerji bilançosuna toplam katkıları şimdilik küçük boyutta olan bu yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarından 21'inci yüzyılda faydalanma oranının artması beklenmektedir.

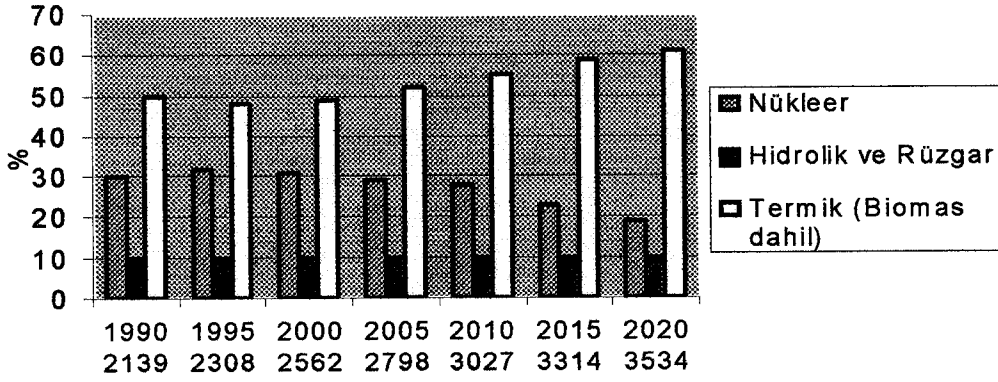
Günümüzde dünya enerji talebinin karşılanması açısından rezerv veya potansiyel kaynak yetersizliği sorunu olmayıp, arz kaynakları yeterli düzeydedir.

Şekil 1.1. Dünya Fosil Yakıt Rezervlerinin Ömrü (BP Amoco, 1999)

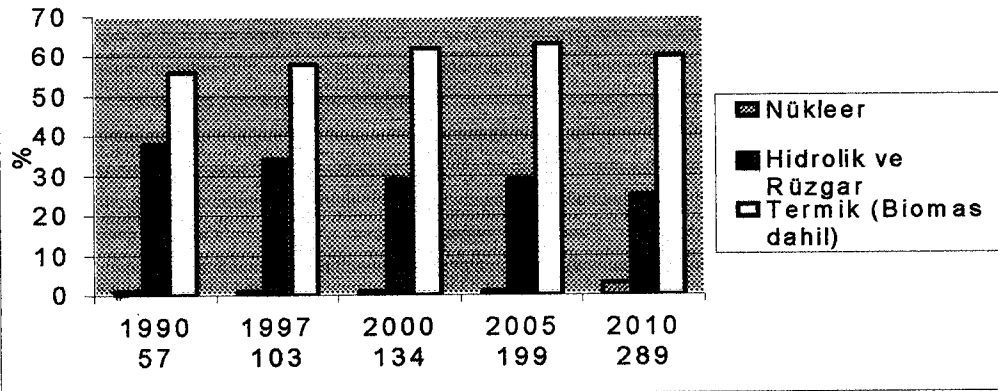

⁵ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2001, s.4-40.

AB'de Nükleer, Hidrolik-Rüzgar ve Termik Üretim in Elektrik Enerjisi İçindeki Payları

Türkiye'de Nükleer, Hidrolik-Rüzgar ve Termik Üretim in Elektrik Enerjisi İçindeki Payları

Kaynak DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Elektrik Enerjisi, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara 2001, s.4-5.

İKİNCİ BÖLÜM

FINANSAL AÇIDAN PETROL SEKTÖRÜ

Günümüz ekonomisi ve siyasetinde petrolün önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bu açıdan baktığımızda petrol sektörü ,petrol aramacılığı ,petrol üretimi, taşımacılığı, rafinajı, petrokimya sanayisi ve tüm bu ürünlerin pazarlanması gibi sektörleri kendi içinde barındıran büyük bir sektördür.

İşleyiş itibariyle diğer sektörlerle aynı öneme sahip olmakla beraber, dünya ekonomisi ve siyasetine yön vermesiyle farklılık göstermektedir.

Ekonomik gelişme sağlandıkça, buna paralel olarak, enerji sektörü de gelişmektedir. Ülkeler genellikle kendi sahip oldukları enerji kaynaklarını mümkün oldukça yüksek düzeyde araştırmakta ve bu gelişmeler sonucu kendi doğal hammadde kaynaklarına yönelmektedirler. Petrol sektöründe bu gelişmeler sonucu milli petrol şirketlerinin kurulması süreci gerçekleşmiştir.

Petrol sektörüne ait kurallar, petrol sahibi ülkeler ve büyük petrol şirketlerinin ortaklaşa oluşturacakları kararlarla konulabilmektedir. Başka bir ifade ile parasal güç etkin olmaktadır. Nitekim 1994 yılında dünyada arama, üretim ve sondaj faaliyetleri için 167 milyar dolar harcama yapılmıştır.

1. PETROL SEKTÖRÜNÜN TEMEL ESASLARI

Petrol sektörünün özellik gösteren temel esaslarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Petrol sektöründe talep ve arz arasında hassas bir denge bulunmaktadır. Petrol genellikle üretildikten sonra çok uzun vadeyle stoklanamayan bir üründür. Petrole olan talep bir anda büyük sıçramalar yapamayacağından, petrol fiyatının kontrolü açısından planlı petrol üretimi söz konusudur.
- Büyük petrol firmalarının uyguladıkları veya uygulattıkları yatırım politikaları ile dünya ekonomisindeki dengelerle oynamaktadırlar. Başka bir

İfade ile bu sektörde firmaların uluslararası yatırım kararlarının arkasında,ülkelerin siyasi kararlarında etkisi bulunmaktadır.

- Petrol arama ve üretimi büyük yatırımlar gerektirmektedir.
- Petrol arama ve üretimi ile ilgili ülkeler arası uygulama farklılıklarının mevcudiyeti,büyük petrol kuruluşlarının hem eğitici hem de değişik durumlar karşısında yeniden yapılanmalarını gerektirmektedir.
- Uluslararası petrol arama ve üretim anlaşmalarının ülkeden ülkeye göstermekte olduğu farklılıklar ve bu faaliyetlere ait muhasebeleştirme ve raporlama uygulamalarındaki farklılıklarda bu sektörün özelliklerinden bir tanesidir.
- Petrol sektörü pek çok ülkede dominant sektördür.Ülkenin diğer faaliyetlerinin göstergeleri adeta bu sektöre endesklidir.
- Petrol sektörünün bir başka özellik gösteren yanı kompleks bir teknolojiye sahip olmasıdır.
- Sektörün bir başka özelliği ise genellikle her ülkenin petrol konusunda ayrıcalık getiren yasal düzenlemelerin bulunmasıdır.⁶

Petrole sahip ülkeler bu kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirmek isterken, Petrole yeterli miktarda sahip olmayan ülkelerde bu kaynaklara en ucuz bir biçimde ulaşmak istemektedirler.Bu da petrol sektörünün özelliklerinden bir tanesidir.

2. ULUSLARARASI PETROL ARAMA VE ÜRETİM ANLAŞMALARI

Uluslararası petrol arama ve üretim anlaşmaları genellikle üç türdür.Bunlar; imtiyaz ve vergi anlaşmaları,üretim paylaşımı anlaşmaları ve risk hizmet anlaşmalarıdır.

Petrol rezervlerine sahip olan ülke, doğal kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirmeyi esas alırken, bu doğal kaynakların arama ve üretiminin de büyük finansal kaynaklar gerektirdiğini de bilmektedir.Genelde ülkeler petrol konusunda ihtisaslaşmış olan büyük petrol şirketleri kanalıyla petrol yatırımlarını gerçekleştirmek istemektedirler.Bu ülkeler sahip oldukları petrol kaynaklarının büyüklüğü paralelinde sektördeki yatırımlarda kontrolün ellerinde olmasına çaba göstermektedirler.Büyük petrol şirketlerinde temel amacı karı maksimize etmek olduğu için, petrole sahip

⁶ M.K.Ercan, **Uluslararası Petrol Arama Ve Üretim Yatırımlarının Yapısı Ve Finansal Yönünden İncelenmesi**, Ankara 1996, s.7.

lkeler ve uluslararası petrol Şirketleri eğilimleri farklılık göstermektedir.Bu farklılık yukarıda belirttiğimiz  petrol arama ve üretim anlaşmalarının temelini oluşturmaktadır.

2.1. İmtiyaz Ve Vergi Anlaşmaları

İmtiyaz ve vergi anlaşmaları (Royalty / Income Tax Contracts) Türkiye’de de uygulanmakta olan petrol arama ve üretim anlaşma türüdür.Bu tür anlaşmalarda devlet kazancını iki yoldan birlikte elde etmektedir.Birincisi, petrol üretimine bağlı olarak elde edeceği imtiyaz (devlet hissesi) dir.Bu imtiyaz genellikle üretilen petrolün belli bir yüzdesi olarak üretimden belirlenen dönemler itibariyle devletin almakta olduğu petroldür.İkincisi, devletin sağlamakta olduğu vergidir.Petrol reten Şirketin elde etmiş olduğu kar vergilendirildiği için devlet buradan ikinci bir kazanç elde etmektedir.Devlet imtiyaz payı petrolünü doğrudan veya milli Şirketi kanalıyla almaktadır.Devlet payının dışındaki petrol ise aşağıdaki Şekilde paylaŐılabilmektedir;

- Petrol firmalarına verilmekte,
- Devlet tarafından parası ödenerek alınmakta, veya
- Devlet tarafından ödünç alınmaktadır.⁷

2.1.1. İmtiyaz Ve Vergi Anlaşmalarının Finansal Açıdan İncelenmesi

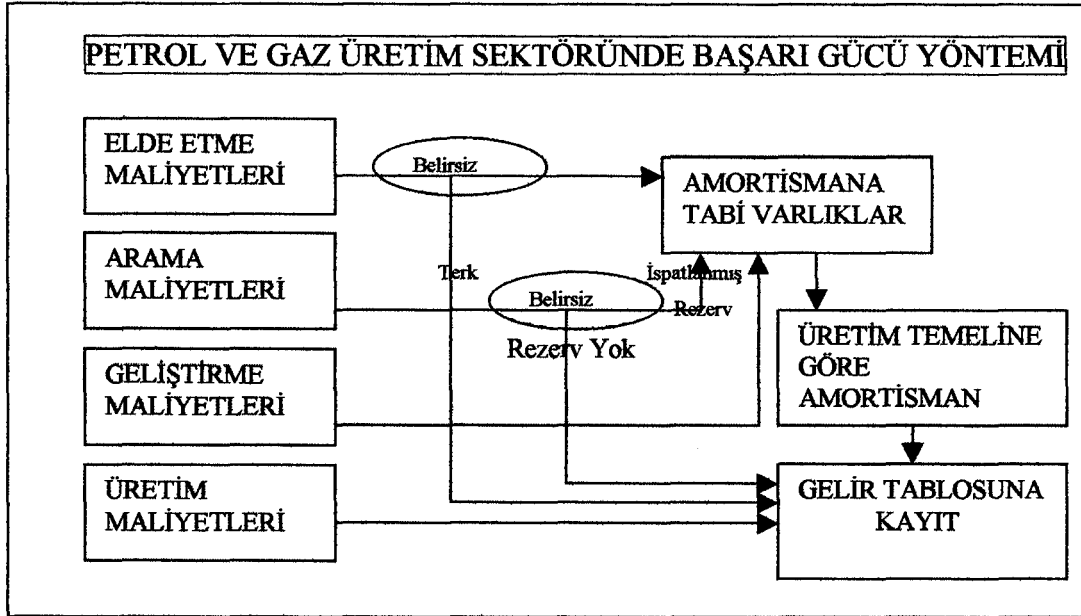
İmtiyaz ve vergi anlaşmalarının finansal açıdan incelenmesi firmaların uygulamakta olduğu petrol sektörüne, özel muhasebeleştirme yöntemlerine doğrudan bağlı bulunmaktadır.Bu yöntemler;

- Başarı gücü (Successfu Efforts) yöntemi,
- Tam maliyet (Full Costing) yöntemleridir.

Başarı gücü yönteminde elde etme maliyetlerinden sadece ispatlanan rezerv ile ilgili olan kısım aktifleştirilmekte, kalan tutar gelir tablosuna aktarılmaktadır.Aynı biçimde arama maliyetlerinin ispatlanan rezerv ile ilgili olan kısımları aktifleştirilmekte, belirsiz olanlar dönem sonları itibariyle gelir tablosuna aktarılmaktadır.Rezervlerin ispat edilmesinden sonra, geliştirme aşamasına geçilmektedir.Bu aŐamada harcamalar ispat edilmiş rezerv ile ilgili olduğundan tamamı aktifleştirilmektedir.üretim maliyetleri

⁷ M.K.Ercan, a.g.e., s.32.

temelde üretilen petrol miktarına bağlı olarak değişiklik gösteren maliyetlerdir. Başarı gücü yönteminde üretim maliyetleri de gelir tablosuna aktarılmaktadır.⁸

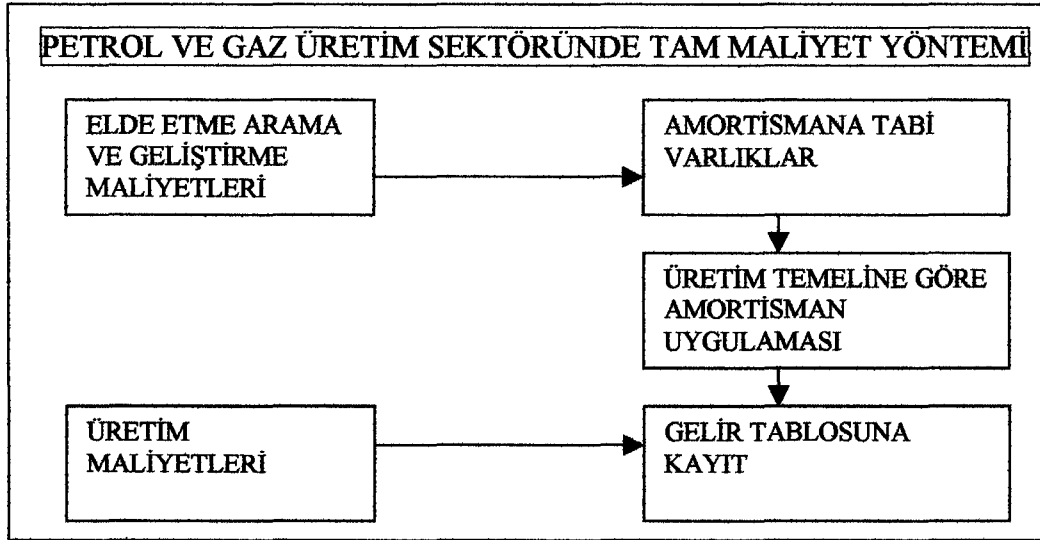
Şekil 2.1. Petrol ve Gaz Üretim Sektöründe Başarı Gücü Yöntemi

Yukarıdaki tablodan da görülmektedir ki, üretim maliyetlerinin tamamı gelir tablosuna aktarılırken, elde etme ve arama maliyetlerinin ilgili olanları ile geliştirme maliyetlerinin tamamı aktifleştirilmektedir.

Tam maliyet yöntemi ise 1960'ların başlarından itibaren yayılmaya başlamış ve çok firmaca kabul görmüştür.

Tam maliyet yöntemini uygulayan kuru kuyularda dahil olmak üzere tüm arama ve geliştirme maliyetlerini aktifleştirmektedirler. Bu yöntemin uygulanmasında rezervlerin ispatlanması ve geliştirme yatırımlarının yapılmasından sonra petrol üretimi ile ilgili üretim maliyetlerinin dışındaki tüm harcamalar aktifleştirilmekte ve sadece üretim maliyeti gelir tablosuna aktarılmaktadır.

⁸ M.K.Ercan, a.g.e., s.62.

Şekil 2.2. Petrol ve Gaz Üretim Sektöründe Tam Maliyet Yöntemi

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, tam maliyet yönteminde üretim maliyetleri dışındaki tüm maliyetler aktifleştirilmekte ve üretim temeline göre amortisman uygulanarak gelir tablosuna aktarılmaktadır.

Yöntemler arasındaki temel farklılığı basit bir biçimde ifade etmek istersek, başarı gücü yönteminde kuru kuyu maliyeti gelir tablosuna gider olarak direkt yansıtılırken, tam maliyet yönteminde bu tutar aktifleştirilmektedir.⁹

2.2. Üretim Paylaşımı Anlaşmaları

Üretim paylaşımı anlaşmaları (Production Sharing Contracts) temelinde üretimin devlet ve firma tarafından paylaşımı yatmaktadır. Bu tür anlaşmaların temel özellikleri aşağıdaki gibidir.

- Bu tür anlaşmalarda tüm petrol üretimi devlete aittir.
- Petrol şirketi petrol sahasının geliştirme ve üretim düzenini müteahhit firma gibi düzenlemekte ve idare etmektedir.
- Petrol şirketi arama, geliştirme ve üretim harcamalarını petrolün paylaşımındaki kurallara bağlı olmak kaydı ile üretilen petrolün satışından geri almaktadır.

⁹ M.K.Ercan, a.g.e., s.65

- Üretim paylaşımı anlaşmalarında üretim paylaşımı iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar;
 - Maliyet petrolü (Cost Oil)
 - Kar petrolü (Profit Oil)'dir.¹⁰

Maliyet petrolü, belirlenmiş arama yatırımları, geliştirme yatırımları ve üretim giderlerinin kurtarımı içindir. Genellikle bu harcamaların tamamı müteahhit petrol şirketi tarafından yapıldığından, maliyet petrolü de bu şirket tarafından alınmaktadır.

Bu yöntemde maliyet petrolünden sonraki kısım, devlet ve müteahhit firma arasında, anlaşmada belirtilen paylaşım oranlarına bağlı olarak, üretim düzeyinin seviyesine göre değişen oranlarda paylaşılmaktadır.

Bu anlaşma türünde devlet, vergi söz konusu olmadığı için, payını üretimin paylaşımı şeklinde almaktadır. Ayrıca bazı durumlarda ek kar vergisi uygulaması bulunmakta, buna paralel olarak imtiyaz uygulamaları ile de karşılaşılmaktadır.

Azerbaycan'ın uluslararası petrol şirketleri ile imzaladığı anlaşmalar genellikle yukarıda belirtilen imtiyaz ve vergi anlaşmaları ve üretim paylaşımı anlaşmaları şeklindedir.

2.2.1. Üretim Paylaşımı Anlaşmalarının Finansal Açıdan İncelenmesi

Bilindiği gibi üretim paylaşımı anlaşmalarında petrol firması ile devletin veya devlet adına hareket eden milli petrol şirketinin petrolü paylaşımı, üretilen petrolden firmanın maliyetlerini karşılamak üzere anlaşılan oranda petrol firmasına verilmesinden sonra kalan kar petrolünün taraflar arasında yine anlaşılan oranda paylaşımı biçiminde olmaktadır. Bu yöntemde iki yol izlenmektedir. Bunlar;

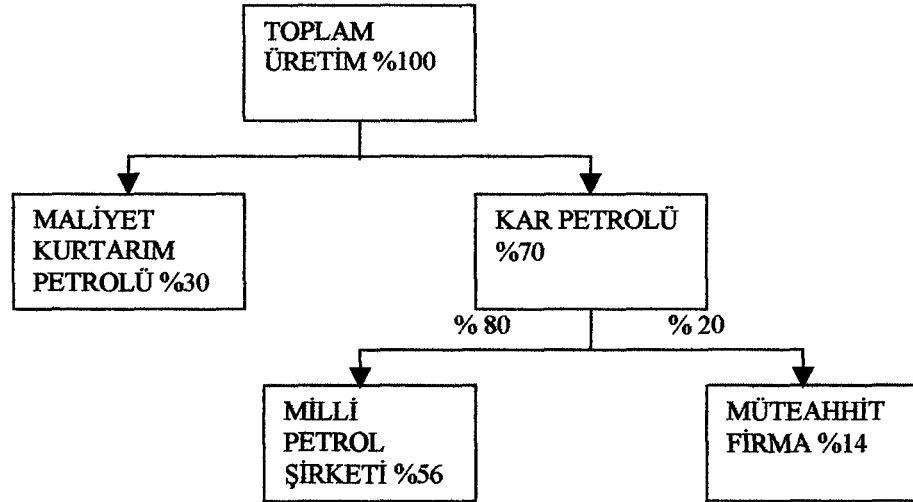
- Maliyet kurtarımı petrolü (cost recovery oil) tutarının hesaplanması,
- Kar petrolü (prafit oil) tutarının hesaplanması

Maliyet kurtarımı petrolü oranı, dönemler itibariyle toplam üretim üzerinden firmanın arama, geliştirme ve üretim harcamalarının geri alımı için ayrılan petrolü kastetmektedir. Geliştirme yatırımları üretim aşamasına geçilme tarihinden başlamak üzere maliyet kurtarımına tabi olmaktadır.

Üretim paylaşımı anlaşmalarında maliyet petrolünden sonra kalan kısım kar

¹⁰ M.K.Ercan, a.g.e., s.33.

petrolü olarak tanımlanmaktadır. Bu petrolün paylaşımı sözleşmede belirtilen üretim miktarı düzeylerine bağlı olmak üzere belirlenen oranlarda yapılmaktadır. Bunu aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz:

Şekil 2.3. Kar Petrolünün Paylaşımı

2.3. Risk Hizmet Anlaşmaları

Risk hizmet anlaşmaları genellikle hem imtiyaz vergi hem de üretim paylaşımı anlaşmalarının özelliklerinin karışımıdır. Risk hizmet anlaşmalarının diğer anlaşmalardan temel farklılıkları aşağıda olduğu gibidir.

- Arama harcamaları ve riskin tamamı petrol şirketi tarafından üstlenmektedir.
- Eğer petrol üretilecek olursa, firma yapmış olduğu harcamaları genellikle petrol olarak değil, para olarak geri almaktadır.
- Arama ve geliştirme harcamaları bazen faizleri ile birlikte geri alınabilmektedir.
- Petrol firması farklı olarak ödeme ve karları üzerinden de brüt bir kazanç elde edebilmektedir.

2.3.1. Risk Hizmet Anlaşmalarının Finansal Açıdan İncelenmesi

Risk hizmet anlaşmaları yaygın uygulaması olmayan ve uygulayıcı ülkeler arasında da kesin kuralları netleşmemiş petrol arama ve üretim anlaşma türüdür. Uygulama standartlarındaki farklılıklar göstermesi, muhasebeleştirilmesi ve finansal tablolarında gösteriminde de farklılıklar yaratmaktadır. Bu anlaşmayı dünyada

uygulayan ülkeler; Brezilya, Şili, Venezuela ve Filipinler'dir. Bu anlaşmanın ilk uygulayıcısı Arjantin olmasına rağmen, Arjantin'de günümüzde imtiyaz ve vergi anlaşmaları uygulanmaktadır.

Risk hizmet anlaşmalarında müteahhit firma, yatırımlara ait tüm riski üzerine almaktadır. Başka bir ifade ile parasına ne kadar getiri sağlayacağını bilmeden borç vermektedir. Eğer verilen borç para bir kazanç elde ederse, verilen para ve paranın kazancına göre faizi geri alınacaktır. Fakat bir kazanç söz konusu olmaz ise, yatırılan parayı geri alabilme şansı bulunmamaktadır.

Risk anlaşmalarının muhasebeleştirilmesinde yapılan yatırımlar uzun vadeli olarak yorumlanabildiği gibi, sabit varlık yatırımları olarakta yorumlanabilir.

Risk hizmet anlaşmaları petrol sektöründe uygulanmakta olan imtiyaz / vergi ve üretim paylaşımı anlaşmalarının bir türevidir. Risk hizmet anlaşması ile firmalar vergi mükellefi olup, vergi ödemesinde bulunurken, maliyet kurtarımı petrolü (cost recovery oil) sınırlamasına da tabi bulunmaktadır.¹¹

Bu anlaşmanın uygulanmakta olduğu ülkelerin gelişmekte olan ülkeler oldukları da dikkate alındığında, anlaşmanın uygulama esasları diğer anlaşma türlerinde olduğu gibi genelde netlik kazanamamıştır. Uygulama esasları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.

¹¹ M.K.Ercan, a.g.e., s.95.

ÜÇÜNCÜ BOLÜM

AZERBAYCAN PETROLÜNÜN ÜRETİMİ İÇİN YAPILAN ANLAŞMALAR VE İŞTİRAK EDEN PETROL ŞİRKETLERİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Havzası'nda yer alan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan hızla serbest piyasa ekonomisi kurallarını uygulamaya başlamışlardır. Ekonomik bağımsızlık kazanılmaksızın, tam anlamıyla bir siyasi bağımsızlıktan söz edilemeyeceğinin farkında olan Türk Cumhuriyetleri, bu amaca ulaşmak için ellerindeki en büyük kozu oynamaya karar vermişlerdir. Bu koz, Hazar Havzası'nı gelecekte en önemli enerji ihtiyaçları arasına taşıyacak olan, 200 milyar varil düzeyindeki dev hidrokarbon rezervleridir. Dünya potansiyel ham petrol rezervlerinin %10'una denk düşen bu büyük rezervinin ekonomik değeri, günümüzdeki petrol fiyatlarıyla 4 trilyon dolardan fazla olarak hesaplanmaktadır. 15 ila 30 milyar varil düzeyinde belirlenen Hazar Bölgesi ispatlanmış petrol rezervini, 22 milyar varillik ABD ve 17 milyar varillik Kuzey Denizi rezervleri ile karşılaştırdığımızda, Petrol Şirketlerinin bu bölge ülkeleri ile niçin bu kadar fazla ilgilendikleri daha belirgin ortaya çıkmaktadır.

21. yüzyılın en stratejik bölgelerinden olacağına kesin gözüyle bakılan Hazar Orta Asya Havzalarındaki teknolojik gelişmeler nedeniyle, rezervlerin hemen hergün yenilenmesine bakılacak olursa, ham petrol üretim ve ihracat potansiyeli açısından dikkati çeken iki ülke Azerbaycan ve Kazakistan olarak görülmektedir.

Azerbaycan'da petrol, doğalgaz ve yan ürünleri sanayii oldukça gelişmiştir. Sektörde yer alan pek çok tesiste, yeni teknolojiyi uygulamak ve sanayi potansiyelini geliştirmek amacıyla yatırım imkanları araştırılıp Amerikan ve Avrupa firmalarıyla petrol çıkarımı için görüşmeler sürerken, yine Amerikan ve Kore firmaları ile rafineri modernizasyonu anlaşmaları imzalanmıştır.

Azerbaycan, en önemlileri petrol ve doğalgaz olmak üzere pek çok yer altı zenginliğe sahiptir. Buna rağmen petrol işleme kapasitesi, çıkardığı petrolün üzerinde

olduğundan ham petrol ithal etmekte ve rafine edilmiş petrol ürünleri ihraç etmektedir. Azerbaycan, petrol endüstrisini geliştirmek için Azeri bölgesini ortak girişimlerin kurulması şartıyla ihale ederek, kapılarını yabancı yatırımlara açmıştır. Ayrıca çıkardığı doğalgazı iyi değerlendiremediği için de, Türkmenistan, İran ve Rusya'dan ithal etmektedir.

Azerbaycan'ın petrol üretiminde uzun bir geçmişi olmasına rağmen, geliştirmesi gereken önemli ölçüde petrol yatakları mevcuttur. Petrol alanındaki gelişmeler hep karada olmuştur. Ancak eski kara alanındaki kaynaklar azaldıkça, endüstri bölgeleri 1949 yılında açılan Oil Rocks bölgesi ile deniz bölgelerine kaymıştır. Daha sonra derin sularda Güneşli bölgesi keşfedilmiş ve 1980 yılında üretime başlamıştır. 1980'lerde Hazar Denizi'nin daha derin sularında araştırmalar sürdürülmüş ve Azeri, Çıraklı ve Kepez gibi üç büyük petrol bölgesi daha keşfedilmiştir. Ancak bu bölgelerin üretim potansiyeli teknik kapasitelerinin üzerinde kalmıştır. Bu bölgelerin gelişimi, Azerbaycan'ın enerji sektöründe karşı karşıya kaldığı esas problem olan, teknik yetersizlik aşıldıktan sonra, daha da hızlanacağı değerlendirilmektedir.

Azerbaycan'ın petrol sektöründe iki ayrı konu belirleyici olmaktadır. Bir tarafta tükenmekte olan eski petrol bölgeleri, diğer tarafta ise henüz gelişmemiş olan, yeni ve geniş deniz bölgelerindeki petrol kaynakları. Bu yüzden eski bölgelerin yenileştirilmesi ve yeni kaynakların kullanılması faaliyetlerinin beraber yürütülmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Ayrıca petrol üretimi, batı standartları ölçüsünde yapılmamaktadır. Eğer mevcut yataklar, modern ve düşük maliyetli bir teknoloji ile çalıştırılır ise, bu durumda büyük ölçüde petrol potansiyelinin ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Azerbaycan petrol ihracatçısı ülke konumundadır. 1975'deki ihracat 7,8 milyon ton iken, 1999'da 2,9 milyon tona düşmüştür.¹²

Azerbaycan'da mevcut iki büyük petrol rafinerisi, Bakü yakınlarında kurulmuştur. Ancak bunlar da eskimiştir ve verimli çalışmadığı gibi deniz limanlarına uzak bir yerde bulunmaktadır. Bundan dolayı Azerbaycan'ın uzun dönemde işlenmiş ürünler yerine, öncelikle ham petrol ihracatçısı bir ülke olması beklenmektedir.

¹²Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, a.g.e., s.52.

Azerbaycan'ın üretim, ticaret ve tüketim maliyeti dikkate alındığı zaman, önemli bir petrol açığı ortaya çıkmaktadır ki , bunu da rafineri tüketimi ve kayıpları olarak değerlendirmek mümkündür.Bu veriler ışığında önemli miktarda petrolün kayıp olduğu ve rapor edilmediği görülmektedir.Bunun büyük bölümü ise muhtemelen kaydedilmemiş ihracattır.

Azerbaycan petrolünün deniz bölgelerindeki gelişimi dört bölgede yoğunlaşmıştır ki, bunlar Güneşli, Çıraklı, Azeri ve Kepze'dir.Bunlardan sadece daha sığ sularda olan Güneşli bölgesi geliştirilmiş ve üretime geçmiştir.Bu bölgenin Azerbaycan petrol üretiminde önemli bir yeri vardır.

Yeni deniz bölgelerinin geliştirilmesinde karşılaşılan teknolojik güçlükler, hükümeti uluslararası petrol şirketlerini ihaleye çağırmaya zorlamıştır.

1. YAPILAN ANLAŞMALAR

Azerbaycan'a ilk gelen yabancı petrol şirketinin temsilcisi 1989 yılında Remco şirketinden Stefan Remco oldu.ABD'nin Amoco şirketi ise 1991 yılının Kasım ayında Bakü'de kendi temsilciliğini kurdu.

1994 yılı 20 Eylül'de Bakü'de Hazar Denizi Azerbaycan sahanlığının Azeri,Çırag ve daha sığ sularda olan Güneşli yatağında petrolün çıkarılması ve paylaşımı konusunda uluslararası anlaşma imzalanmıştır.İmzalanan mukavele önemi açısından "Asrın Antlaşması"olarak adlandırılmaktadır.

Anlaşma aşağıdaki şartları öngörmektedir:

- Sermaye hacmi 7,4 milyar dolardır.
- Petrolün çıkarılması için harcamaların toplam hacmi 5,9 milyar dolardır.
- Mukavelelenin süresi 30 yıldır.
- Mukaveleye dahil olan arazi 432,4 km² dir.
- Toplam petrol üretimi 510 milyon tondur.(Tahmin edilen petrol miktarı 630 milyon ton)
- Toplam doğalgaz miktarı 70 milyar m³ tür.
- İştirak payının her %1'i için yabancı şirketler tarafından ödenilen bonusun hacmi 300 milyon dolardır.Bonus aşağıdaki dönemlerde ödenecektir.
 - %50'si anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten 30 gün sonra,
 - %25'i günlük üretim 40.000 varil olduğunda,

– %25’i ihrac boru hattı çalışmaya başladıktan sonra.

Petrolde elde edilen gelir ise şu şekilde dağıtılacaktır.

Azerbaycan’a %80, diğer taraflara ise %20 şeklinde.

İmzalanmış anlaşma 1994 yılı 12 Aralık’ta Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.¹³

Üretim paylaşımı şeklinde olan bu anlaşmada şirketler aşağıdaki tablodaki pay hakkına sahiptirler.

Tablo 3.1. Azeri, Güneşli ve Çıracık Yatakları Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

SIRA	ŞİRKETLERİN ADI	ÜLKELER	PAY %
1	BP	Büyük Britanya	%17,1267
2	AMOCO	ABD	%17,0100
3	Unokal	ABD	%10,0489
4	ADPŞ	Azerbaycan	%10,0000
5	LUKOİL	Rusya Fedarasyonu	%10,0000
6	Statoil	Norveç	%8,5633
7	Exxon	ABD	%8,0006
8	TPAO	Türkiye	%6,7500
9	Pensoil	ABD	%4,8175
10	İtoçhu	Japonya	%3,9205
11	Remco	Büyük Britanya	%2,0825
12	Delta	Suudi Arabistan	%1,6800

Kaynak, Elman Nesirov, Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler, Bakü 1999, s.30.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi ABD’nin 4, Büyük Britanya’nın 2, Norveç’inin, Japonya’nın 1, Rusya’nın 1, Türkiye’nin 1 ve Suudi Arabistan’ın 1 şirketi ADPŞ ile birlikte “Asrın Antlaşması’nda” iştirak payına sahipler.

Şunu da belirtmekte yarar vardır ki, imzalanmış anlaşmada ADPŞ’nin ilk payı %20 kadar idi. Lakin 1995 yılının yazında %5 Exxon şirketine (o zamana kadar Exxon anlaşmada iştirakçi değildi), %5 ise TPAO şirketine (ilk olarak TPAO’nun anlaşmada iştirak payı %1,75 ti) verilmiştir. Azerbaycan’ın %10’luk iştirak payından vazgeçmesinin nedeni, ADPŞ’nin mali durumunun bu yükümlülükleri yerine getiremeyeceği olarak belirtilmektedir.

Exxon ve TPAO, 173,2 milyon dolar tutarında bonusun (royalty) Azerbaycan’a

¹³ Elman Nesirov, Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler, Bakü 1999, s.30.

verilmesi ve ADPŞ'in %10'luk bonusunun malileştirilmesini taahhüt etmişlerdir.¹⁴

Ayrıca,konsorsiyuma dahil olan şirketlerin iştirak paylarında bazı değişiklikler olmuştur.Japonya'nın İtoçhu şirketi Mc-Dermot'un %2,45'lik payını alarak konsorsiyumda onun yerini aldı.Bu gelişmeden sonra İtochu Pennzoil'in sattığı %5 paydan % 1,4705'ini aldı ve toplam iştirak payı % 3,9205 oldu.Exxon şirketi de Pennzoil'in sattığı % 5 paydan %3,006,Unokal ise %0,5289 aldılar.

Konsorsiyum dahilinde olan bu değişikliklerden sonra kesin pay bölgesi yukarıdaki tablodaki gibi oluşmuştur.

Asrın Anlaşması'nda kesin olarak aşamalarda taahhüt edilmiş tüm işlerin tarihleri belirlenmiştir.

Birinci etapta fiyatlandırma döneminin gidişatında minimum programa uygun olarak zorunlu işler yapılmalıdır.Bu işler mukavelenin yürürlüğe girme tarihinden sonra 18 aydan geç olmayarak "Çırak-1" platformundan ilk petrolün çıkarılmasını öngörmektedir.İkinci etapta yatakların tam kapasitede çalışmasına geçiştir.Bu fiyatlandırma tarihinden 48 ay içinde birinci platformun yapılarak kullanıma açılmasını ve petrol fayının işletilmesine başlatılmasını öngörmektedir. Üçüncü etapta anlaşmanın yürürlüğe girme tarihinden itibaren 54 ay sonra ham petrolün esas ihraç boru hattına verilme işlemine başlanılması olarak planlaştırılmaktaydı.Mukavelede öngörülen bir hususta,Azerbaycan'da petrole iç tüketimde ihtiyaç duyulduğunda,yabancı şirketler kendilerine ait petrolün %20'sini Azerbaycan'a satabilirler.Ayrıca ADPŞ,ihraç boru hattının son pompalama noktasında bile,ham petrolün diğer şirketlere ait payından %10 daha satın alma hakkı kazanmaktadır.

Anlaşma Azerbaycan Cumhuriyeti ve İngiltere'nin kanunları için umumi olan hukuk normlarına,herhangi bir konu hakkında umumi prensipler olmadığı hallerde ise Kanada'nın Alberta Eyaletinin hukuk normlarına uygun olarak tanzim edilmiştir.

Asrın Anlaşması'ndan sonra Hazar'ın Azerbaycan sahanlığındaki diğer petrol ve doğalgaz yataklarıyla ilgili yabancı petrol şirketi ile görüşmeler devam ettirilmiştir.Bu görüşmeler sonucunda 1995 yılının 10 Kasım'ında "Karabağ" yatağının işletilmesi ile bağlı olarak 4 yabancı şirketle 25 yıllık mukavele imzalanmıştır.Üretim paylaşımı tipli "Karabağ" mukavelesinin esas göstergeleri aşağıdaki gibidir:

¹⁴Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.31.

- Mukavele arazisi 427 km2 dir.
- İştirakçi şirketler her km2 için yılda 1200 dolar ödemelerini taahhüt etmişler.
- Karabağ yatağının petrol rezervi 135 milyon ton tahmin edilmektedir.
- Toplam doğalgaz rezervi 14 milyar m3 tür.
- Tahmini yatırım 1,7 milyar ABD dolarıdır.

Karabağ mukavelesinde iştirak eden Pennzoil şirketinden başka diğer ABD şirketi olan Unokal'ın da gelecekte bu mukavelede iştirak edeceği düşünülmekteydi. Unokal, ADPŞ ile 1995 yılı Şubat'ında mukavele imzalamış ve bu mukaveleye esasen ABD şirketi Karabağ yatağının yerleştiği Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kuzey sektöründe petrol arama faaliyetinde bulunmak hakkını kazanmıştır.

Karabağ Anlaşması 25 Şubat 1996'da yürürlüğe girmiştir. Anlaşmadaki iştirak pay bölgüsü aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.2. Karabağ Petrol Yatağı Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

Sıra	Şirketlerin Adı	İştirak Payı	Ülke
1	Pennzoil	%30	ABD
2	LUKOIL	%12,5	Rusya Federasyonu
3	ADPŞ	%7,5	Azerbaycan
4	Lukoil	%45	(Rusya-İtalya)
5	Agip	%5	İtalya

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.32.

Asrın Anlaşması'ndan uluslararası konsorsiyum 80 milyar dolar civarında bir gelir beklemektedir. Bu gelirden Azerbaycan %80 pay alacaktır. Konsorsiyumunun 1998 yılı içerisinde toplam üretimi 2,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2010-2012 yılları arasında yılda yaklaşık 40 milyon varil üretim yapılarak en yüksek üretim kapasitesine ulaşılabacaktır.

1996 yılı 4 Haziran'da 5 yabancı şirketle Şahdeniz yatağıyla bağlı olarak mukavele imzalanmıştır. İlk defa Fransız şirketi Elf-Acquittaine bu mukavelede %10 pay almıştır. Üretim Paylaşımı Anlaşması şeklinde olan Şahdeniz mukavelesinin

önemli göstericileri şunlardır.

- Şahdeniz yatağı Bakü'den 55 km güneydoğuda yerleşmektedir.
- Bu yatakta 500 milyar m³ doğalgaz ve yaklaşık 200 milyon ton petrol rezervi vardır.
- Üç yıl devam edecek keşif arama işlerinde Azerbaycan'ın payına düşen yatırım miktarı, yabancı şirketler tarafından ödenecektir.
- Mukaveleye petrol arama faaliyeti için tahsis olunan arazi 800 km² dir.
- Yatakların işletilmesi için yabancı şirketler 141 milyon dolar ödeyecek ve bunun 37 milyon doları mukavele yürürlüğe girdiği tarihten 30 gün sonra verilecektir.
- Mukavelenin süresi 30 yıldır.¹⁵

Şahdeniz mukavelesi imzalandıktan 4 ay sonra 1996 yılı 4 Ekim'de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.Şahdeniz Anlaşması ile pay bölüşümü aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.3. Şahdeniz Petrol Yatağı Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

Sıra	Şirketlerin Adı	Pay Yüzdesi	Ülke Adları
1	BP/Statoil	%51	Büyük Britanya/Norveç
2	ADPŞ	%10	Azerbaycan
3	LUKoil	%10	Rusya Fedarasyonu
4	Elf-Acquittaine	%10	Fransa
5	TPAO	%9	Türkiye
6	OIEC	%10	Iran

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.35.

“Tanyıldızı” ve “Eşrefi” yataklarının ihalesi için yabancı petrol şirketleri ile ADPŞ arasında çalışmalar 1996 yılında da devam etmekteydi.

Nihayet 1996 yılının 14 Aralık tarihinde Bakü'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe Tanyıldızı ve Eşrefi petrol yataklarının birlikte çalıştırılması hakkında mukavele imzalandı.

¹⁵ Harp Akademileri Yayınları, *Orta Asya – Hazar Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri*, İstanbul 1999, s.58.

Mukavelenin ekonomik göstergelerine geçmeden önce belirtmekte yarar vardır ki, Tanyıldızı ve Eşrefi yatakları Azerbaycan petrol arama uzmanları tarafından 1970'li yıllarda keşfedilmiştir.

Tanyıldızı ve Eşrefi petrol yataklarının işlenmesi için 1992 yılında ABD'nin Amoco ve Unocal şirketleri ile görüşmeler yapılmıştır. Yeni imzalanmış mukavelede ABD şirketlerinden başka Japonya ve Suudi Arabistan şirketleri de iştirak etmektedir.

Tanyıldızı ve Eşrefi yatakları ile ilgili göstergeler şunlardır:

- Tanyıldızı ve Eşrefi yatakları Bakü'nün kuzeydoğusunda, kıyıdan 70 km mesafede Hazar Denizi'nde yerleşmektedir.
- Yatakların bulunduğu yerde derinlik 75 ila 200 m arasında değişmektedir.
- İlk değerlendirmeye göre Tanyıldızı/Eşrefi yataklarında 150 milyon ton petrol ve 60 milyar m³ doğalgaz rezervi mevcuttur.
- Anlaşmaya dahil arazi 453 km² dir.
- Tahmini yatırım 2 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır.
- Yabancı şirketlerin Azerbaycan'a ödeyeceği bonusun tutarı 75 milyon dolardır.
- Taraflar mukavele sahasının her km si için yılda 1200 dolar vergi vereceklerdir.
- Mukavelede öngörülen petrol üretimi 2003 yılında başlayacak ve 2007 yılında yıllık üretim hacmi 7 milyon ton olacaktır.
- Mukavele süresi 25 yıldır.

Tanyıldızı/Eşrefi yatakları için hasıl olunan petrolün paylaşımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.4. Tanyıldızı – Eşrefi Yatakları Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

Sıra	Şirket Adı	Pay Faizleri	Ülke Adı
1	Amoco	%30	ABD
2	Unocal	%25,5	ABD
3	Itochu	%20	Japonya
4	ADPS	%20	Azerbaycan
5	Delta	%4,5	Suudi Arabistan

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.36.

Mukavelenin gerçekleşmesi için yabancı şirketlerin kurduğu konsorsiyumun adı, Kuzey Abşeron olarak adlandırılmaktadır.

Azerbaycan'ın Hazar petrolünün çıkarılması için imzaladığı bu mukavelenin bazı önemli hususları vardır. Bu yatakların kıyıya yakın olması mukavelenin gerçekleşmesi için jeopolitik riskleri sıfıra indirmektedir. Ayrıca ABD şirketlerinin %50'den fazla pay hakkına sahip olmaları ve ABD yönetiminin bu mukaveleye önem göstermeleri de başka bir husus olarak değerlendirilebilir. Japonya'nın İtochu şirketinin yüksek bir payla mukavede iştiraki, ADPŞ'nin de ilk defa %20 payla iştiraki mukavelenin önemini belirtmektedir.

Tanyıldızı/Eşrefi Anlaşmasından sonra imzalanan diğer anlaşma 13 Şubat 1997'de Paris'te imzalanmıştır. Bu Anlaşmada Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki Lenkeran-Deniz ve Talış-Deniz yataklarının keşfi, işlenmesi ve üretilen petrolün paylaşımı konusunda Fransa'nın TOTAL ve Elf-Acquittaine ve ADPŞ arasında imzalanmıştır.

Fransa şirketlerinin yatırımda bulunacakları Lenkeran-Deniz ve Talış-Deniz yatakları Bakü'nün güneyinde yerleşmektedir. Yatakların kıyıya olan mesafesi yaklaşık 30 km dir.

Aynı arazide deniz suyunun derinliği 10 - 120 metre arasında değişmektedir. Lenkeran - Deniz ve Talış - Deniz petrol yataklarının rezervi 100 milyon ton olarak hesaplanmaktadır. Projenin gerçekleştirilmesi için 1,5 milyar dolar yatırım harcamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Mukavelenin süresi 25 yıldır.

Lenkeran - Deniz, Talış - Deniz mukaveleleri üzere paylaşım aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3.5. Lenkeran – Deniz, Talış – Deniz Yatakları Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

No	Şirket Adı	Şirket Payı %	Ülke Adı
1	ELF	%40	Fransa
2	TOTAL	%10	Fransa
3	ADPŞ	%25	Azerbaycan
4	DEMINEX	%10	Almanya
5	OIEC	%10	İran
6	Petrofina	%5	Belçika

Kaynak, Elman Nesirov, Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler, Bakü 1999, s.38.

Şunu belirtmek lazım ki, mukavelede ilk olarak Fransa şirketleri ve ADPŞ arasında imzalanmış,%25 pay ise sonradan Almanya,İran ve Belçika şirketleri arasında paylaştırılmıştır.

Fransa şirketleri %50 payla mukavelede iştirakmişler ve Elf-Acquittaine şirketi mukavelenin operatörüdür. Bu mukavelede ilk defa olarak Almanya ve Belçika şirketleri de iştirak etmişlerdir.

Yukarıda belirtilen 5 uluslararası petrol anlaşmalarından sonra Azerbaycan ile yabancı şirketleri arasında işbirliği daha sık bir yoğunlukta gerçekleşmiştir.1997 yılının Haziran-Ağustos ayları arasında Azerbaycan ve yabancı enerji şirketleri arasında 4 mukavele daha imzalanmıştır.

Bu mukavelelerden ilki 3 Temmuz 1997'de Hazar'ın Azerbaycan sektörüne ait Yalama/D-222 yatağının işletilmesi ile ilgili olarak Rusya Fedarasyonu'nun LUKoil şirketi ile ADPŞ arasında imzalanmıştır.Yalama/D-222 Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektörünün kuzey kısmında yerleşmektedir.¹⁶

Şunu belirtmekte yara vardır ki,mukaveleler arasında sayıca 6. olan bu mukavelenin imzalanmasından sonra LUKoil kendi payını ABD şirketi Arko ile ortaklık şeklinde birleştirmiştir.LUKArko adını alan ortaklıkta iştirak payının %54'ü LUKoil şirketine, %46'sı Arko şirketine aittir.İmzalanmış mukavelelerde petrolün paylaşımı tabloda görülmektedir.

Tablo 3.6.Yalama / D-222 Petrol Yatağı Üzre Şirketlerin Pay Yüzdesi

No	Şirket Adı	Şirket Payı %	Ülke Adı
1	LUKArko	%60	Rusya Fedarasyonu-ABD
2	ADPŞ	%40	Azerbaycan

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.39.

Bu mukaveleden sonra Azerbaycan'ın yabancı ülkelerle enerji sektöründe işbirliği istikametinde yeni bir adım daha atılmıştır.

1 Ağustos 1997'de ABD'de Azerbaycan ile ABD arasında enerji alanında devletlerarası dialogun kurulmasına dair Anlaşma imzalanmış ve ABD'nin 3 petrol şirketi Chevron,Exxon ve Mobil ile ADPŞ arasında, Azerbaycan'da enerji üretimine dair Anlaşma imzalanmıştır.

¹⁶ Elman Nesirov, a.g.e., s.45.

ADPŞ ve Chevron Hazar'ın güneyinde yerleşen Abşeron petrol rezervinin keşfi, üretimi ve üretilen petrolün paylaşımına dair mukavele imzalamışlardır. Abşeron petrol yatağının sahası 300 km², denizin derinliği 250-600 metredir. Chevron petrol yatağının operatörü gibi faaliyet gösterecek ve toplam gelirin %30'unu almaya hak kazanacaktır. Mukavelede ADPŞ'nin payı %50'dir. %20'lik pay ise Fransız Total şirketine verilmiştir.

ADPŞ ve Mobil Hazar'ın doğusunda Bakü'den 19 km mesafede yerleşen ve 225 km² alanı çevreleyen Oğuz petrol yatağıyla ilgili mukavele imzalanmıştır. İşin operatörü Mobil şirketinin payı %50'dir. %50'lik pay ADPŞ'ne aittir.

Bir başka mukavele de ADPŞ ile Exxon arasında Nahçıvan petrol rezervlerinin işletilmesi ve elde edilecek petrolün paylaşımı konusunda imzalanmıştır. Nahçıvan petrol yatağı 180 km² alanı kapsamakta ve deniz seviyesi 90-480 metre arasında değişmektedir. Hem Exxon, hem de ADPŞ %50'lik paya sahiptirler.

Son üç mukavele ABD'nin başkenti Washington'da imzalanmış ve 5 Aralık 1997'de yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycan'da yabancı petrol şirketleri ile enerji sektöründe işbirliğine dair anlaşmalar 1998 yılında da sürdürülmüştür. 1998 yılında 7 uluslararası petrol anlaşmaları imzalanmıştır.¹⁷

Şimdi sırayla yapılan anlaşmaları inceleyelim.

1998 yılı 2 Temmuz'da Bakü'de Hazar'ın Azerbaycan sektörüne dahil olan "Kurtaşı" ve karadaki Güneydoğu Gobustan, Kursengi-Karabağlı yataklarının birlikte çalıştırılması hakkında ADPŞ ile İtalya'nın Agip, Japonya'nın Mitsui, Türkiye'nin TPAO, Büyük Britanya ve Kanada'nın Comanvels Oil, ABD'nin Frontera Resources, Amirada Hess, Union Texas, Suudi Arabistan'ın Delta şirketleri arasında anlaşma imzalanmıştır.

Kurtaşı deniz yatağında ilk tahmin göstericilerine göre 100 milyon ton petrol rezervi bulunmaktadır. Projenin gerçekleşmesi için 2,5 milyar dolar yatırıma ihtiyaç vardır. Kurtaşı yatağı Bakü'den 130-140 km güneydoğuda yerleşmektedir. Anlaşma alanı 550 km² dir. Suyun derinliği 10-60 metre arasında değişmektedir. Verimli petrol tabakası 18 km uzunluk, 5 km genişlik ve 700 metre derinlik arasında tanımlanmıştır.

¹⁷ Elman Nesirov, a.g.e., s.49.

Kurtaşı yatağı üzere mukavelenin operatörü İtalya'nın Agip şirketidir.

Şirketlerin pay bölüşümü aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 3.7. Kurtaşı Yatağı Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

Sıra	Şirket Adı	Pay Yüzdesi	Ülke Adı
1	ADPŞ	%50	Azerbaycan
2	Agip	%25	İtalya
3	Mitsui	%15	Japonya
4	TPAO	%5	Türkiye
5	Repsol	%5	İspanya

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.41.

Güneydoğuda Gobustan Azerbaycan'ın karadaki petrol rezervlerinden olup, Kuzey, Merkez ve Sahil sektörleri ayrılmaktadır. Kuzey sektörü 1905-1960 yılları arasında, Merkez ve Sahil sektörü ise 1949-1995 yılları aralığında keşfedilmiştir.

Yabancı petrol şirketlerinin bu anlaşmada iştirak payları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.8. Gobustan Yatağı Üzre Şirketlerin Pay Yüzdesi

Sıra	Şirket Adı	İştirak Payı	Ülke Adı
1	ADPŞ	%20	Azerbaycan
2	KOMONVELS OIL	%40	Kanada
3	Union Texas	%40	ABD

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.42.

Güneydoğu Gabustan mukavelesinin operatörlüğünü ABD'nin Union Texas şirketi üstlenmiştir.

Azerbaycan'ın karada yerleşen ikinci petrol yatağı "Kursengi/Karabağlı"nın işletilmesine dair mukavele 2 Haziran 1998'de imzalanmıştır. Mukavelede ABD'nin Frontera Resources şirketi, Suudi Arabistan'ın Delta ve ABD şirketi Amirada Hess ve ADPŞ iştirak etmişlerdir. Petrol rezervi 20 milyon ton olan bu projede yatırım harcamaları 800 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir.¹⁸ Anlaşmada şirketlerin iştirak payları aşağıdaki gibidir:

¹⁸ Elman Nesirov, a.g.e., s.49.

Tablo 3.9. Kursengi / Karabağı Yatakları Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

Sıra	Şirket Adı	Pay Yüzdesi	Ülke
1	ADPŞ	%50	Azerbaycan
2	Frontera Resources	%30	ABD
3	Delta/Hess	%20	Suudi Arabistan/ABD

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.51.

ADPŞ'nin yabancı enerji şirketleri ile imzaladığı üç petrol anlaşması Temmuz 1998'de olmuştur. Bu anlaşmalar Hazar'ın Azerbaycan sektörüne ait olan "İnam", "Aras, Alov, Şark" ve "Murathanlı" petrol rezervlerini kapsamaktadır.

İnam petrol yatağıyla ilgili anlaşma 21 Temmuz 1998 yılında Londra'da imzalanmıştır. İnam petrol yatağı Bakü'den 160 km güneyde yerleşmektedir. Petrol arama arazisi 225 km dir. 190 milyon ton petrol rezervi olduğu bilinmektedir. Yatırım harcamaları 1,5 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. Mukavele süresi 25 yıldır. İlave olarak 5 yıl opsiyonlu uzatma süresi tanınmıştır. ADPŞ, Amoco, Monument Resources (Caspion) Ltd (Büyük Britanya) ve Central Fuel Sea Ltd (Rusya) şirketleri arasında imzalanmıştır. Anlaşma aşağıdaki pay bölüşümü şeklindedir.¹⁹

Tablo 3.10. İnam Yatağı Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

Sıra	Şirket Adı	Pay Oranı	Ülke Adı
1	ADPŞ	%50	Azerbaycan
2	Amoco	%25	ABD
3	Monument Resources	%12,5	Büyük Britanya
4	Central Fuel	%12,5	Rusya

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.53.

ABD şirketi Amoco bu projenin operatörüdür. Mukavele 26 Aralık 1998'de yürürlüğe girmiştir.

Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe yerleşen Aras, Alov ve Şark petrol rezervleri Bakü'den 120 km güneydoğuda yerleşmektedir. Mukaveleye dahil olan arazi 1400 km² dir. Petrol rezervlerinin deniz seviyesinden 2500 - 6500 metre derinlikte

¹⁹ Elman Nesirov, a.g.e., s.51.

yerleştiği tahmin edilmektedir. Petrol rezervi 90 milyon ton hacminde tahmin edilmektedir. Mukavele süresi 25 yıldır. 3,5 - 4 milyar dolar yatırım harcaması gerektirmektedir. Bu mukavelede ADPŞ ile birlikte Türkiye, Büyük Britanya ve Norveç şirketleri iştirak etmektedir. Mukavelelerin pay paylaşımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.11. Aras, Alor Şaşk Yatakları Üzre Şirketlerin Pay Yüzdeleri

Sıra	Şirket Adı	Pay Yüzdesi	Ülke Adı
1	ADPŞ	%40	Azerbaycan
2	TPAO	%10	Türkiye
3	BP	%15	Büyük Britanya
4	Statöil	%15	Norveç
5	Exxon	%20	ABD

Kaynak, Elman Nesirov, *Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler*, Bakü 1999, s.44.

Bu mukavelelerin operatörü BP şirkettir. Mukavele 26 Aralık 1998'de yürürlüğe girmiştir.

Murathanlı petrol anlaşması üç petrol yatağını kapsamaktadır. Bunlar; Murathanlı, Caferli ve Zerdab yataklarıdır. Anlaşmaya konu alan 565 km² dir. Murathanlı petrol rezervinde 171 kuyu kazılmış ve 75'i faaliyet göstermektedir. 524 bin ton petrol kaldığı tahmin edilmektedir.²⁰

Caferli yatağı 1974 yılında faaliyete başlamıştır. 275 bin ton petrol kaldığı hesaplanmaktadır.

Zerdab petrol yatağı ise 1981 yılında faaliyet göstermektedir. 640 bin ton petrol ihtiyatı olduğu tahmin edilmektedir.

Bu yatakların modernizasyonu sonucu 13 milyon ton petrol çıkarılacağı tahmin edilmektedir. Projenin maliyeti 800 milyon dolardır.

Bu mukavelede ADPŞ ile birlikte Büyük Britanya'nın Remco şirketi de iştirak etmektedir. İştirak payları %50 ADPŞ ve %50 Remco şeklindedir. Murathanlı petrol anlaşması Azerbaycan ile yabancı petrol şirketleri arasında yapılan 15'inci mukaveledir.

1998 yılı 25 Aralık'ta Bakü'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki

²⁰ Elman Nesirov, a.g.e., s.57.

Yanan Tava , Ateşgah ve Muğan – Deniz petrol yataklarının keşfi , işlenmesi ve paylaşımına dair mukavele ADPŞ ile Japonya'nın Japan Petroleum, İndonezya Petroleum, İtochu ve Tejkolay Oil şirketleri arasında imzalanmıştır.

Yukarıda belirttiğimiz petrol yatakları 1950 yıllarında keşfedilmiştir.Yatakların keşfi ve çalıştırılması için yapılan anlaşma 510 km2 alanı kapsamaktadır.Toplam petrol rezervi 75-90 milyon ton olarak tahmin edilmektedir.Yatırım harcamaları 2,3 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.Bu anlaşmada petrolün paylaşımı %50 ADPŞ (Azerbaycan), %50'si Japonya şirketleri şeklindedir.Yapılan yatırımların tümünü Japonya şirketleri gerçekleştireceklerdir.

Yapılan 16 Uluslararası petrol anlaşması Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilgili taraf ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin inkişafi açısından çok önem taşımaktadır.Ayrıca bu anlaşmalar sonucu ülkeye yabancı sermaye girişi hızlanacak ve hem ülke ekonomisi,hem de bölge ekonomilerine büyük katkı sağlayacaktır.

2. ULUSLARARASI PETROL ŞİRKETLERİ

2.1. AMOCO

1889 yılında Standart Oil Of İndiana adı altında kurulan Amoco şirketi küçük üretim şirketinden dünyanın büyük enerji şirketlerinden biri olarak büyük ilerleme kaydetmiştir.

Şirket 1985 senesinde "AMOCO CORPARATION" diye adlandırılmaya başlanmıştır.

Şirketin bünyesinde topladığı şirketler aşağıdaki faaliyet konularıyla ihtisaslaşmış konumdalar.

1. Amoco Production Company, tüm dünyada ham petrolün ve doğal gazın keşfi ve çıkarılması ile ihtisaslaşmış durumdadır.
2. Amoco Oil Company, esas olarak ham petrolün rafineri edilmesi, nakli ve pazarlanması sahalarında faaliyet göstermektedir.
3. Amoco Chemicals Company, petrolden arındırılmış, kimyevi ürünlerin üretimi ve satışı alanında faaliyet göstermektedir.

Amoco dünyanın 40 ' dan çok ülkesinde karbohidrojenlerin jeoloji keşfi ve üretimi ile faaliyet göstermektedir.

Amoco Corporation'ın 157 bin hissedarı var ve tüm şirket bünyesinde 53.600 kişi çalışmaktadır.Şirketin yıllık cirosu 25 milyar dolar civarındadır.

2.2. Pennzoil

Standart Oil 'den türeyen ve Azerbaycan petrolünün üretimi konusunda önemli yeri olan şirketlerden biri de Pennzoil'dir.Şirket ABD'de 1889 yılında kurulmuştur.Pennzoil'in geniş faaliyet alanları vardır.Esas olarak petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi, çalıştırılması, motor yağlarının üretimi ve onların satışı alanında faaliyet göstermektedir.Şirket yılda yaklaşık 2,5 milyar dolar hacminde gelire sahiptir.

Pennzoil, 1993 yılında diğer ABD şirketi Chevron'un, ülke petrol ve doğal gaz mülkiyetindeki hissesini alması sonucunda kendi üretimini iki kat, teknik elemanlarının sayısını % 43, gelirini ise % 18 arttırmıştır.

Şirket, dünyanın bir çok yerinde ABD, Kuzey Denizi, Meksika Körfezi, Mısır, Katar, Çin'de faaliyet göstermektedir.

2.3. Unocal Company

Dünyanın büyük petrol şirketleri arasında, Unocal Company'in kendine özgü yeri vardır.

Unocal Oil Company Of Kolifornia şirketi, 1980 yılında ABD'nin Kalifornia eyaletinin Santa Paula şehrinde kurulmuş ve enerji ihtiyatlarının keşfi ve üretimi ile faaliyet göstermektedir.

En gelişmiş teknolojilere malik olan Unocal, dünyanın bir çok ülkelerinde İndonezya, Filipinler, Meksika Körfezi, Tayland, Hollanda, Orta Asya, Azerbaycan v.s. bölgelerde geniş faaliyet göstermektedir.

2.4. Chevron

Chevron şirketi, 1879 yılında kurulmuştur.Petrol, doğal gaz ve kimya sanayisi alanında dünyanın 100'den çok ülkesinde faaliyet göstermektedir.Chevron ABD'de karbohidrojen rezervlerinin üretimi ve satışı alanında en büyük paya sahiptir.

Chevron Afrika'nın Angola, Zaire, Nijerya gibi petrol rezervleriyle zengin ülkeleri ile daha sık ilişkileri vardır. Bununla birlikte Kanada, Avustralya, Yeni Gveniya ve Çin'de petrol ve doğal gaz üretimi ile faaliyet göstermektedir.

Chevron'un ABD'de sekiz, dış ülkelere ise iki petrol rafineri tesisleri ve 12.200'den fazla petrol istasyonları vardır. Chevron'un 13 bin mil uzunluğu olan petrol boru hattı ve iri tonajlı petrol tankerleri mevcuttur.

2.5. Mobil

ABD'nin en büyük petrol üreticilerinden biri olan Mobil, mali göstergelerine göre EXXON'dan sonra 2'nci büyük şirkettir. Şirketin esas petrol ve doğalgaz üretimi bölgelerine California, Alabama, Batı Texas, Meksika Körfezi, Kanada'nın batı hissesi ve doğu sahilleri, Kuzey Denizi bölgesi, Norveç, Almanya, İndonezya ve Nijerya dahildir.

Mobil'in 22 petrol arıtma rafinerisi, ABD'de 2700, diğer ülkelerde 6300 petrol istasyonu vardır.

Mobil kimya ürünlerinde de dünyada belirli bir konuma sahiptir. Şirket, 8 ülkenin 47 çeşitli müesseselerinde yılda 3.8 milyar dolar değerinde kimyasal ürün üretmekte ve 12.700 işçi çalıştırmaktadır.

2.6. BP

Bu şirket 1909 yılında İran'da büyük petrol rezervlerinin keşfi ve üretimi amacıyla kurulmuştur. 1954 yılına kadar şirket İngiliz – İran Petrol Şirketi adı altında faaliyet göstermekteydi. İran kendi petrol rezervlerini millileştirdikten sonra, şirket 1954 yılından itibaren BP adı altında faaliyetini sürdürmektedir.

BP, Shell ve Exxon'la birlikte dünya petrol arama işlerinin sonucuna göre üçlük oluşturmaktadır. 1991 yılında şirketin kazancı 57 milyar dolar, kapital harcaması 8 milyar dolar hacminde olmuştur. BP'ün bünyesine dahil olan uluslararası şirketler; BP Exploration, BP Oil, BP Chemicals, BP Research, BP Engineering, BP Nutrition, BP Roldair ve BP Solar vasıtasıyla petrolün jeoloji keşfi, hasılatı, imali, kimyası, ilmi, teknolojik tarafı v.s. ürünlerin üretimi ile faaliyet göstermektedir.

BP'nin geleneksel üretim ve satış bölgelerine Batı Avrupa, ABD, Avustralya, Afrika, Güney ve Doğu Asya dahildir. Son yıllarda Doğu Avrupa ülkeleri, Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'ı genişleyen faaliyet alanına dahil etmiştir.

11 Ağustos 1998 yılının BP ve Amoco şirketleri birleşmek konusunda sözleşme imzalamışlardır.

2.7 Remco

Azerbaycan petrolünün çıkarılmasına ilgi duyan ve bununla ilgili faaliyete başlayan ilk yabancı petrol şirketi Remco, İskoçya'nın en büyük petrol şirketi konumundadır.

2.8 Statoil

Şirket 1972 yılında Norveç'te bulunmuştur. Statoil kıta sahanlığında Norveç'in çıkarlarını tanzim etmektedir. Statoil Kuzey Denizi'nin Norveç sektöründe en büyük petrol – doğal gaz üreticisi konumundadır. Statoil, Büyük Britanya, Tayland, ABD kıta sahanlığında petrol üretmektedir.

2.9. TPAO

Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinden biri de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'dır. 1954'de ülkedeki petrol ve doğal gazın keşfi amacıyla kurulan şirketin faaliyet sahaları Türkiye'den başka Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Hindistan, Pakistan, İran, Libya, Tunus ve Fas'ta petrol rezervlerinin keşfi ve ham petrolün hasılatı ile büyük imkanlara sahiptir.

2.10. OİEC

Azerbaycan petrol anlaşmalarında iştirak eden ülkelerden biri de İran'dır. OİEC 1992 – 1993 yılları arasında dünyanın en büyük petrol şirketleri arasında 3'üncü yerde olmuştur. İran keşfedilmiş doğal gaz ihtiyatlarının hacmine göre Rusya'dan sonra ikinci büyük rezerve sahiptir. İran'ın da dahil olduğu beş Basra Körfezi devletlerinin petrol rezervleri 644 milyar varil civarındadır ki, bu da dünya petrol rezervleri

içerisinde % 65 demektir.

2.11. Agip

Azerbaycan petrol sanayisine yatırım yapan yabancı petrol şirketlerinden biri de İtalya'nın Agip şirketidir.

Ham petrol ve doğal gazın keşfi ve üretimi ile ilgili faaliyet gösteren Agip dünyanın iri petrol şirketleri arasında kendine özgü yerdedir.Şirket 1926 yılında kurulmuştur.Mali imkanları açısından da büyük imkanlara sahip olan Agip, dünyanın 24 ülkesinde faaliyet göstermekte, 13.000 işçi ve teknik eleman çalıştırmaktadır.

2.12. İtochu

İtochu Petrol Araştırmaları Şirketi, 1972 yılında İtochu grubu terkinde karbohidrojenlerin öğrenilmesi ve üretilmesi faaliyetlerinin idare edilmesi için kurulmuştur.İndonezya, Gaban ve Kuzey Denizi sahanlıkları, Avustralya, Wietnam, Pakistan ve Yemen'de enerji ihtiyaçlarının keşfi ve üretimi ile ilgili alanlarda faaliyet göstermektedir.

2.13. Total

Fransız Total şirketi, dünyanın iri petrol ve doğal gaz şirketlerinden biridir. Kimyasal maddelerin, örtüklerin, sanayi kauçukunun üretimi ile ilgili alanlarda ihtisaslaşmıştır.Şirketin faaliyet sahası karbohidrojenlerin imali ve satışındaki tüm alanları kapsamaktadır.

2.14. Elf

Elf-Acquittaine Fransa'nın büyük ekonomik potansiyeline sahip diğer şirkettir. Elf dünyada 8'inci iri petrol şirkettir. Bununla birlikte kimya sanayisi üzere dünyada 12'inci konumdadır.Farmakoloji sahasında dünyada 25'inci şirkettir.Şirketin cirosu 42 milyar dolardır.Elf 85.500 kişi çalıştırmakta, bunun 26 bini petrol sanayinde, 33 bin 500'ü kimya sanayinde ve 26 bin kişi sähhiye sahasında çalışmaktadır.Dünyanın 30 ülkesinde temsilcilikleri bulunmaktadır.

2.15. LUKoil

LUKoil petrol şirketi, 1993 yılında Rusya Fedarasyonu tarafından kurulmuştur.

LUKoil petrol şirketinin güçlü ekonomik potansiyeli mevcuttur.107 bin den fazla işçi çalıştırmaktadır.16 ülkede ve Rusya'nın 30 bölgesinde 50'den fazla firma ile ilişkileri vardır.Şirket dünyanın 50 iri petrol şirketi arasında 1993 yılında 38'inci sıradadır.²¹

Yukarıda belirttiğimiz petrol şirketlerinden başka, birkaç orta büyüklükte petrol şirketleride vardır ki, bunlar da Azerbaycan petrol rezervlerinin işlenmesi ve üretimi için yapılan anlaşmalarda iştirak etmektedirler.

²¹ Elman Nesirov, a.g.e., s.27.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE TÜRK BOĞAZLARINDAN PETROLÜN NAKLİ PROBLEMİ

1. HAZAR DENİZİ' NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE ÇIKAR ÇATIŞMALARI

Hazar, Azerbaycan, Kazakistan, Rusya Federasyonu, İran ve Türkmenistan tarafından çevrili ve 423.300 km² alanı ile dünyanın en büyük gölüdür. Ayrıca herhangi bir okyanusa ve açık denize çıkışı olmaması başka bir özelliğini oluşturmaktadır. Büyüklüğünden dolayı Hazar Denizi olarak adlandırılmaktadır. Hazar kaynaklarından dolayı bölge ülkelerce büyük öneme sahiptir. Hazar Denizi'ndeki petrol rezervlerinin 3,5-4 milyar ton (30 milyar varil) olduğu değerlendirilmekle birlikte, gerçek rezervinin 7 milyar ton (50 milyar varil) olduğu tahmin edilmektedir.

Farklı rakamlara rastlanmakla beraber Hazar petrolünün %80' i Hazar Denizi'nin Azerbaycan ve Kazakistan'a ait olan sektörlerinde bulunmaktadır. Azerbaycan ile uluslararası petrol konsorsiyumlarının ilgilendiği yataklar, Hazar Denizi'nin 150-350 metre derinliğinde bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol rezervlerinin büyük bölümü 45 deniz milinden daha açıkta ve kıyıdan 167 deniz miline kadar uzaklıktaki petrol yataklarında bulunmaktadır.

Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmalar Azerbaycan'da yatırım yapan uluslararası petrol şirketlerini rahatsız etmektedir. Hazar Denizi'ndeki petrolün, burada kıyısı olan devletlerce paylaşılması durumunda, üretilecek petrolün % 20'sinin İran'a verilmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Hazar Denizi'nin eski statüsünde olması, konsorsiyumları meydana getiren uluslararası petrol şirketleri için daha avantajlı kılmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in tam hukuklu üyesi olan Azerbaycan Cumhuriyeti, ülke Anayasası ve uluslararası hukuk normları esasında kendi doğal zenginliklerinden yararlanmakta özgürdür. Hazar Havzası'nda yerleşen bir devlet olan Azerbaycan doğal olarak Hazar'ın enerji kaynaklarından yararlanma hukukuna sahiptir. Ve bu istikamette önemli adımlar atmıştır. Azerbaycan yabancı petrol şirketleri ile 16 Uluslararası Petrol Anlaşması imzalamıştır. Bölge için oldukça önemli olan bu olay sonucunda, bölge devletleri tarafından yapay bir problem oluşturması da olağan bir vaka teşkil etmektedir.

Bu problem bölgenin 5 devleti arasında (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran) Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve doğal olarak Hazar Havzası'nın doğal enerji kaynaklarının paylaşılması konusunda oluşturulmaktadır. Problemin oluşturulmasında Rusya, İran ve bazı durumlarda Türkmenistan başlıca rol üstlenmektedir. Rusya Hazar Havzası'nda tam kontrolü sağlamaya çalışmakta ve batılı devletlerin bölgeye etkisinin karşısında, alternatif politik yol izlemektedir. İran ise problemleri iki taraf arasında manevra yapmakla Hazar'a ait bazı haklar elde etmeye çalışmaktadır.

Uluslararası platformda imzalanan anlaşmaların güvenilirliği açısından Hazar Denizi'nin hukuki statüsü bir problem olarak görülmektedir. Şimdi bu konuyla ilgili ayrıntıları incelemekte yarar vardır.

Genel olarak Hazar problemi devletler arasında bölge ülkelerini kendi çıkar alanında tutmaya çalışma problemidir. Bu konu, tarihte yalnız Rusya ve İran arasındaki ilişkilerin objesi olmuştur. 1826-1828 yılları arasında Rusya – İran savaşının sonucu olarak imzalanmış Türkmençay Anlaşması gereği Rusya İran'ı Hazar'da donanmaya sahip olmaktan mahrum etmiştir. XIX' uncu yüzyılın sonlarına doğru Hazar Bölgesi ülkelerini Rusya işgal etmeyi başarmıştır. Bu işgal sonucu imzalanmış Rusya – İran mukavelesine göre Hazar, iki devlet arasında Astara – Hasankulu hattı üzere bölünmüştür. Şubat 1921'de Sovyet Rusya ile İran arasında yeni bir anlaşmayla İran, Hazar'ın güney sahillerinden yararlanma haklarını elde etmiştir. 1953 yılına kadar Sovyetler Birliği Hazar'ın güney kısmında petrol yataklarının işletilmesinden yararlanmıştır. Ayrıca 1924, 1925, 1927, 1957, 1963, 1972, 1980 yıllarında Sovyetler Birliği ile İran arasında Hazar ile ilgili anlaşmalar imzalanmıştır.²² Bu anlaşmalar

²² Elman Nesirov, *Azerbaycan Diplomasisi Ve Hazarın Statüsü Problemi*, Bakü 1998, s.58.

genellikle ticaret, gemicilik v.s. sektörler için yapılmıştır.Bu anlaşmaların hiç birinde Hazar'ın ortasında tarafsız bir alan olmamıştır.

Uluslararası hukuka göre Hazar için iki statüs geçerli olabilir.

Coğrafi bakımdan Hazar daha çok göle benzemekte, çünkü okyanuslara hiçbir çıkışı yoktur.Göl uluslararası hukuki prensiplere göre orta hat olarak, onu çevreleyen devletler arasında paylaşılır.Bu ülkeler kendi milli sektörlerine dahil olan sularda tam egemenliğe sahiptirler.

Hazar'ı deniz statüsünde kabul edersek, o zaman onun hukuki rejimi "arazi suları ve ona yakın alan hakkındaki 1958 yılı "Cenevre Anlaşması" ve 1982 yılında kabul edilmiş Deniz Hukuku hakkında BM Anlaşması ile belirlenmelidir.Denizin yukarıda belirttiğimiz hukuki rejimlere göre orta hat prensibi ile bölünmemesi Rusya'nın çıkarlarına zıt olmamasını doğurmakta ve Rusya'nın Hazar'da kendi menfaatlerinin berpası anlamını taşımaktadır.Hazar'a deniz statüsünü uygulanması durumunda bile bir uyumsuzluk doğmaktadır.Bunu şöyle inceleyelim:

Birinci olarak, iç sular, devletin direk nezaretinde olduğu sulardır (Uç noktaları 24 milden büyük olmayan araziler) ve bu statü 1958 Cenevre Anlaşması'nın 5'inci, 1982 BM Deniz Hukuku Anlaşması'nın 8'inci maddesine göre tespit olunmuştur.Ayrıca devlet çıkış hattından itibaren hesaplanan 12 millik arazi sularına maliktir.(BM'in 1982 Deniz Hukuku 5'inci maddesi) Daha sonra kıyı devletin sınır-gümrük nezareti teşkil ettiği çıkış hattından 24 deniz mili uzunluğunda arazi sularına yakın alan tutmak hukuku vardır. (1982 BM Deniz Hukuku 33'üncü maddesi)Ayrıca minimum 200 metre derinliğindeki sular kontinental şelf adlanır.Uluslararası hukukta denizin bu hissesi kara arazilerinin devamı olmakta ve tüm rezervlerden yararlanma hakkı kıyı devlete aittir.BM'in bahsi geçen anlaşmada kıyı devletler için 200 mil uzunluğunda özel iktisadi bölge dikkate alınmaktadır.²³

Saydığımız tüm kontrol belgelerini toplarsak (iç sular + arazi suları + arazi sularına yakın bölge + kontinental şelf + özel iktisadi bölge) görürüz ki,okyanus denizlerine göre oldukça küçük olan Hazar, böyle paylaşım için çok küçüktür ve milli sektörler birbirinin içine girmektedir.Böyle bir durumu dikkate alan 1958 Cenevre Anlaşması " Birkaç devletin bölge suları karışığında hiçbir devlet kendi arazisini Orta

²³ E.Nesirov, a.g.e., s.61.

Hattan o tarafa geçemez.”belirtmektedir.O zaman, deniz olduğunda bile Hazar göl gibi Orta Hat prensibine göre paylaşılmalıdır.

Azerbaycan uluslararası hukuk normlarına uygun olarak kendi konumunu şu esaslara dayanarak savunmaktadır;

1. Hazar göldür.
2. Hazar Orta Hat prensibi ile milli sektörlere bölünmektedir.
3. Hazar’ın milli sektörlere paylaşımı, geçmiş Sovyetler Birliği’nin iş pratiğinde olduğu gibi olmalıdır.(Azerbaycan 80.000 km2, Türkmenistan 80.000 km2, Kazakistan 113.000 km2, Rusya Federasyonu 64.000km2)
4. Bu paylaşım şekli mevcudiyetini koruduğundan Hazar Bölgesi devletleri kendi milli sektörlerinde istediği şekilde çalışmalar yapabilirler.

Azerbaycan ile bu konuda hemfikir olan devlet Kazakistan’dır.Buna karşı Rusya Federasyonu, İran ve Türkmenistan aşağıdaki şartları savunmaktadırlar;

1. Hazar kapalı su havzasıdır ve Hazar Bölgesi bu devletlerin ortak servetidir.
2. Milli sektörler 45 milden çok olmamalı ve 45 milden sonra ortak bölge ortak kullanıma dahil olan mülkiyettir.Bunu “Pasta” modeli olarak adlandırmaktadırlar.
3. Hazar’ın milli sektörler dışındaki hissesinde jeoloji keşif ve petrol, doğal gaz hasılatı 5 Hazar Bölgesi devletlerinin birlikte iştiraki ile gerçekleştirilmelidir.

Hazar SSCB’nin mirası gibi Cumhuriyetler arasında geçmiş paylaşıma göre milli sektörlere ayrılmıştır.Geçmiş SSCB’nin kara sınırları uluslararası platformunda kabul edildiğine göre - deniz sınırları da aynı mantıkla kabul edilmelidir.

25-26 Şubat 1997’de Türkmenistan ve Kazakistan Hazar’ın statüsü konusunda anlaşmaya varmışlar.Bu anlaşmada Hazar’ın paylaşımı eski SSCB’de olduğu gibi kabul edilmekte ve yeni statüsü oluşturulanadek her iki devlet kendi sınırları içerisinde istediği şekilde Hazar’dan faydalanma hukukuna sahiptirler.

Hazar’ın hukuki statüsü problemin 2000 yılı Şubat’ında Rusya Federasyonu başkanı V. PUTİN’in Bakü’yü resmi ziyareti sırasında giderilmiş ve taraflar karşılıklı olarak anlaşmaya varmışlardır.

2. TÜRK BOĞAZLARI'NDAN PETROLÜN NAKLİ PROBLEMİ

Jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle ve deniz ulaşımı yönünden uluslararası su yolları içinde oldukça önemli bir konuma sahip olan Türk Boğazları özellikle son yıllarda güvenlik, kirlenme, deniz trafiği, kaçakçılık ve zabıta yetkisine dayalı düzenlemeler ve uygulamalar nedeniyle uluslararası ilişkiler alanında güncel konular arasını girerek, bilhassa Rusya ve Türkiye arasında tartışma konularından biri haline gelmiştir. Bu tartışmalar özellikle Azerbaycan ve Kazakistan petrol yataklarından çıkan petrolün Batı pazarlarına hangi yoldan ulaştırılacağı konusunda araştırmaların başladığı döneme rastlamaktadır.

Bugün Türk Boğazları deyince, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nden meydana gelen bir bütünü anlıyoruz. 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin önsözü, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nı Türk Boğazları olarak kabul etmiştir. Tarih boyunca da Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Marmara Denizi bir bütün olarak kabul edilmiştir. Bu üç unsuru çevreleyen toprakların Türkiye'ye ait olması nedeniyle, buralardaki sular iç su ve iç deniz olarak tamamen Türkiye'nin egemenliğindedir.

Ticaret ve savaş gemilerinin savaşta ve barışta hangi koşullarda geçeceğini belirleyen Montreux Sözleşmesi, Türk Boğazlarından geçiş rejimini uygulama ve denetim sorumluluğunu Türkiye'ye vermiştir. Geçişlerde Türkiye'nin güvenliğini ön planda tutan sözleşme, Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletler arasında bir ayırım yaparak, Karadeniz'de kıyısı olan ülkeler yararına bazı ayrıcalıklar öngörmüştür. Bu sözleşme ve uygulama kuralı olarak ortaya çıkmış kurallarda vardır. Türk Boğazları rejimini etkileyen konvansiyonlara örnek olmak üzere SOLAS diye kısaltılan Denizde Can Güvenliği Sözleşmesini ve COLREG diye kısaltılan Denizde Çatışmayı Önleme Konvansiyonu'nu gösterebiliriz.²⁴

Türk Boğazları'ı değişik jeolojik, hidrolik ve nüfus yapısına sahiptirler. Ayrıca iki boğaz arasında yer alan Marmara Denizi de çeşitli özelliklere sahiptir.

Boğazlarda çok kuvvetli, hızı ve yönü değişken, alt-üst ve ters anafor akıntılar vardır. Hızı saatte 5-8 mile kadar çıkan ve yön değiştiren bu akıntılarda gemileri kontrol

²⁴ Harp Akademileri Yayınları, a.g.e., s.101.

Kazakistan ve Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında Türk Boğazları'nın rolü inkar edilemeyecek kadar açıktır. Ancak, Azerbaycan ve Kazakistan petrolünü açık denizlere çıkarma ihtiyacına, Türk Boğazları'nın güvenlik ve deniz trafiği açısından yeterli olmayacağı da açıkça görülmektedir. Buna Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin, yakın gelecekte ekonomik açıdan büyük mesafeler katedeceğini de eklediğimizde (dolayısıyla deniz taşımacılığının artış göstermesi) Türk Boğazları'nda trafiğin ne kadar zorlaşacağı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, tam kapasiteye ulaştığında yıllık 80-90 milyon ton petrolün tankerlerle boğazlardan geçişinin imkansız hale geleceği ve bu durumun 12-15 milyon nüfusa sahip İstanbul'un güvenliği açısından önemli problemler yaratacağı, Türkiye hükümetinin önleyici tedbirler alacağı kaçınılmazdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AZEBAVCAN PETROLÜNÜN NAKLİ PROBLEMİ VE ALTERNATİF BORU HATLARI

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti dünya piyasaları ile istediği gibi, serbestçe bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan'ı dışarıya bağlayan her bir yolun, kapının, köprünün önemi büyüktür. İspatlanmış petrol rezervlerinin çok üstünde petrol rezervine sahip olan Azerbaycan, bu servetinin daha ekonomik ve milli menfaatlerine uygun olarak çıkarılması ve dış pazarlara naklinin gerçekleştirilmesi için yabancı ülkeler ile işbirliği yapmaktadır.

Azerbaycan yabancı petrol şirketleri ile 16 uluslararası petrol anlaşması imzalamıştır. Yalnız esas problem çıkarılmış ve çıkarılacak petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması problemidir. Bu açıdan, boru hatları olmaksızın söz konusu anlaşmaların hiçbir anlam ve faydası yoktur.

Azerbaycan'ın petrol ve doğalgazının Avrupa pazarlarına ulaştırılması için yapılan toplantılarda, petrol anlaşmalarında iştirak eden konsorsiyumun tüm üyelerinin ortak fikri, istikamet olarak petrolün Akdeniz'e ulaştırılması olmuştur.

Bugün ülkeler üç ayrı coğrafi bölgeye petrolü çekebilmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu bölgeler Karadeniz, Akdeniz, Basra Körfezi'dir. Bu coğrafya içerisinde Karadeniz ve Akdeniz ön planda yer almaktadır. Ancak Karadeniz dünyaya açılan bir çıkış noktası değil, bir ara bölge, geçiş yoludur. Ulaşılması istenen deniz, dünya petrolünün 1/6'sını taşıyan Akdeniz'dir.

Mevcut boru hatları şebekesi oldukça eskidir ve kapasitesi düşüktür. Bu boru hatlarından birisi olan Bakü-Novorossisk boru hattı Bakü'den başlayarak Hazar kıyısını takip ederek, Dağıstan üzerinden Novorossisk'e uzanan 28 inç çapındadır. Bu hattın kapasitesi yılda 5 milyon tondur. Novorossisk limanı yılda 20-30 milyon ton kapasitededir. Bakü Supsa boru hattı ise Bakü-Tiflis demiryolunu takiben Supsa'ya

uzanmaktadır.Bu hattında kapasitesi yılda 5 milyon tondur.

Petrolün nakli için ortaya atılan projelerin hangisinin daha avantajlı olduğu tartışması sürerken Azerbaycan uluslararası işletme şirketi (AİOC) dünya petrol üretim dengesini ,bölge koşullarını ve ihraç boru hattı çalışmalarını da göz önünde tutarak üretim planlarını yenilemiş ve 2002 yılına kadar yılda en çok 6 milyon ton ham petrol üretilmesine karar vermiştir.2002 yılına kadar sürecek bu işleme “erken üretim” adı verilmiştir.Üretilen petrolün Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hatlarıyla taşınmasına karar verilmiştir.

18 Şubat 1996’da Moskova’da,Azerbaycan’da üretilen ilk olarak petrolün Rusya Federasyonu arazisinden geçerek Novorossisk limanına nakli hakkında mukavele imzalanmıştır.Bu mukaveleyi takiben 8 Mart 1996’da AİOC Tiflis’te,petrolün Gürcistan arazisinden geçerek Supsa limanına nakli konulu uluslararası anlaşma imzalamıştır.

25-27 Mart 1997’de Moskova’da ADPŞ, AİOC ve Rusya’nın Transneft şirketleri arasındaki toplantıda 1 Ekim 1997’den başlayarak yıl sonuna kadar 200 bin ton Azerbaycan petrolünün Kuzey petrol boru hattıyla taşınmasını kararlaştırmışlar.Bu hatla petrolün nakli işlemleri devam etmektedir.

Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi batı boru hattının inşası için Ekim 1996’da ihale açma kararı almıştır.Bununla ilgili ADPŞ bütün işlerin dört etapta yürütülmesi teklifini vermiştir.Bunlar:

- Sengeçal terminali Gürcistan’ın Karadeniz limanı olan Supsa’ya kadar petrol boru hattının inşası,
- Bu hat üstünde petrol pompalama istasyonları ve kontrol merkezlerinin inşası,
- Supsa’da terminalin inşası,
- Supsa terminalinden tenkerle yükleme yapılan araziye kadar sualtı petrol boru hattının inşası.

Bakü – Supsa petrol boru hattı boyunca tüm işlerin yapılması için “Asrın Anlaşması”projesinin çalışma komitesi 28 Şubat 1997’de 315 milyon dolar harcama yapılması için karar almıştır.

1997 Nisan'da ihalenin galibi Tekfen - Azfen ortaklığı ve Mc.Conal-Douel Midl İst. uluslararası şirketi olmuştur.Projeye göre petrol boru hattının kapasitesi 115 bin barel (1 barel=159 litre) olacaktır.

İlk olarak petrol üretiminin nakli problemi ortadan kalksada ana ihraç boru hattı problemi güncelliğini korumaktadır.

Ana ihraç boru hattının hangi güzergahlardan geçeceği konusunda alternatif projeler geliştirilmiştir.Şimdi bu projeleri inceleyelim.

1. BAKÜ – NOVOROSSİSK PETROL BORU HATTI PROJESİ

Bakü-Novorossisk petrol boru hattı projesi,petrolün naklinin Rusya Fedarasyonu arazisinden geçmesini öngörmektedir.Yapılan hesaplamalara göre, boru hattının uzunluğu 1411 km'dir.Bunun 174 km'si Azerbaycan, 1153 km'si ise Rusya arazisinden geçmektedir.Projenin maliyeti 2,1 milyar ABD doları olarak hesaplanmaktadır.Bu proje Rusya'nın stratejik çıkarlarına hizmet edecek bir projedir.Bu projenin bir çok eksik tarafları vardır.Bunlar;

- Türk boğazlarının kapasitesinin, tankerlerin geçişini kaldıramayacağı,
- Azerbaycan petrolünün diğer ülkelerin kalitece düşük olan petrolüyle karışması olasılığının mümkünlüğü,
- Rusya-Çeçenistan savaşından dolayı petrol boru hattının geçeceği güzergahın güvensizliği,
- Türkiye'nin Azerbaycan'ın stratejik müttefiki olmasına rağmen safdışı bırakılması.

2. BAKÜ – SUPSA PETROL BORU HATTI PROJESİ

Bakü – Supsa petrol boru hattı projesinde ana ihraç boru hattının uzunluğu 926 km'dir.Boru hattının 480 km'si Azerbaycan arazisinden geçmektedir.Proje petrolün boru hattıyla Gürcistan'ın Supsa limanına, oradan tankerlerle Türk boğazlarını geçerek Akdeniz'e naklini planlamaktadır.Projenin maliyeti 1,2 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır.Bu projenin diğer hatlardan üstünlüğü kısa olması ve az mali harcamalar gerektirmesidir.Görünümde çok avantajlı olmasının yanında, projenin uzmanlarca belirtilen bir çok eksik tarafları vardır.Bunlar;

- Petrol direkt olarak değil, sınırlı kapasiteli Türk boğazlarından geçmek zorundadır.
- Boru hattının sorunlu Abhazya bölgesinden geçmesi,
- Rusya'nın kendini dışlanmış olarak hissetmesi durumunda, bölgede bazı siyasi anlaşmazlıkları körüklemek durumunda kalması,
- Azerbaycan gemilerinin Volga-Don Kanalı ve Astrahan limanından geçmesi yolunda yapay engeller yaratılması ve bu durumda projenin gereksinim duyduğu teknolojik teçhizatların aksatılması.
- Türk boğazlarının Kazakistan'ın Tengiz petroleri ile yüklenmiş olması, bir çok teknik problemlerin oluşmasına zemin hazırlayabilir.

3. BAKÜ – NOVOROSSİSK – BURGAS - ALEKSANDRUPOLİS PETROL BORU HATTI PROJESİ

Bu hattın uzunluğu 1711 km , kapital harcamaları ise 3 milyar dolar olarak hesaplanmaktadır. Diğer iki projeden üstün tarafı petrolün boğazları by-pas etmekle Akdeniz'e aktarılmasıdır. Lakin bu projenin de eksik olan tarafları mevcuttur. Bunlar;

- Petrol üç terminalden pompalanmalıdır. Terminallerden ikisi Karadeniz'de, diğeri ise Ege Deniz'i sahillerindedir.
- Çeçenistan'da olan istikrarsız durumla ilgili boru hattının güvenliği tehlike arz edebilmektedir.
- Novorossisk terminalinin Hazar boru hattı konsorsiyumunun petroleri ile aşırı yüklenmesi.
- Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinin zarar göreceği.
- Büyük kapital harcamaları gerektirmesi.

Tüm bu eksiklikler Bakü – Novorossisk – Burkas – Aleksandrupoli projesinin gerçekleşme ihtimalinin çok düşük olduğu ihtimalini doğurmaktadır.

4. BAKÜ – CEYHAN PETROL BORU HATTI PROJESİ

Bakü – Ceyhan petrol boru hattının uzunluğu 1695 km ' dir. Azerbaycan Uluslararası işletme şirketinin hesaplamaları doğrultusunda projenin gerçekleşmesi

için 3 milyar 900 milyon ABD doları gerekmektedir.

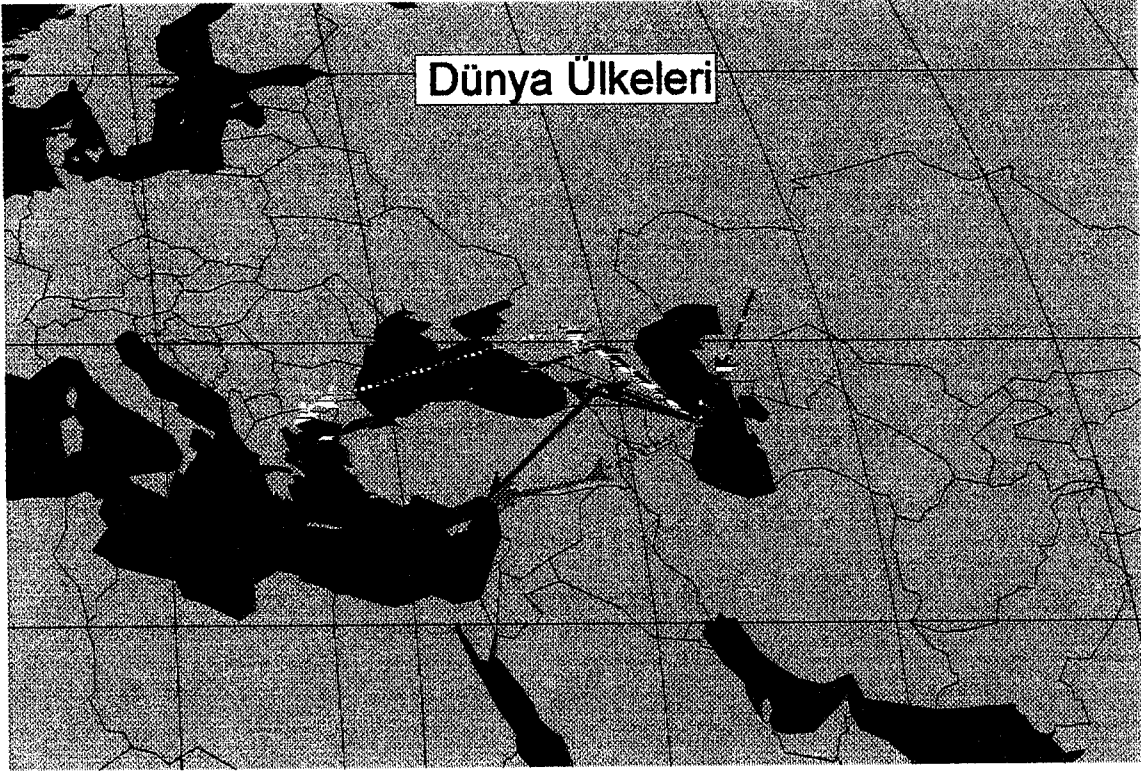
Azerbaycan'ın desteklediği bu proje aşağıdaki üstünlükler açısından önemlidir. Birincisi; bu proje petrolün Türk boğazlarını by - pas edilmesi sonucu Akdeniz'e çıkışını öngörmektedir. İkincisi; bu hattın Irak-Türkiye boru hattıyla birleştirilmesi sonucu 600 km'lik bir tasarruf sağlanabilir. Üçüncüsü; bu hattın Azerbaycan'ın diğer karbohidrojen yataklarından çıkarılan petrolün nakli probleminde uzun vadede prespektivi olabilir. Dördüncüsü; Ceyhan'dan petrolün Rotterdam'a nakli alternatif olan Karadeniz limanları ile mukayesede iki defa maliyetleri düşürmektedir. Beşincisi; uzmanlar Azerbaycan ve Gürcistan arazilerinin tektonik yapısı, şimdiye kadar ölçülmüş depremlerin fay hatlarını, sismik bölgeleşme, yer kabuğunun derinlik yapısı, çamur volkanları ile ilgili değerlendirmeler sonucu, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, sismik olarak maksimum 4-5 şiddetinde, diğer alternatifler ise bazen 6-7 şiddetinde deprem olabirliğinin sonucuna varmışlardır.

5. DİĞER ALTERNATİFLER

Alternatif boru hatlarından birisi, Kazakistan petrolünü Hazar Deniz 'inin altından Bakü'ye, oradan da Ceyhan'a taşıyacak olan Trans-Hazar petrol boru hattıdır. Bu hattın Kazakistan'dan Bakü'ye kadar olan uzunluğu 590 km olup, yaklaşık 4 milyar dolara mal olacak ve yılda bu hat üzerinden 50 milyon ton petrol taşınacaktır.

Ermenistan projesi petrol boru hattının Ermenistan arazisinden geçerek Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden, Türkiye'nin Ceyhan terminaline petrolünden taşınmasını öngörmektedir. Bu güzergah üzerinde bulunan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin enerji ihtiyacını halletmeye ve orada yapılması planlanan petrol rafineri tesisine hammadde temininde büyük imkanlar sunmak, bu projenin ekonomik açıdan büyük avantajı olsa da, siyasi açıdan bu olanaksızdır.

İran üzerinden Ceyhan'a ulaşacak petrol boru hattında gerçekleşme ihtimali oldukça düşüktür. Özellikle ABD yönetiminin bu projeye bakış açısı, siyasi nedenlerden dolayı İran'ın uluslararası platformlardan safdışı bırakılmasına yönelik olduğundan, bu projenin gündemden çıkarılmasına neden olmuştur.

Petrol Boru Hattı Güzergahları

ALTINCI BÖLÜM

PETROL POLİTİKALARI PETRO STRATEJİ

1. PETROL POLİTİKALARI

21' inci yüzyılın başlarındaki dünya konjüktürünün genel durumunu kısaca özetlemek, petrole dayalı politikaları anlamamızda yararlı olacaktır. Dünya konjüktürünün gidişatından ve uluslararası ilişkilerin bütününden ayırarak petrole dayalı politikaları izah etmemiz, petrolün dünya toplumu üzerindeki etkisinin önemi açısından yetersiz kalabilmektedir. Dünya toplumunun yaşamındaki etkili olan bütün unsurları, birlikte dikkate alma zorunluluğu vardır.

1990' dan itibaren uluslararası ilişkilerdeki değişim süreci hızla ilerlemekte, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası ilişkilerde, köklü ve temel değişiklikler meydana gelmiştir. Dünya globalleşme olgusuna dayanan bir işbirliğine doğru giderken Varşova Paktı ortadan kalktı ve NATO eski hasım ülkelere işbirliği ve dostluk elini uzattı.

Transatlantik bir örgüt olan NATO'nun yanı sıra, AGİK, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği de genişleme ve kendilerini yeni koşullara uyarlama sürecine girmişlerdir. Bu gelişmeler sonucu, NATO, AB, AGİK ve BAB gibi kuruluşlar birbirlerini tamamlayan roller üstlenmektedirler. Yeni dünya düzeninde ekonomik entegrasyon hareketleri de hızlanmıştır. Bu cümleden Türkiye'nin öncül rol oynadığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği / KEİB yaşama geçirilmiştir. Ekonomik İşbirliği Örgütü / ECO Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerini de içine alarak genişlemiştir.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde uluslararası rekabet yarışına katılmak ve globalleşen pazarlardan daha büyük pay almak için ekonomik ve sonuçta siyasal örgütlenmelere ulaşacak AB, NAFTA, LAFTA, APEC gibi birlikler oluşturulmaktadır.

Ticaretin geliştirilip genişletilmesi ve önündeki engellerin kaldırılması çabalarına hız verilmiştir. WTO anlaşmasıyla dünyada 250 milyar dolarlık ek bir ticaret hacmi yaratılmak istenmektedir. Nihayi amaç, tüm ülkelerin küresel bütünleşmeye

yönelmesidir. Artık, herhangi bir ekonomik işbirliği örgütüne üye olmadan yaşamak pek olası gözükmemektedir.

Petrol politikalarını, dünyadaki bu gelişmeler ışığında değerlendirdiğimizde, petrolün, birçok ülke tarafından politik nüfuz arttırma vasıtası olarak kullanıldığını görürüz. Buna petro politik / oil politics denilmektedir. Petrolün ülkelerin siyasi çıkarları doğrultusunda bir silah olarak kullanılmasını, hem sanayileşmiş ve askeri gücü yüksek batılı devletlerin, hem de bazı uluslararası petrol şirketlerinin davranışlarında görebiliriz.

Petrolü bir politik silah olarak kullanılmasını, yakın geçmişe baktığımızda OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ve Sovyetler Birliği tarafından da kullanıldığını görmekteyiz. OPEC üyesi ülkeler petrol ambargosu ve fiyat yükseltmesiyle enerji darboğazları yaratıp bir çok ülkenin ekonomisini alt üst etmişlerdir. Sovyetler Birliği ise, Üçüncü Dünya ülkelerinde, Batılıların gücünü azaltmak için, çeşitli ülkelerdeki petrol alanlarının ve yabancı şirketlerinin millileştirilmesini teşvik etmiş ve OPEC'in uyguladığı ambargoları desteklemiştir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği, petrol politikasının ekonomik ve politik yönlerini ayırmak yerine, birlikte ele alarak, ekonomik faydalar yanında Sovyet politik nüfuzunun yayılmasına yardımcı olan bir vasıta olarak kullanmıştır.

Petrol ve petrol ürünleri, hacim bakımından, dünya ticaretinin yarısından fazlasını teşkil etmekte ve petrol üreten ülkelerle, petrol tüketenler arasındaki mesafe, petrol sorununa jeopolitik bir nitelik kazandırmaktadır. Petrolden, bir çok ülke büyük kazançlar sağlarken, bir çok ülke de petrol ve ürünlerine ödediği döviz nedeniyle tüm dış satış gelirlerini kaybetmektedir. Sonuçta petrol, sadece sanayileşmiş toplumların değil, enerji ve askeri bakımdan çok önemli olduğu için, tüm ülkeler için kontrol altında tutulması gereken ve vazgeçilmeyen bir stratejik madde olmuştur.

Petrol üretici ve ihracatçı ülkeler bakımından Orta Doğu petrol rezervlerinin en büyük deposu olduğu halde, 1990'lardan sonra Hazar Denizi'nin çevresi ve Orta Asya'da oldukça büyük önem kazandı. Rezerv ve petrol boruları yönünden büyük önem taşıyan Orta Doğu ve Avrasya 1990'lardan sonra siyasi istikrarsızlık nedeniyle uluslararası bunalımlara yol açarken, uluslararası ilişkilerin de odak noktası haline geldi.

Hazar Havzası ve Orta Asya petroleri ve doğalgazının uluslararası piyasalara taşınması için yapılacak boru hatları güzergahları için verilmekte olan mücadelenin temelinde, 21'inci yüzyılda Batının Körfez petrolüne bağımlılığının azaltılması yatmaktadır.

21'inci yüzyılın başından itibaren ABD'nin ithal petrole bağımlılığı giderek artarak % 70'ler düzeyine çıkacağı belirtilmektedir. Almanya ve Japonya gibi ülkeler neredeyse tüm petrolerini ithal etmektedirler. Bu nedenle, Batı ekonomileri için Ortadoğu petroleri kadar Hazar Havzası ve Orta Asya'daki petroleri de önem kazanmıştır. Bu nedenle, Batı için Orta Doğu'daki petrolerin de güvence altına alınması önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle fiyat listesinin korunması için, OPEC dışı üretimin de bir biçimde denetim altına alınması ve kontrolde tutulması önem kazanmıştır. Neticede enerji güvenliğini petrol politikalarının mihengtaşı sayan ABD ve Batı, bu güvenliğe zarar verecek her türlü girişimi, askeri güç kullanımı dahil, her türlü önlemlerle gidermeye kararlıdır.

Hazar Havzası ve Orta Asya petroleri ve doğal gazının pazarlanması, çok büyük ve ticari denklem olarak görülmektedir. Denklemin temel elemanları ya da dengeleyicileri olarak ABD ve Rusya gözükmektedir. ABD, bir yandan Rusya dışında alternatif boru hattı güzergahı inşaatı yolu ile Rusya'ya aşırı bağımlılığı ya da Rusya tekeline kırmak isterken öte yandan da bölgedeki Cumhuriyetleri Rusya'ya karşı güçlendirmek istemektedir.

Ayrıca, Azerbaycan petrolü etrafında dönen oyunlar Rusya'nın eski ortaklarındaki, şimdi yakın bölgesindeki enerji kaynaklarını denetleme politikasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan petrolerinin uluslararası konsorsiyum tarafından işletileceği kararlaştırıldıktan sonra, Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Karasin, anlaşmayı tanımadıklarını açıklamıştır. Karasin, Hazar'ın hukuki statüsünün belli olmadığını ve bunun bir kapalı deniz olmasından dolayı Rusya'nın da Hazar Denizi petroleri üzerinde söz sahibi olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra, yukarıda da belirttiğimiz gibi Rusya ve Azerbaycan Hazar'ın bir göl olduğu konusunda anlaşmaya varmışlardır.

Sonuç olarak, petrol politikalarının özünde, petrol ve doğalgazın politik bir silah

olarak kullanılması ya da Batı pazarlarına güven içinde sürekli bir biçimde akması yatmaktadır.

2. PETRO STRATEJİ

Petrol politikaları, yeni unsurlarında katılmasıyla, yeni alanlar ve boyutlar kazanan, ulusal ve uluslararası biçimin adıdır.Kısacası, petrolle ilgili politikaların tümüdür.

Petro strateji ise, petrol ve onun dünya pazarlarına aktararak ticaretinin yapılması konusunda hareket tarzları üreterek, bunlar arasından seçim yapılması ve seçilen hareket tarzının ya da tarzlarının uygulanması ile ilgili olan hususlardır.²⁶Dolayısıyla, petrol politikası, hareket tarz ve yöntemlerini üreten, üretilen hareket tarzları arasında seçim yapan ve seçilen hareket tarzının uygulanması ile ilgilenen, her devletin uluslararası genel dış politikasının bir alt hareket tarzıdır.Bu nedenle, petro politik, genel dış politikayı destekleyen ve ona aykırı da olmayan bir alt hareket tarzıdır.Petro strateji ise petro politığın belirleyip seçtiği hareket tarzlarından en iyisini nasıl uygulama alanına konacağı ya da diğer bir anlatımla nasıl hayata geçirileceğini belirler ve uygulama alanına geçirir.

Petrol politikalarının temelinde, petrole sahip olmak ve onu sürekli kontrol altında tutmak felsefesi vardır.Petro stratejisi, bu felsefenin nasıl gerçekleştirileceğini, bunun yolunu, yöntemini belirler.

Uluslararası ilişkileri ve dünya politikalarını oluşturan bir çok etkenin yanında, petrole dayalı politika ve stratejiler de oldukça önem kazanmıştır.Bunun nedeni, ülkeleri yönetenlerin yükümlülüklerinin en başında, ulusların refah düzeyini yükseltmek gelir.Bu açıdan petrole bakacak olursak, dünyanın belli bölgelerinde ve ülkelerinde toplanmış olan bu maddeyi, hangi devletin nasıl ve hangi yöntemlerle denetleyeceği yatmaktadır.Petrol politikaların ve stratejilerin temelinde yatan unsur, insan yaşamı için hayati önem arz eden petrol ve doğal gazın ve bunların getirisinin kimler tarafından, nasıl ve hangi oranlarda paylaşılması mücadelesidir.

Batılı sanayileşmiş ülkelerin, ABD'nin, eski Sovyetler Birliği'nin kendi çıkarları için oluşturdukları çeşitli uluslararası kuruluşlar ve kuruluşlar tarafından yazılı metin

²⁶ Harp Akademileri Yayınları, **Petro Strateji**, İstanbul 1996, s.177.

haline getirilen temel değerleri hiçe sayarak herşeyi yaptıkları, özellikle konu petrol olunca, savaş dahil herşeyi yapabilecekleri, ortaya koydukları uygulamalarıyla açıklığa kavuşmuştur.

1991 Körfez Savaşı sırasında yaşanan olaylar ve Azerbaycan petroleri üzerinde oynanan oyunlar, yukarıda belirttiğimiz unsurların geçerliliğini ispat etmektedir.1991 Körfez Savaşı sırasında, Arap ulusunun her zamankinden daha çok bölünmüş ve parçalanmış hale gelmesi, dünya petrol rezervlerinin üçte ikisine sahip olan, ancak kullanmasını hala bilmeyen bir bölge için ne kadar da düşündürücüdür.Azerbaycan'da ise, Bakü'de darbe söylentilerinin olduğu bir dönemde, Aliyev'in Clinton'la görüşmek üzere Washington'a gitmesi, petrol ve boru hattı konusunda ABD'nin desteğini gösterirken, Başbakan Suret Hüseyinov'un " söz konusu olan petrolse, anlaşma Rusya ile yapılmalıdır.Çünkü, uzun yıllardan beri Rusya ile ekonomik ilişkileri daha da sağlamlaştırılmalıdır " demesi, Elçibey'in darbe ile uzaklaştırılmasında olduğu gibi, darbenin hangi yönden geldiğini / gelebileceğini ortaya koymuştur.Dolayısıyla Orta Doğu, Azerbaycan ve Orta Asya petroleri üzerindeki açık gizli kavga da, bu bölgelerdeki istikrarsızlık ve çatışmalar da, bölüşüm kavgasının petro stratejik uygulamalarıdır.

3. RUSYA' NIN PETROL POLİTİKASI

Eski Sovyet topraklarının % 75' ini, nüfusunun % 51' ini, üretim fonlarının % 60'ını ve fabrikalarının % 75'ini, GSMH'ın % 50'sinden fazlasını devralan Rusya, globalleşen dünyada, devlet yapısı ve üretim sistemiyle mülkiyet yapısında büyük bir değişim sürecine girmiş bulunmaktadır.Rusya Fedarasyonu, yeni uygulama sürecine geçtiği piyasa ekonomisine paralel bir şekilde petrol ve doğalgaz sisteminde de farklı yaklaşımları yaşamaktadır.

Bilindiği gibi, 20'nci yüzyılın başında Rusya, dünya petrol üretiminin baş üreticisi konumundaydı.Üretilen petrolün % 95'i Bakü'de üretilmekteydi.Daha sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde, Özellikle ABD'de petrolün keşfi ve üretimi alanında olan gelişmeler sonucu, Rusya bu vasfını kaybetmiştir.1960'lara gelinceye kadar Rusya, dünya petrol piyasasında fazla etkinlik gösterememiştir.Fakat 1960'lar gelindiği zaman, ABD petrol üretiminin yarısına yakın bir petrol üretimiyle dünyada petrol üretici ikinci

ülke durumuna yükselmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki, en önemli olaylardan biri de, Sovyet petrol üretimi ağırlık merkezinin yer değiştirmesidir. Bu merkez, Hazar Denizi kıyılarındaki, Bakü'den 1500 km kuzeyde, Volga ve Ural Dağları arasındaki bölgeye geçmiştir. Bu gelişmeler sonucu petrol üretimi 1965'te 240 milyon tona çıkmıştır.²⁷

Sovyet petrol ihracatında da önemli artışlar olmuştur. Bu ihracatın tamamına yakını eski Sovyet Bloku ülkelerine yapılmıştır. Sovyet ihracatının kısa sürede bu denli artmasının nedenlerinin başında petrole olan talebin artması yanında, Sovyet ihracat politikalarının etkinleşmesi de gelmiştir. Daha önce Sovyet Bloku ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılayan Sovyetler, 1960 ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa, Japonya ve Üçüncü Dünya Ülkelerine de petrol ihraç etmeye başlamıştır. Ayrıca, uluslararası petrol şirketlerinden daha düşük fiyatlarla petrol satarak, takas ve kredi anlaşmalarıyla tüketici ülkelere daha elverişli koşullar sağlayarak, dünya pazarlarına girebilmişti. Örnek olarak, Mısır'a pamuk karşılığında petrol vermesi, 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine ve İngiltere ile Fransa'nın, Mısır'a savaş açmaya yol açmasının sebeplerinden birini oluşturmuştur. Ayrıca, Küba şekeri ile Sovyet petrolünün takas edilmesi, bu iki ülkeyi yakınlaştırmıştır. Texas, Shell ve Standart Oil petrol şirketlerinin Rus petrolünü rafinaj etmek istemeleri üzerine, Küba 1960'da bu üç şirketin rafinerisine el koymuş ve ondan sonra Rus petrolü ile beslenmiştir.

1960' lardan sonraki Sovyet petrol ihracat politikasının temelinde politik amaçların olduğu öne sürülmüştür. Çünkü ucuz petrol, herkese değil, sadece Batı Avrupa, Japonya ve Üçüncü Dünya ülkelerine satılmıştır.

Sovyetlerin petrol ihracatını kısa sürede arttırması, dünya petrol piyasası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmeler sonucunda petrol fiyatları önemli ölçüde düşmüştür.

1950'lerden sonra Volga – Ural bölgesine kayan Sovyet petrol üretimi, 1975'lerden sonra Batı Sibiryaya bölgesine kaymıştır. 1974 – 1975 – 1976 yıllarında Sovyet petrol üretimi, ABD'yi aşan üretimiyle dünyada birinci sırayı almıştır. Ayrıca, Sovyetler bir yandan petrol ihraç ederken, öte yandan da petrol ithal eden bir ülke konumuna gelmiştir. Bunun bir ekonomik, diğeri de politik olmak üzere iki sebebi

²⁷ Harp Akademileri Yayınları, a.g.e., s.97.

vardır.

Sovyetler'in Batı Sibirya'dan petrol üreterek, onu batı bölgelerindeki merkezlerine nakletmesi, aynı miktar petrolün Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan ithalinden daha pahalı olması ve ithal ettiği petrolün bir kısmını daha yüksek fiyatla başka ülkelere satarak kar etmesi yanında, kendi petrol kaynaklarının ömrünün uzatılması oldukça ekonomik bir sebeptir.

Petrol ithal etmenin politik sebeplerine gelince, petrolünü millileştiren ülkelere bir pazar sağlayarak, onlarla sıkı bir işbirliği kurmak ve Sibirya petrolünü Japonya ile ABD'ye satarak, Orta Doğu'dan daha ucuz aldığı petrole masraflarını karşılamaktadır. Tüm bu gelişmeler sonucu, Sovyet nüfuz alanının genişlemesi ve yayılmasını doğurmuştur.

Ayrıca Sovyetler Birliği'nin kendi bünyesinde uyguladığı petrol ve doğal gaz sistemi de stratejik olarak çok önemli vasıflar arz etmektedir. Petrol ve doğal gaz Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'da üretilirken, petrol işleme tesislerinin önemli bir bölümü Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Ukrayna'da bulunmaktadır. Petrol ve doğal gaz üretiminde kullanılan makine teçhizatının üretimi Azerbaycan'da yapılırken, petrolün ihraç edildiği limanlar, terminaller, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Letonya'da bulunmaktadır. Batı Avrupa'ya giden petrol ve doğal gaz boru hatlarının, önemli bir kısmı da Ukrayna'dan geçmektedir. Bu sistem doğal olarak bölgelerin birbirine bağımlılığını doğurmaktadır. Sovyetlerin dağılmasıyla, petrol ve doğal gaz sistemindeki coğrafi dağılımdan çok fonksiyonel bölünme sorunu yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak Rusya, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde, petrol ve doğal gazı önemli politik unsur olarak kullanmıştır.

Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ile Rusya Federasyonu arasındaki petrol ve doğal gaz ilişkileri, ekonomik ve siyasi çıkarlar dengesi üzerine kurulmuştur. Bu ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması, Rusya'nın dış politikasını yakından etkilemiştir. Rusya, 1960'lardan sonra Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu petroleri üzerinde verdiği nüfuz sahibi olma mücadelesini, bu defa Orta Doğu, Azerbaycan ve Orta Asya'da enerji kaynaklarını denetlemek için çeşitli ekonomik ve politik yöntemlere baş vurarak sürdürmektedir.

Ayrıca, Rusya Fedarasyonu dahilinde, petrol ve doğal gaz kaynakları bulunan Özerk Cumhuriyetler, petrol ve doğal gazdan daha çok pay almak için merkezle mücadeleye girmişlerdir.

Özerk Cumhuriyetler'den birisi olan Çeçenistan, ülkesinde elde edilen petrol üzerinde tek söz sahibi olmak istemektedir.Çeçenistan'ın stratejik önemi, burada önemli petrol işletme tesislerinin bulunması yanında, önemli stratejik boru hatlarının Çeçenistan topraklarından geçmekte olmasıdır.Rusya'nın jet uçak yakıtlarının büyük bölümü Çeçenistan'da üretilirken, Çeçenistan, çıkarılan petrolü Abhazya üzerinden ihraç etmek istemektedir.Çeçenistan'dan geçen boru hatları, Azerbaycan ve Kazakistan'ı Rusya'nın kontrolü altında tutmak için, stratejik öneme sahiptir.Rusya'nın 1994'de Çeçenistan'a girmesinin arkasında yatan neden, Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin, Rusya'nın kontrolü altında olan Çeçenistan'dan geçerek Novorossisk limanına ulaştırılmasıdır.Bu yolda da Rusya, savaş dahil her türlü ekonomik,politik ve askeri araçları uygulamaktadır.

Rusya, Azerbaycan petrolü üzerinde de ekonomik ve politik çıkarlar gözetlemektedir.Bunun için Azerbaycan'da üretilen petrolün uluslararası piyasalara çıkarılması için Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı projesini desteklemektedir.Novorossisk Limanını kullanmasının nedeni, ihracat miktarını kontrol edebilmek arzusundan kaynaklanmaktadır.Çünkü, Hazar petrolü Batı pazarlarına çok miktarda girerse, dünya petrol fiyatlarını düşürecek, Rusya'nın döviz gelirlerini önemli ölçüde düşürecektir.Oysa, petrol Novorossisk'ten yüklenirse, "petrolün borsası ilk yüklendiği yerdir" ilkesinden yola çıkarak, fiyatları belirlemek Rusya'nın tekelinde bulunacaktır.Fiyatları ve ihracatı belirleyen Rusya, Azerbaycan'ın da önemli kalkınma gelirini denetlemiş olacaktır.Bu politikanın uygulanabilirliği, Bakü – Ceyhan Boru Hattı Anlaşmasının, 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan AGİT toplantısında imzalanmasıyla, ortadan kalkmıştır.

4. ABD' NİN PETROL POLİTİKALARI

Petrol ve petrol ürünleri ticareti, dünya ticaret hacminin yarısından fazlasını oluşturmaktadır.Petrol üreten ve tüketen ülkeler arasındaki mesafe, petrol sorununa

jeopolitik bir nitelik kazandırmaktadır. Birinci Dünya Savaşı döneminden başlayarak tüm sanayileşmiş ve sanayileşmemiş toplumların temel enerji kaynağı haline gelen petrol, askeri, ekonomik, politik yönden giderek önem kazanmış ve vazgeçilmez stratejik madde haline almıştır. Sanayileşmiş batı ülkeler, ulusal güçlerini arttırmak için petrol ve petrolün nakline önem vermektedirler. Bu açıdan baktığımızda, 1991 Körfez Savaşı'ndan hemen sonra ABD Başkanı Bush ile ABD Dışişleri Bakanı I. Baker vurguladıkları, "Orta Doğu petrollerinin, ancak dost ellerde bulunduğu taktirde özgür dünya ülkelerine güvenle akmasının mümkün olacağı" açıklaması büyük önem taşımaktadır.²⁸ Bu açıklamanın arkasında yatan temel strateji, ABD'nin Orta Doğu petrolleri üzerinde uyguladığı petrol politikalarıdır. Bu politika, Orta Doğu petrolünü Batı'ya akışına engel olacak herhangi bir olaya ve faaliyete ABD'nin müsaade etmeyeceğinin kesin işaretidir.

Nitekim, ABD, Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı, teknoloji çağının en son silahlarını acımasızca kullanmakta, hiç tereddüt etmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu'da hakim faktör ABD ve onun dikte ettiği politikalarıdır.

Esasen Monro doktrini gereğince ABD, Avrupa işlerinde ve Orta Doğu'ya Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar pek karışmamıştır. Ancak petrolün öneminin giderek artması, ABD'yi Orta Doğu politikalarının ortasına itmiş ve 1948'de kurulan İsrail'in baş hamisi durumuna getirmiştir.

1920'lerden sonra ABD, petrol şirketleriyle işbirliği yaparak, Venezuela'dan Orta Doğu'ya kadar çeşitli ülkelerde petrol aramaya başlamıştır. İngilizler, ABD petrol şirketlerini Orta Doğu'dan uzaklaştırma savaşı verirken, 1928'de iki ABD şirketi Irak Petrol Şirketi'nden hisse elde etmeyi başarmıştır.

Musul petrollerini Türkiye'den koparmakta yardımcı olan, Ermeni Gulbenkian, hizmeti karşılığında % 5 hisse elde etmekle kalmamış, Osmanlı Devleti'ne ait belgeyi kırmızı bir kalemle işaretleyerek, Red Line / Kırmızı Hat Uzlaşması ile bütün Arap petrolünün İngiliz nüfusuna geçmesini sağlamıştır.²⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ile Batılı Devletlerin mücadelesi Orta Doğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Sovyetlerin Hint Okyanusu ve İran Körfezi yönündeki yayılma

²⁸ Şükrü S. Gürel, **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikada Yeri**, Ankara 1979, s.53.

²⁹ İsmet Giritli, **Kara Altın Kavgası: Petrol ve Politika**, İstanbul 1978, s.51.

eylemleri ve İran'ı işgali, ABD'nin sert ve enerjik tutumuyla sona erdirilmiştir. ABD, 1947'den sonra Orta Doğu petrolündeki mücadelede önemli rol oynamaya başladı ve Venezuela'daki petrolü kendi ülkesi piyasalarına gönderirken, Orta Doğu petrolünü de Avrupa ve Asya ülkelerinin ihtiyaçları için kullanmaya başladı.

1956 ve 1967 Arap – İsrail Savaşı'nda Süveyş Kanalı'nın kapatılması ile, Avrupa'ya giden petrolün % 70'inin akamete uğraması üzerine 250.000 tonluk dev tankerleri devreye sokan ABD, hem İsrail'i desteklemiş hem de serbest petrol akımını sağlamıştır.

Başkan Nixon zamanında ABD Orta Doğu'ya ilişkin hedeflerini açıkça ve net olarak ortaya koymuştur. Nixon, "ABD'nin ve özgür dünyanın Orta Doğu'daki ulusal çıkarları, bu bölgede barışın herhangi bir ülke tarafından bozulmamasına bağlıdır. Herhangi bir gücün Orta Doğu'da hakim duruma gelmek istemesi, bölgedeki uyuşmazlıkları ve politik gerginlikleri şiddetlendirecektir. ABD ile özgür dünya ülkelerinin güvenlikleri olumsuz yönde etkilenecek ve dünya barışı tehlikeye girecektir. ABD bölgede bir hakimiyet kurma istemediği gibi, bir başka ülkenin de Orta Doğu'da hakim duruma gelmesine izin vermeyecektir" beyan ederek Orta Doğu'nun ABD için önemini açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur.³⁰

Stratejik çıkarlar, bir ulusun ülkesinden uzakta olsun ve ya olmasın, ekonomik çıkarlarını ilgilendiren ham madde kaynaklarının bulunduğu bölgeleri de denetim ve korumaya çalışmasını gerektirir. ABD'nin Orta Doğu bölgesinde yaptığı değişmez stratejisi işte bu amaca hizmet etmektedir.

Bu durum çerçevesinde Orta Doğu'yu ulusal çıkarları açısından çok önemli sayan ABD, Orta Doğu bölgesini milli güvenlik politikasına dahil ederek, askeri ve politik stratejiler hazırlamıştır. Ulusal güvenlik konusu, partilerüstü çok önemli bir konu olup, siyasi iktidarlar değişse dahi, üzerinde en küçük şüpheye yer bırakmayacak şekilde ABD devletinin politikası olarak yürütülmektedir. Bu "Carter Doktrini" olarak bilinmektedir.

Hazar petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılması için takip edilecek güzergah ve yöntemin seçiminde de sadece ekonomik faktörler değil, politik faktörlerin de büyük payı vardır. ABD'nin bu bölgeden çıkacak petrole önem verdiği, dünya ekonomisinin

³⁰ Doğanay – Atun, *Orta Doğu'nun Jeopolitik Açısından Değerlendirilmesi: Körfez Harbi ve Alınan Dersler*, Ankara 1994, s.40.

Orta Doğu bölgesine bağımlılığını azaltmak istediğini söyleyebiliriz. Barış zamanında değilse bile herhangi bir kriz zamanında petrol kaynaklarının çeşitliliği ABD'nin enerji ihtiyacının kesintisiz sürmesine yardımcı olacaktır.

Bölgede yatırım yapan ABD şirketlerinin varlığı da, bölgenin önemini pekiştirmektedir. Petrol üretimi için kurulan korsorsiyumlarda ülkelerin payları incelendiğinde, bölgenin en büyük yatırımcının ABD olduğu görülmektedir. ABD şirketlerinin yatırım sermayesi olmadan, bölgedeki petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesiyle ilgili projelerin tamamlanması çok güçtür.

5. TÜRKİYE'NİN PETROL POLİTİKASI

Petrolün tarihsel gelişimi incelendikçe, Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde yalnız padişah fermanı ile bazı bölgelerin imtiyazlarının ödüllendirilmesi gereken kimselere verildiği ve bu imtiyazı elde edenlerinde ettikleri imtiyazları, yabancı petrol sermayedarlarına satma teşebbüslerinden daha ileri gitmediği görülmektedir.³¹

19. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Musul Vilayeti'nde petrol bulunmuştu. Bu bölge Süleymaniye ve Kerkük yataklarını içine alıyordu. Lozan Barış Konferansı'nda bölgeyi Misak-ı Milli sınırları içine almak için Türk Devleti çok uğraştıysa da petrol tekeldilerinin çıkarlarını savunan devletler karşısında bir türlü başarı sağlayamadı.

Türkiye'de petrol konusunun ulusal bir dava olarak ele alınması, petrol ile ekonomi ve milli savunma bakımından çok önemlidir.

Türkiye'nin ne Osmanlı İmparatorluğu, ne de Cumhuriyet Döneminde, Batı standartları anlamında petrole ilgili olarak bir devlet politikası ve strateji olmamıştır. Petro politikası ihtiyaçlarını karşılamak, petro stratejisi de bunu ithal etmek şeklinde olmuştur. Petrol ürünlerinin pazarlanmasından pay alma girişimleri 1990'lardan sonra akıllara gelmeye başlamış, bir çok ülkede arama, sondaj girişimlerine başlanmış ve Avrasya petrolünün Türkiye üzerinden Batı pazarlarına taşınması girişimlerine başlanmıştır.

Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyetten günümüze kadar Türkiye'nin enerji

³¹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Petro Strateji**, İstanbul 1996, s.133.

politikası incelendiğinde devletçiliğin, karma ekonominin ve özel sektör girişimciliğinin değişik zamanlarda ve değişik biçimlerde uygulandığı görülmektedir. Devlet elindeki bir enerji sektöründe ,politik etkilerle produktivite ve rantabilitenin düştüğü ve istihdamın gereksiz yere arttığı görülürken,küçük çaplı özel girişimlerin enerji sektöründe başarılı olmadıkları ve büyük semayeli özel işletmelerin ise tekel gibi davranarak fiyatları ekonomik kurallar dışına çıkararak oldukça yükselttikleri görülmüştür.Özel sektör ve yabancı sermayeli işletmeler kamu yararını göz ardı ederek ,hep kendi çıkarlarını ön plana çıkarmışlardır.Ama hrşeye rağmen,Türkiye uzun dönemli enerji taleplerini bilerek,sağlıklı bir enerji politikası gütmek zorunda olduğunu da farketmiştir.

Ham petrol ithal fiyatlarının Türkiye'deki fiyat etkilerine bakıldığında ise, ithal ham petrol fiyatlarındaki artışın dolaylı ve dolaysız genel fiyat düzeyinde artışlara neden olduğu görülmektedir.Şekil 4.1. 'de bu durum ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Sağlıklı bir ekonomi politikasının yürütülmesi için, Türkiye'nin ham petrol talebinin karşılanacağı ve dünya petrol fiyatlarında meydana gelebilecek ani petrol şoklarının etkisini minimize edecek güvenilir kaynaklara ulaşması gerekmektedir.

Enerji kaynağı açısından dış ilişkilerini geliştirmek zorunda olan Türkiye'nin,jeostratejik konumundan dolayı,enerji taşımacılığının ve iletiminin kordine edildiği bir merkez,bir enerji pazarı olma şansı vardır.Bu şansı Türkiye mutlaka kaçırmamalı ve öncelikle güvenli bir enerji dış alımına kavuşmalıdır.

Petrol politikalarını değerlendirirken ve ortaya koyarken,iki nokta üzerinde durmak çok önemlidir.Birincisi,Türkiye'deki petrol aramalarına hız verilerek ülkenin petrol rezervlerini değerlendirerek ihtiyaçlarını karşılamaktır.İkincisi ise,yabancı ülkelerde arama ve üretim faaliyetlerinde bulunabilmektir.

Türkiye'de TPAO,ülkenin en önemli enerji kaynaklarından biri olan petrol ve doğal gazı sürekli ve etkin şekilde aramak ve petrol havzalarının potansiyelini ortaya çıkarmak için faaliyetlerini sürdürmektedir.Bu faaliyetleri kendi başına değil,bir takım yabancı şirketlerle birlikte sürdüren TPAO,çeşitli bölgelerdeki faaliyetlerini ve değerlendirme çalışmalarına aralıksız devam etmektedir.³²

Türkiye'nin petrol ihtiyacının temini konusunda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ndeki petrol potansiyelinin bilincinde olan TPAO,Kazakistan'daki

³² TPAO, 1994 Yıllık Raporu, s.8.

faaliyetlerini,Kazakistan'la müşterek kurduğu KAZAK-TÜRKMUNAY Ltd.Şirketi vasıtasıyla sürdürmektedir.³³

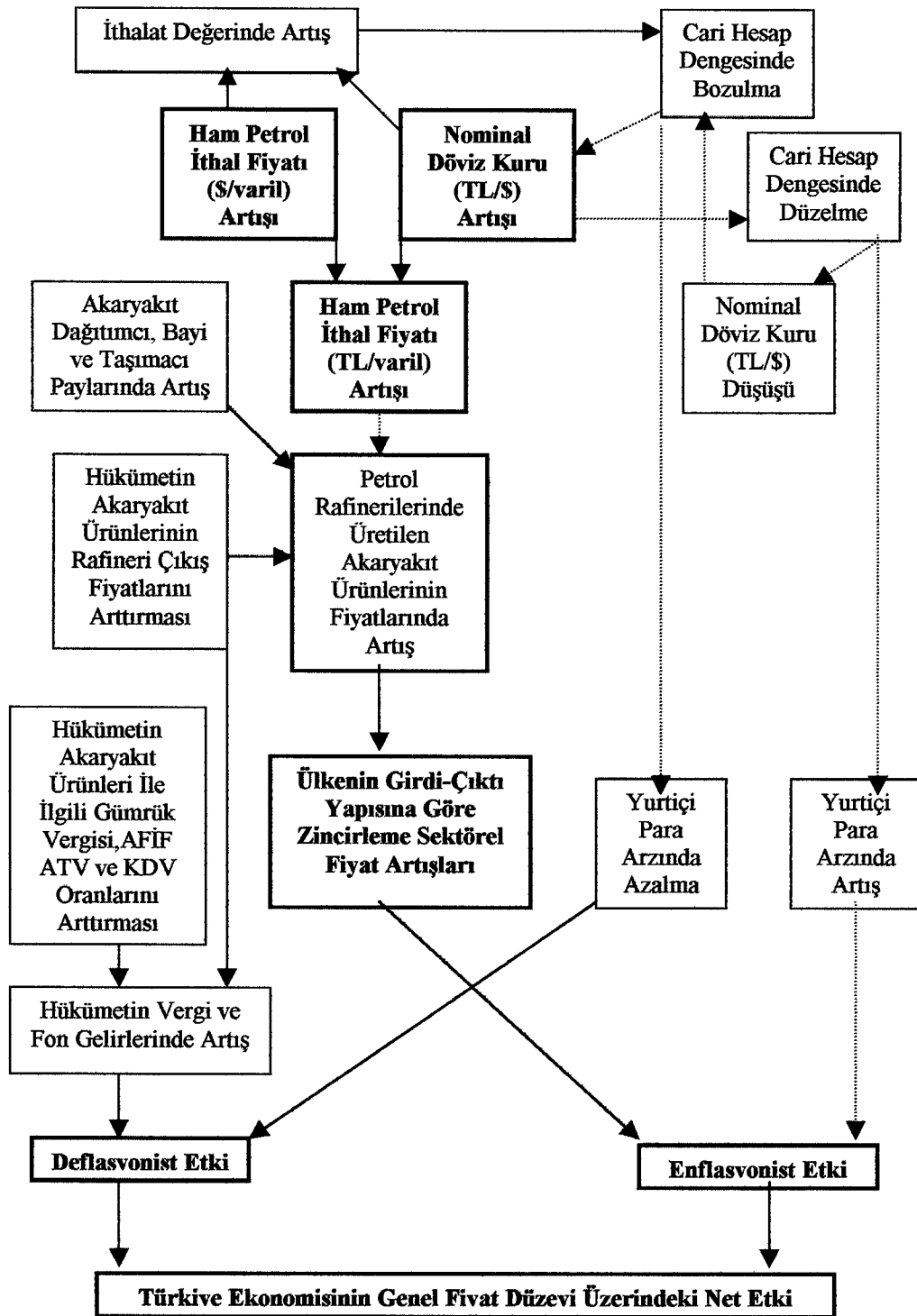
Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile yabancı petrol şirketlerinin oluşturduğu Konsorsiyum arasında 20 Eylül 1994'te Bakü'de imzalanan Anlaşma ile TPAO,bu Mega Proje'ye ortak oldu.TPAO ve Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmaya göre 30 yıl içinde yaklaşık 7,5 milyar dolar değerinde 511 milyon ton petrol üretilecektir.Bu anlaşmada TPAO'nın hissesi %6,75'tir.

Türkiye'nin petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda yetkili ve sorumlu tek devlet kuruluşu,Boru Hatları ve Petrol Taşıma A.Ş./BOTAŞ'tır.BOTAŞ,halen petrol taşımacılığı yanında ,doğal gaz taşımacılığı ve ticareti konularında faaliyet göstermekte olup,doğal gazın ithali,satışı ve fiyatlandırılması konusunda Türkiye'de tek yetkili kuruluştur.

Türkiye'nin enerji politikasının esas ve ilkeleri özetle şu şekilde belirlenmiştir:Enerji ihtiyaçları maliyetini mümkün olduğu kadar minimize etmek;Enerji politikasının genel ekonomik politika ve diğer politikalara katkısını sağlamak;sosyo-ekonomik kalkınma hedeflerini destekleyecek biçimde enerji tüketimini artırmak;kamu ve özel sektör projelerinin ülke ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde birbirilerini bütünleyici bir nitelik kazanmasını sağlamak;ithal enerjide bağımlılıktan kurtulmak için ülke ve kaynak çeşitlendirilmesine gitmek ve enerji ihtiyacının zamanında ,güvenilir ve ekonomik koşullarda sağlanmasını temin etmektir.

Türkiye büyümeye devam etmektedir.Büyüme için enerji, enerji için döviz gereklidir.Bu nedenle petro-kimya endüstrisine önem vererek petrol türevlerinden elde edilecek ürünleri dış pazarlara satarak döviz kazanmak göz ardı edilmeyecek bir konudur.Ayrıca Türkiye petrol ve doğal gaz boru hatları ile Orta Asya ve Hazar Havzası petrol ve doğal gazının Batı pazarlarına taşınmasında kilit ülke olma fırsatını kaçırmayarak bu stratejik olanakları değerlendirmek zorundadır.

³³ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları,Petro-Strateji, İstanbul 1996, s.138.

Şekil 4.1. Türkiye’de Ham Petrol İthal Fiyatı Artışlarının Enflasyonist Etkileri

YEDİNCİ BÖLÜM

BAKÜ – CEYHAN PETROL BORU HATTI'NIN STRATEJİK ÖNEMİ

1. AZERBAIJAN İÇİN BAKÜ – CEYHAN PETROL BORU HATTI'NIN STRATEJİK ÖNEMİ

Azerbaycan, Türkiye'nin Kuzeydoğu kesiminde, Hazar Denizi'ne kıyısı olan Türk Cumhuriyetleri'nden biridir. 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan iç siyasette sosyal, iktisadi reformları gerçekleştirmek için çalışmakta, dış siyasette ise dünyanın çeşitli siyasi, iktisadi ve askeri güç merkezleri ile dengeli bir politika uygulamaktadır.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazanmasının ardından sahip olduğu petrol varlıklarının da etkisiyle uluslararası toplumun ilgisini çekmektedir. Bu durumdan yararlanan Azerbaycan başta Batılı ülkeler ve uluslararası güvenlik kuruluşları olmak üzere dış dünya ile ilişkilerini güçlendirmeye, bu amaçla da petrol varlıklarını olabildiğince kullanmaya gayret etmektedir. Azerbaycan aynı zamanda, bölge ülkeleri ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile de iyi ilişkiler yürütmek istemektedir.

Azerbaycan'ın dış politika yönelimleri başta ABD ve İngiltere olmak üzere Avrupa ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bunda Batı güvenlik sistemlerine dahil olmak, Dağlık Karabağ sorununda bu ülkelerin desteğini alabilme isteği, bu ülkelerdeki lobi faaliyetlerini dengeleme çabaları yer almaktadır. Yine bu çerçevede Avrupa Konseyi üyesi olması, IMF ve Dünya Bankası ile ilişkileri güçlendirme gayretleri Azerbaycan'ın dış politikasının önceliklerini arasında yer almaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Azerbaycan'ın dış ekonomik ve siyasi politikası, uluslararası ilişkiler açısından daha çok petrol ve onun pazarlanması konusunda ağırlık kazanmıştır. Bu olaya bölgesel açıdan baktığımız zaman, daha çok Hazar Havzası petrol ve doğalgaz rezervleri üzerinde oynanan siyasi oyunların sonuç itibarıyla hangi neticeler doğuracağı, hem bölge ekonomisi ve siyasetini, hem de dünya ekonomisi ve siyasetini nasıl etkileyeceğini inceleyebiliriz. Bu açıdan gelişmelere tarihsel konjektür

açısından bakmakta yarar vardır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri dünyanın en karmaşık bölgelerinden biri haline geldiler.Bunda, Rusya'nın 1992 sonlarına kadar izlediği Atlantik eksenli Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Azaltılması Anlaşması / AKKA' yı imzalamasından hemen sonra, Rus askeri kanadının bu anlaşmaya karşı çıkmasıyla, bu politikadan vazgeçmesi ve Avrasya eksenli dış politikaya yönelmesinin büyük etkisi olmuştur.1993' ten sonra Rusya dış politikasında Avrasya eksenine öncelik vererek, Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru yayılma politikasını açık bir şekilde yürütmeye başladı.Bunun sonucu bölgede kanlı çatışmalar oldu.Gürcü – Oset ve Gürcü – Abhaziya savaşları, Azerbaycan – Ermenistan Savaşı, Rus – Çeçen Savaşı tipik örneklerdir.Bu çatışmalar, Çeçenistan'da olduğu gibi yeniden canlanarak devam etmekte, bazıları da hala bir sonuca ve barışa bağlanamamıştır.

Bölgede yaşanan bu savaşların nedeni olarak, Rusya'nın Avrasya eksenli dış politikasını göstermek hiç de yanlış olmaz.Özellikle Rus tahrikli olan bu çatışmalar, Rus ordusu ve istihbarat örgütlerinin bölgeye ektiği ayrılıkçı akımların tahrikiyle başlatıldı.Çünkü, bu çatışmaları durdurmak Rusya'ya bölgeye girme imkanı sağlıyordu.

Türkiye bağımsızlığını kazanmasından itibaren Azerbaycan'ı destekledi.Hazar Denizi kıyısındaki petrol ve doğalgazının uluslararası piyasaya çıkması gündeme geldiğinde, Azerbaycan petrol ve doğalgazın Türkiye üzerinden dünya piyasalarına aktarılmasının desteklenmesi tesadüf bir olay değildir.

Bu doğrultuda hareket eden Azerbaycan Devlet Başkanı E.ELÇİBEY, tüm petrolün Türkiye üzerinden geçmesini öngören bir ön niyet protokolü bile imzaladı.Ama 200 yıldan beri sömürdüğü ve petrolünü kullandığı Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığına göz yummak Rusya'nın hiç de işine gelmezdi.Bu nedenle hemen Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini bozacak girişimlere başladı.Bir darbe ile ELÇİBEY'in iktidardan uzaklaştırılmasını sağladı.19 – 20 Kasım 1993'te Azerbaycan ve Rusya 7 adet anlaşma imzalamıştır.Bu anlaşmaların petrolle ilgili olması, Rusya'nın enerji politikası bakımından oldukça önemlidir. Mega proje olarak bilinen 'Asrın Anlaşması'nda Rusya'nın pay elde etmesi Azerbaycan petrolünün kontrolünü sağlamaktır.Rusya Hazar petrollerinin vanasını elinden bırakmak istemediği için çeşitli yöntemlerle bölgede istikrarsızlık yaratmaktadır.

Hazar Bölgesi petrollerinin, Batı pazarlarına ulaştırılmasını sağlayacak Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı güzergahına ciddi bir rakip olarak çıkarılan Rus boru hatlarının durumuna yakından bakacak olursak, Rusya ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerine miras kalan boru hatları şebekesi, merkezi planlı bir ekonominin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Sovyetlerin çöküşüyle, petrol sektörü coğrafyasında ortaya çıkan değişiklikler sonucu, bazı bölgelerde kapasite fazlasına, bazılarında da ciddi tıkanıklara yol açmıştır. Rusya'nın deniz yolu ile BDT dışındaki ülkelere petrol ihraç etmesindeki artış, petrol terminalleri ile petrol boru hatlarının yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu terminallerden petrol ihracatını artırma imkanı Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunun (Bu konsorsiyum, Kazakistan'ın Tengiz yatağından üretilecek petrolü boru hattı ile Novorossiysk terminaline nakli için kurulmuştur.) başarısına ve Baltik Boru Hattı Sistemi inşa edilmesi planlarının gerçekleşmesine bağlıdır.

Ayrıca, Rusya 1995 yılı sonlarında AKKA anlaşmasını hiçe sayarak, Kafkaslar'da askeri üsler kurmuştur. Yakın bölge kavramı ,near / abroad geliştirerek, tüm Kafkaslar ve Orta Asya'yı kendi nüfuz bölgesi kavramı içine soktu. Böylece Rusya, petrol ve doğalgaz sahibi ülkelere baskı yapmakta ve petrol boru hattının Türkiye'den geçmemesi için baskı uygulamaktadır.

Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesini bu açıdan değerlendirdiğimiz zaman, bu konunun Azerbaycan'ın Rusya ile olan ekonomik ve siyasi ilişkileri açısından çok hassas bir konu olduğu kanısına varmaktayız.

Bakü – Novorossiysk Petrol Boru Hattı Projesi gerçekleşmiş olursa, bu durumda hem Azerbaycan'ın, hem de Azerbaycan'da petrol rezervlerinin işletilmesi için yatırımda bulunan ülkelerin ekonomik ve politik çıkarları büyük ölçüde etkilenecektir. Ekonomik açıdan bu proje, yatırımda bulunan diğer Batı ülkeleri için büyük risk arz etmektedir. Rusya'nın petrol vanasını elinde bulundurması, dünya petrol fiyatlarını ve üretimini etkilemesi olasılığını doğurmaktadır. Çünkü petrolün yüklendiği ülke petrol satış fiyatını tespit etmekte ve ekonomik konjektüre göre fiyatlarda ayarlamalara gidebilmektedir. Rusya'nın böyle bir yola gelecekte başvurmayacağını hiç kimse garanti edemez. Çünkü, Rus siyasetinin zamanla hangi bir strateji uygulayacağını önceden kestirmek mümkün değildir. Ayrıca Orta Doğu petrollerinde ileride doğacak herhangi bir fiyat sorunu, Batılı ülkeleri geçici de olsa Hazar petrollerinden, sorunu çözülmüştüğü

kadar yararlanma imkanı sağlayacaktır.Bu alternatif enerji ihtiyacına Rusya'nın da sorun çıkarması durumunda ise, Batılı ülkeler açısından enerji probleminin ortaya çıkacağı ve bunun da ekonomik etkilerinin ağır olacağı kaçınılmazdır.

Azerbaycan açısından da durum farklı değildir.Çünkü, yukarıda da değinildiği gibi petrol fiyatını Rusya belirleyeceği için, bu Azerbaycan ekonomisi için büyük tehlike arzedecektir.Ekonominin en büyük gelir kapısının anahtarını Rusya gibi bir devlete teslim etmek yeniden Rusya'nın etkisi altına girmek demektir.Azerbaycan'ın bir nevi ekonomik bağımsızlığından taviz vermesi anlamına gelen bu durum, hem iç siyasette, hem de dış siyasette Azerbaycan'ı içinden çıkamayacak duruma itmektedir.Azerbaycan'ın uluslar arası petrol şirketleri ile imzalamış petrol anlaşmaları sonucu, Azerbaycan ekonomisine çeşitli petro – kimya sektörlerinde olmak üzere 47,2 milyar dolar tutarında yatırım yapılması planlaştırılmıştır.Toplam petrol üretimi 2,5 – 3,5 milyar ton olarak hesaplanmaktadır.Petrol anlaşmalarının toplam 147 – 215 milyar dolar gelir getireceği de dikkate alındığı zaman, stratejik açıdan Bakü – Novorossisk Petrol Boru Hattı'nın ne kadar riskli olduğu açıkça görülmektedir.

Siyasi olarak da, Rusya'nın petrol boru hatlarının güzergahının belirlenmesinde büyük çıkarları vardır.Bakü – Novorossiysk hattı Rusya'nın tüm beklentilerine cevap vermektedir.Çünkü, projenin gerçekleşmesi durumunda, Rusya hem bölge siyasetinde etkinliği arttıracak, hem de dünya enerji sektöründe kendine edinmiş olduğu pay oranını yükselterek, siyasi çıkarlarını etkinleştirecektir.Ayrıca, Bakü – Novorassisk projesi Çeçenistan probleminde Rusya lehine hallolmasını hızlandıracaktır.Çünkü, Rusya'nın bölgeye her çeşit müdahalesi, Batı yatırımlarını garanti altına alma şemsiyesi altında yürütüleceği için, bu durum Batı çıkarlarını da koruduğundan uluslararası kamoyunu da memnun edecektir.

Azerbaycan açısından siyasi olarak Bakü – Novorossisk projesinin gerçekleşmesi, ilk önce birincil stratejik müttefik olan Türkiye'nin saf dışı bırakılması anlamını taşımaktadır.Şimdiye kadar çeşitli uluslararası platformlarda hep Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye'nin safdışı bırakılması, hem Azerbaycan kamuoyunu, hem de Batı kamuoyunu memnun etmeyeceği için, böyle bir durumun gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğu kanısına varabiliriz.Ayrıca, Türkiye petrolün Türk Boğazları'ndan geçişine kesinlikle izin vermeyeceğini de beyan etmiştir.İkinci olarak, Azerbaycan siyasi açıdan yine Rusya'nın etkisi altına girmiş olacağı için, Batı

desteğini de kaybetmiş olacaktır.Bilindiği gibi, başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin dev şirketleri Azerbaycan'da ekonomik olarak büyük yatırım yapmaktadırlar.AB konseyi üyesi olan, NATO'ya üye olma düşüncesini ortaya atmış olan Azerbaycan'ın, tüm bunlara ters yönde hareket ederek Rus eksenli siyasete dönmesi uluslararası ilişkilerde köklü değişiklikler doğuracağı için, bu durumun Azerbaycan'ın yararına olmayacağı da kesindir.Her ne kadar da, Bakü – Novorossisk projesinin gerçekleşmesi Ermenistan'la olan problemi çözeceği düşüncelerinin doğmasını neden olsa da, Rusya'nın tavrının Azerbaycan'dan yana olacağı tahmin edilse bile, sonuç itibariyle hiç birşeyin değişmeyeceği fikri de realliğini korumaktadır.

Bakü – Novorossisk – Burgas – Aleksandrupolis petrol boru hattı da Rusya'nın hem ekonomik, hem de siyasi çıkarlarının ön plana çıktığı bir projedir.Bu projede Rusya'nın ortaya attığı alternatif petrol boru hattı güzergahlarından birisidir.Türkiye'nin boğazlarda geçiş izni vermemesi ihtimalini göz önüne alarak ortaya atılmış ve gerçekleşme ihtimali en düşük olan projedir.Bu durumda da Rusya, yukarıda değindiğimiz çıkarlarının yanında ek olarak, Balkan ülkelerinde de eski etki alanını yeniden oluşturmak ve bölgede yer edinmeye çalışmaktadır.Azerbaycan açısından durum Bakü – Novorossisk projesinden farklı değildir.

Bakü – Supsa Petrol Boru Hattı projesi diğer iki alternatiflere göre daha ekonomik bir projedir. Azerbaycan petrolünün üretiminde iştirak eden uluslararası konsorsiyumun ön sürdüğü bu projenin de bazı eksik tarafları vardır.Bu projede de petrolün boğazlardan tankerlerle geçişi planlanmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Türkiye'nin boğazlardan petrol naklini engelleyecek olması, bu proje için de geçerli olmaktadır. Aynı zamanda Rusya' da bu projeye karşıdır. Azerbaycan'ın Türkiye'yi safdışı bırakamayacağı gerçeğini de eklersek projenin gerçekleşmesi olağan gözükmemektedir.

Azerbaycan için, en uygun proje Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın gerçekleşmesidir.Ekonomik olarak, bir müttefik gibi Türkiye'nin hiçbir sorun çıkarmayacağı, ayrıca uluslararası pazarlara direkt çıkış imkanı sağlamasıdır.Bakü – Ceyhan'dan nakolunan petrol ekonomik olarak da, diğer projelere göre daha avantajlıdır.Çünkü, uzmanların hesaplamalarına göre, petrolün Avrupa pazarlarına ulaştırılması, diğer Karadeniz limanlarına göre daha ucuza malolmaktadır.

Azerbaycan petrolünün Akdeniz'e ve buradan dünya pazarlarına ulaştırılması için takip edilecek güzergah ve yöntemin seçiminde sadece ekonomik değil, daha çok politik düşünceler ve stratejik faktörler rol oynamaktadır. ABD'nin bu bölgeden çıkacak petrole önem verdiği ve bölgede yatırım yapan Amerikan şirketlerinin varlığı bölgenin önemini pekiştirmektedir. Azerbaycan – ABD ilişkilerini şekillendiren temel etkenler, petrol kaynaklarının işletilmesi, Azerbaycan'a ABD yardımlarını engelleyen Özgürlüğe Destek Yasası'nın 907. bölümünün kaldırılması, ABD'deki Ermeni lobilerinin faaliyetlerinin dengelenmesi, Karabağ sorunu konusunda destek sağlanması olarak sıralanabilir.³⁴ Ayrıca ABD, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın yapımı konusundaki nihayi anlaşmanın imzalanmasına destek vermiştir. Karabağ sorununun çözümü konusunda Minsk Grubu Eş Başkanlığını yürüten bir ülke olarak aktif çaba gösteren ABD, taraflar arasında devam etmekte olan doğrudan görüşmeleri desteklemeye devam etmektedir.

ABD ile Azerbaycan arasında ikili ilişkilerde büyük mesafe katedilmesi ve Azerbaycan'ın NATO'nun Hazar Denizi kıyısında bir askeri üst kurulmasını teklif etmesi Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede güvenli bir bölge kimliği kazanmış olacak Azerbaycan'a yabancı sermayenin girişi de hızlanacak, bu da ülke ekonomisinin gelişmesinde büyük rol oynayacaktır.³⁵

İkili ilişkiler açısından önemli bir bölge ülkesi olan İran'ın Azerbaycan açısından büyük önemi vardır. İran'ın Azerbaycan ile 602 km ortak sınırı vardır. İran'ın kuzeyinde 25 milyonu aşkın Azerbaycan Türkü'nün bulunması İran – Azerbaycan ilişkilerine özel bir boyut katmaktadır. Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın güzergahının İran'dan geçmesi, stratejik olarak Azerbaycan için daha önemliydi. Ama, başta ABD ve Batılı ülkelerin İran'a uyguladığı ambargo ve İran, ABD arasındaki gerginlik güzergah seçiminde etkisini göstermiş ve Bakü – Tiflis – Ceyhan güzergahı belirlenmiştir. Gelecekte İran Azerilerinin bağımsızlıklarını kazanması yönünde beklentiler ve iki Azerbaycan'ın birleşme düşüncesini de göz önünde bulundurursak, Azerbaycan için Bakü – Tebriz – Ceyhan Petrol Boru Hattı projesinin ne kadar önemli olduğunu görebiliriz.

³⁴ Ali Hasanov, *Azerbaycan'ın Dış Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD*, Bakü 1996, s.18.

³⁵ Elman Nesirov, *Azerbaycan – ABD İlişkileri*, Bakü 1998, s.36.

Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın gerçekleşmesi, ayrıca Kazakistan petrolünü uluslararası piyasalara taşıyacak, Trans – Hazar Boru Hattı'nın yapılmasına ve bu hattın Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattına birleştirilmesi çalışmalarına ivme kazandıracaktır. Ayrıca Türkmen doğal gazının da Hazar Denizi altından boru hattı ile geçişini sağlayarak Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattına paralel olarak Ceyhan'a ulaştırılması projesini de hızlandıracığı dikkate alındığı zaman, bu boru hatlarının transit geçişinden de Azerbaycan gelir elde edecektir.

18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan AGİT toplantısında imzalanan Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi, hem ekonomik, hem de siyasi olarak Azerbaycan için stratejik önem arz etmektedir. Tüm olumsuzluklar ve çeşitli spekülasyonlara rağmen yapılacak olan Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın bölgeye istikrar ve refahı getireceği beklenmektedir.

2. TÜRKİYE İÇİN BAKÜ – CEYHAN PETROL BORU HATTININ STRATEJİK ÖNEMİ

Petrole sahip ülkeler ve onun pazarlayıcıları, sadece petrolü çıkarmak ve onu pazarlamak, dünyanın dört bir yanına ulaştırarak satmakla kalmamaktadırlar. Bu ülkeler teknoloji çağının tüm olanaklarıyla donatılmış harp ve deniz filolarını devreye sokarak sektörden daha fazla kazanç elde etmeye çalışmaktadırlar. Dünyanın belli başlı büyük bankalarının kuruluşlarında bulunan büyük kredi ve prestijleri dolayısıyla, ticari işlemleri etkileyebilmektedirler. Bu ülkelerin sahip olduğu, dev petrol şirketleri, ürettikleri petrolü bir yerden başka bir yere nakletmek için gerekli olan dar tanker filolarına, boru hatlarına ve bunların yapılması için gerekli olan demir ve çelik fabrikalarına, maden alanlarına, demiryolu şebekelerine ve ulaştırma vasıtalarına sahiptirler.

Petrole dayalı bu muazzam güç, ABD dahil tüm ülkelerde dilediği şahsı, politik arenada istediği yere getirebildiği gibi, istediğini de yerinden etmektedir. Böyle olunca dev şirketler, sanayileşmiş ülkeleri, sanayileşmiş ülke ve devletler de öteki tüm ülke ve devletleri ve onların politikalarını yakından etkilemekte ve yönlendirmektedirler. Geleceğin enerji sistemlerinin oluşmasında hem dünya güç unsurlarının, hem de uluslararası enerji şirketlerinin büyük etkisi vardır. Bu oluşumların içinde Türkiye'nin

yerinin ne olduğu ve uyguladığı stratejilerin konunun daha da aydınlanması açısından büyük önemi vardır.

SSCB'nin çöküşü, Türkiye'nin Sovyetlerin yerini alan devletlere ilişkin jeostratejik yükümlülüklerinin dönüşüme uğramasına neden olmuş ve Türkiye için benzeri görülmemiş fırsat ve riskleri beraberinde getirmiştir. Türkiye bu tarihten itibaren Karadeniz'de, Orta Asya'da ve Kafkasya'da Rusya ile nüfuz mücadelesine girmiştir. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikaları İran ile de bölgesel bir rekabetin oluşmasına yol açmıştır. Türk politikalarının ve bölgesel ilişkilerinin oluşturduğu bu karmaşık durumun ABD çıkarları üzerinde potansiyel etkileri vardır.

Bölgede Rus gücünden rahatsız olan Türkiye, iki ayrı strateji kullanmıştır. Birinci strateji, Rus ihtiraslarına direnmek ve Türkiye'yi savunmak için Avrupa ve ABD ile işbirliği yapmaktır. İkinci strateji, dostluk ve ortaklıktan geçici olarak Rus liderliğini kabul etmeye kadar uzanan bir yöntemi içermektedir.

Şu anda demokratik fakat istikrarsız olan Rusya eski imparatorluk sınırlarına ilgi göstermektedir. Bu yüzden de Türkiye her iki stratejiden de esinlenmekte ve Rusya ile dostluğunu ve önemli ekonomik bağlarını korumak istemektedir. Aynı zamanda da Azerbaycan'da ve Orta Asya'da Türk nüfuzunu yaymak, bir nüfuz bölgesi oluşturmak ve Rusya'yı Türk sınırlarından uzak tutmak için bir siyaset takip etmektedir. Türkiye'nin bu bölgelerde bir nüfuz bölgesi kurma çabası ve Rusya'nın kendi geleneksel nüfuz alanını kaybetmeme gayreti arasında gizli bir bölgesel çatışma mevcuttur. Türkiye'nin nüfuz kazanma stratejisi Ankara'nın bölgesel çıkarlarını dikkate alır ve Türk politikasının ABD tarafından destekleneceğini varsayar. ABD yönetimleri İran ve Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuz kazanmasını engellemek için Türkiye'nin bu bölge ülkeleri için bir batılama modeli olduğu fikrini açıkça desteklemiş ve desteklemektedir.

Türkiye Cumhurbaşkanı merhum Turgut ÖZAL'ın dediği gibi:

“ Gelecekte işler ne şekil alırsa alsın, biz Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bölgede tesis edilecek olan yeni düzenin ve statükonun en önemli parçası ve gerçek ögesi olacağız. Bu bölgede bizi dışlayan bir statüko ve siyasi düzen mümkün değildir.³⁶

³⁶ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, **Dünya Meselelerinin Kesişme Noktasında Türkiye'nin Stratejik Konumu**, İstanbul 1995, s.56.

Özal'ın vizyonu muhtemelen bölgedeki devletlerin hoşlanamayacağı ölçüde kapsamlıydı.Fakat bu devletlerin bir çoğu başkalarını, mesela Rusya'nın, bölgesel üstünlüğü ele geçirmesini önlemek için Türk mevcudiyetine ihtiyaç duymaktadırlar.

Dahili ekonomik faktörler de Türkiye'nin model olma politikalarını ve yeteneğini etkilemektedir.Eğer Türkiye iç ve dış ekonomik sorunların üstesinden gelmezse Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuz edinme politikasını tamamen Rusya'ya kaptıracaktır.

Gerçekten de dışarıda önemli siyasi ve ekonomik rolü oynayabilecek seviyeye gelmek için gelişen, büyüyen bir ekonomiye sahip olmak gerekir.Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki temel amacı özellikle enerji alanında ekonomik pazarlara ulaşmak olarak görülmektedir.İran, Irak ve Rusya'nın enerji kaynaklarına müdahile etmesini ve kesintiye uğratmasını istemeyen Türkiye kendisini Azerbaycan ve Hazar Denizi yoluyla Kazakistan ve Orta Asya'ya bağlayacak kesintisiz bir boru hattı istemektedir.Temel stratejik hedef arama, çıkarma, rafine etme işlemlerinde olmasa bile, Azerbaycan ve Orta Asya petrolünün ve doğalgazının Batı'ya taşınması aşamasında önemli bir konuma sahip olmaktadır.Bu amaca ulaşılması Türkiye'yi son derece karlı bir Doğu – Batı enerji alış verişine aracı yapacak ve çok yararlı olacaktır.

Enerji geçişi için güvenilir ve istikrarlı bir ülke olan Türkiye, coğrafi konumunun da vermiş olduğu avantaj ile Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde üretilen petrolün düşük fiyata ve emniyetli bir şekilde taşınmasını sağlayacak olan Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı projesini desteklemektedir.Bu proje petrolün uluslararası piyasalara ihracı için emniyetli bir taşıma sisteminin tesisini amaçlamaktadır.

Hazar Havzası'ndaki petrolün Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı ile taşınmasının Türkiye'ye çok yönlü etkileri zamanla ortaya çıkacaktır.

Petrolün günlük hayata ve dolayısıyla da milli ekonomiye getirdiği avantajları ele aldığımızda, Türk insanı, Bakü – Ceyhan Boru Hattı'nın gerçekleşmesi ile büyük imkanlara kavuşacaktır.Bu açıdan boru hattının tesisi, idamesi ve bakımı için ortaya çıkacak istihdam ve iş hacmi konusunda, petrol dağıtım tesislerinde ve tesislerin bulunduğu limanlarda eğitilmiş ve kaliteli bir insan gücüne iş imkanı ortaya çıkacaktır.Bunun yanı sıra, enerjinin işletilmesi ve ulaştırılmasında kazanılacak tecrübe ve bilgi, ülkenin kaliteli insan gücüne önemli katkılarda bulunacaktır.

Bakü – Ceyhan Petrol Hattı'nın gerçekleşmesi durumunda, petrolün temin edilmesi, Türk özel sektörü için yeni iş ve ek istihdam imkanlarının yaratılmasına ve dolayısıyla işsizlik sorununun azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Bugün yeni enerji haritaları incelendiğinde, ülkeleri bir ağ gibi saran, ulusal sınırları çoktan aşmış ve hatta mevcutlarından daha fazlasına ihtiyaç duyulan bir petrol ve doğal gaz boru hatlarının sistemleşen yapılanmasıyla karşılaşmaktayız. Bu hatların yer aldığı sahalar içerisinde en fazla göze çarpan bölgeler, ispatlanmış dünya petrol rezervlerinin % 67'sine ve doğal gaz rezervlerinin de % 40'ına sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya'dır. Gelişen bütün teknolojik imkanlara rağmen, coğrafi stratejisi her geçen gün daha büyük önem kazanan Türkiye, işte bu önemli petrol ve doğal gaz üreten ülkeler ile, bunların en büyük tüketim pazarı olan Avrupa arasında yer alan konumuyla, aynı derecede öneme sahiptir. Bu bakımdan Türkiye, Hazar Havzası'nı Akdeniz'e, Orta Asya'yı Balkan ülkelerine, Orta Doğu'yu Avrupa'ya ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan taşıma güzergahlarının kesişme noktasında yer almaktadır.

Uzun vadeli yatırım olarak değerlendirebileceğimiz Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı, geçtiği ülkelerin coğrafi konumu, siyasi istikrarı, tüketim düzeyi, güvenli işletme garantisi gibi faktörlere ihtiyaç duymaktadır. Bu faktörlere duyulan ihtiyaç, Hazar ve Orta Asya'da üretilen petrol ve doğal gazın depolanması, kullanımı ve Avrupa'ya ihracı açısından Türkiye'yi en güvenilir ve en uygun merkez haline getirmektedir. Bu bakımdan Türkiye, petrol ve doğal gaz kaynaklarının geliştirebilmesinin, büyük ölçüde güvenli bir çıkış arayan Hazar Havzası ülkelerini uluslararası piyasalara bağlayacak yeni ve bağımsız ihraç güzergahlarının oluşturulmasına bağlı olduğu gerçeğinin farkındadır.

Tarihi geçmişte, Asya ve Avrupa arasında stratejik bir köprü işleri gören ve İpek Yolu'nun son bulduğu nokta durumundaki Türkiye, Bakü – Ceyhan Boru Hattı'nın gerçekleşmesi halinde, rezerv potansiyeli ile yeni yüzyılın en önemli enerji üretim merkezlerinden biri olmaya aday Hazar Havzası petrolünün, başta Avrupa olmak üzere, dünyanın çeşitli enerji pazarlarına açılmasında çok büyük ve önemli bir rol üstlenecektir.

Türkiye'nin Asya ile Avrupa'yı birleştiren stratejik konumuna, Hazar petrolünün Anadolu üzerinden boru hattı ile taşınması eklendiğinde Türkiye'nin önemi bir kat daha artacaktır. Türkiye bu yeni konumuyla doğu ve batının petrol ve doğal gaz

sevkiyatında, bir enerji köprüsü olacaktır.Bu coğrafi konum, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı ile, Türkiye'nin stratejik önemine büyük bir katkı sağlayacaktır.Petrol taşıyıcısı ülke kimliğiyle Türkiye'nin, dünya petrolünü yönlendiren ülkeler arasında önemli bir rolle devreye girebilmesi, çok yönlü avantajlar getireceğinin sağlam bir göstergesidir.

Petrol boru hattının kendi topraklarından geçmesini isteyen ülkelerin asıl amacı, zannedildiği gibi, ekonomik fayda değildir.Çünkü bu ülkeler, kendilerini, bölge veya dünya güçleri karşısında baskı altında hissetmekte olduklarından, başka ülkelerin menfaat sorumluluğunu üstlenerek, kendilerini siyasi ipotek altına sokmak ve dolayısıyla, kendilerine önem kazandırmak istemektedirler.Bu durum Gürcistan açısından söz konusu olsa da, Türkiye açısından söz konusu değildir.Çünkü Türkiye, olaya daha çok ekonomik olarak bakmaktadır.

Cumhuriyet tarihi boyunca sınırlı yerli üretim nedeniyle Türkiye, önemli bir petrol ve doğal gaz ithalatçısı konumuna gelmiştir. Türkiye, toplam enerji ihtiyacının %60'ını çeşitli ülkelerden yaptığı ithalat ile karşılamaktadır.Enerji ithalatında en büyük pay % 70'le petrole aittir.Petrol ithalatının 2010'da 48 milyon tona ve 2020'de de 74 milyon tona çıkması beklenmektedir.Doğalgaz ihtiyacının da 2010'da 54 milyar m3/yıl ve 2020'de ise 80 milyar m3 / yıl düzeyine ulaşması beklenmektedir.Türkiye'nin enerji ithalatına olan bağımlılığının, sanayileşme çabalarının da bir göstergesi olarak, gelecekte de artan oranda devam etmesi beklenmektedir.³⁷

Staratejik bir geçiş ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda Hazar Denizi ve Orta Asya bölgelerinde geliştirilmeyi bekleyen enerji kaynakları açısından potansiyel ve büyük enerji pazarı olmaya da adaydır.Bu nedenle petrol ve doğal gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliğinin sağlanabilmesi açısından geniş kapsamlı enerji projelerinin geliştirilmesi, Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır.Bakü – Ceyhan Boru Hattı'nın gerçekleşmesiyle, Mersin ve İskenderun limanlarının canlanması beklenmektedir.Ayrıca Türkiye'nin hisse sahibi olduğu, Azerbaycan'daki yatırımlardan ve geçiş hakkından sağlanacak gelirler gibi hususlar başta olmak üzere, ekonomik gelişmeye büyük katkı sağlayan pek çok imkan da doğmuş olacaktır.Türkiye ekonomisine önemli ölçüde katkıda bulunacak bu proje,

³⁷ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Orta Asya – Hazar – Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri,İstanbul 1999,s.145.

GSMH'nin artmasına, ekonomik hedeflere ulaşılmasına ve enflasyonun aşağıya çekilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu durum, Türkiye'nin uluslararası ekonomik kuruluşlar ile ilişkilerinin daha da iyi seviyeye gelmesini sağlarken, Türkiye'ye AB'nin kapılarını biraz daha aralayacaktır. Aynı zamanda Türkiye'nin başını çektiği KEİB ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişme sürecini hızlandıracaktır.³⁸ Bu süreç içerisinde, ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan, tarihten kaynaklanan yakınlığını da kullanarak bu proje ile daha kuvvetli ekonomik işbirliği alanında somut adım atılmış olacak ve Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttıracaktır.

Ekonomik güçleri artacak olan Azerbaycan ve Gürcistan'ın Türkiye'den ithalatlarında artışlar olacak ve bu da Türkiye'nin ihracatını göreceli olarak artmasına katkı sağlayacak ve dış ticaret açığının kapanmasına katkıda bulunacaktır. Türk Boğazları'ndaki deniz trafiğinin ve çevre kirliliğinin azalmasını sağlaması beklenen boru hattı taşımacılığı ayrıca Türk turizmine ve balıkçılığının gelişmesine yardımcı olacaktır.

Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı, sadece geçiş hakkı ve yatırımlardaki pay açısından değil, hattın yapılması durumunda gerekecek teçhizat, malzeme ve işçilik gibi özel sektörler için yeni iş ve ek istihdam imkanları yaratılması yönünde de Türk ekonomisine katkı sağlayacaktır. Yapılan hesaplamalar sonucu, Bakü – Ceyhan Boru Hattı projesinin gerçekleşmesi durumunda Türkiye 5 milyar dolarlık bir ek kazanç sağlayacaktır. Hattın son bulduğu Ceyhan limanının, hem Hazar ve Orta Asya hem de Orta Doğu petroleri açısından yakınlık, elverişli yükleme ve terminal işletme tecrubesi gibi kritik bazı nedenlerle, dünyanın önemli petrol piyasalarından biri olması beklenmektedir.³⁹

Ceyhan limanından pazar ülkelere yapılacak ham petrol taşımacılığı, ülkenin sivil deniz taşımacılığının, bu bölgeye yönelmesini ve gelirlerden pay almasını sağlayacaktır. Ayrıca bölgeye taşınan petrolü, üretici ülkelerle birlikte yapılacak ortak

³⁸ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, *Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği*, İstanbul 1998, s.35.

³⁹ Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, *Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri*, İstanbul 1999, s.146.

yatırımlar sayesinde Türkiye Akdeniz’de bu alanda İtalya ve İspanya’ya rakip olabilecek bir rafine merkezi haline gelebilecektir.

Enerjinin ucuz, kaliteli, güvenilir ve zamanında kullanıcılara sunulması Türkiye’nin enerji politikasının ana hatları olarak görünmektedir. Türkiye’nin petrol ve doğal gaz ihtiyacını, çevresindeki zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerden sağlama isteği, Türkiye’nin yürüttüğü enerji politikasının bir gereğidir. Irak – Türkiye Ham Petrol Boru Hattı’nın ambargo nedeniyle Türkiye ekonomisine toplam kaybı 40 milyar dolar civarında olduğunu göz önünde bulundurursak, Bakü – Ceyhan petrol Boru Hattı projesinin, Türkiye için ne kadar önemli olduğunu görülmektedir.

Konuya güvenlik açısından bakacak olursak, tesis edilecek boru hattı uluslararası menfaatleri temsil eden bir nitelik taşıyacağından, boru hattının geçtiği bölgeler doğal olarak uluslararası bir güvenlik teminatına kavuşmuş olacaktır. Türkiye’de boru hattının geçtiği bölge, emniyetli bir bölgedir. Tesis edilecek petrol boru hattı ve karşılıklı geliştirilecek ilişkiler Gürcistan’ın ekonomik gücünü artırarak bağımsızlığının pekiştirilmesini sağlayacaktır. Gelişen ekonomisinin askeri gücüne de sağlayacağı katkı Türkiye’nin doğu sınırının güvenliğini arttıracaktır.

Bir NATO üyesi olan Türkiye, NATO’nun istikrar gücünü Kafkaslar’a daha etkili olarak taşıyabilecek olması ile NATO alt yapı fonları ve diğer yardımlardan daha çok faydalanarak askeri gücünü geliştirebilecektir. Stratejik bir öneme sahip olacak Bakü – Ceyhan Boru Hattı, Türkiye vasıtasıyla NATO’nun güvenlik şemsiyesi altında olacaktır. Ortaya konulan diğer güzergahlar ise bu güvenlik şemsiyesine sahip değildir. Diğer taraftan Türkiye’nin petrol ihtiyacının büyük bir bölümü Orta Doğu ülkelerinden karşıladığını dikkate alırsak, Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin bu ithalatın yerini alması durumunda, Türkiye’nin Orta Doğu ülkelerinden daha bağımsız strateji oluşturmasına imkan sağlayacaktır.⁴⁰

Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu istikrarsızlık bölgesinin ortasında bulunan Türkiye, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın gerçekleşmesiyle, Kafkaslar bölgesindeki huzurun sağlanmasına da katkıda bulunmuş olacaktır. Kafkas bölgesinde barışın sağlanması, bölgenin en önemli ülkesi olan Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri ve işbirliğini güçlendirecektir.

⁴⁰ Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e., s.148.

Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın gerçekleşmesiyle, Türkiye'nin dünya petrol dağıtımının yönlendirilmesinde üstleneceği önemli rol, Türkiye'nin bölgede siyasi gücünün artmasının ve önemli bölgesel güç merkezi olmasını pekiştirecektir. Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'na ileride bağlanması tahmin edilen Trans Hazar petrol boru hattı ve bunlara ek olarak ayrıca Türkmen doğal gazının da bu güzergahtan nakli, gelecekte enerjinin kontrolünü elinde bulunduran Türkiye için uluslararası ilişkiler açısından önemli avantajlar sağlayacaktır.

Bölgesel bir güç merkezi haline gelen Türkiye, bulunduğu coğrafyada rekabet halinde olduğu ülkelerin bölgedeki etkinliğini azaltacak ve bölgesel olarak etkinliği artmış Türkiye karşısında diğer ülkeler daha ılımlı politika izlemeye gayret gösterecektir.

Enerji musluğu elinde bulunduran Türkiye'nin, bölgesinde siyasi ağırlığını daha fazla hissettirmesiyle, enerji ihtiyaçları her yıl katlanarak artan Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'yi yanlarında görmek istemesiyle Türkiye'nin AB'ne girme yolu açılmış olacaktır.

Bu hattın gerçekleşmesi Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'deki stratejik önemini arttıracak, buna paralel olarak Kıbrıs'ta Türkiye'nin milli menfaatlerine uygun çözüm ihtimallerinin ortaya konulmasını sağlayacaktır.⁴¹

Ayrıca petrol boru hattının inşası, işletilmesi ve tesis edilecek rafinelerle petrokimya konusunda da ileri teknoloji transferi sağlanabilecektir. Bu da Türkiye'nin teknolojik gücüne katkıda bulunacaktır.

Bakü – Ceyhan Boru Hattı, Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile varolan kültürel ve tarihi bağlarını, ekonomik değerler ve işbirliği imkanlarını daha fazla arttırarak kültür ve dil birliği sürecine olumlu katkıda bulunacaktır.

⁴¹ Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e., s.151.

SONUÇ

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetler, merkezi planlama ekonomisinden vazgeçerek günümüzde geçerli olan piyasa ekonomisi kurallarını hızlıca uygulamaya başlamışlardır. Bu ülkeler dışa açık ekonomi politikalarını uygulamaya koyarken çeşitli sıkıntılarla karşılaşmaktadırlar. Bu ülkelerden biri de Azerbaycan'dır.

Azerbaycan bu süreç içerisinde, sahip olduğu en önemli doğal zenginliklerinden biri olan petrolün, Batı pazarlarına ulaştırılmasında çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. Hazar Havzası'nda zengin petrol rezervlerinin keşfi, üretimi ve uluslararası piyasalara ulaştırılmasında karşılaşılan mali problemler, Azerbaycan yönetimini uluslararası petrol şirketleri ile anlaşmalar yapmaya itmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan çeşitli uluslararası petrol şirketleri ile 15'den fazla anlaşma imzalamıştır.

Bu mukaveleler sonucunda Azerbaycan ekonomisine, petrol ve petrol türevleri sanayisinde, yaklaşık 45 milyar dolardan fazla yatırım yapılması planlanmıştır. Mukavele süreleri 25 – 30 yılı kapsamaktadır ve toplam petrol üretimi 2,5 – 3,5 milyar ton olarak tahmin edilmektedir.

Üretilen petrolün Batı pazarlarına ulaştırılmasında izlenecek ana ihraç boru hattı güzergahının belirlenmesinde ortaya çeşitli projeler atılmış, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı güzergahı en ekonomik ve güvenli güzergah olarak 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan AGİK toplantısında taraflarca imzalanmıştır.

Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesinin güzergahı, diğer en önemli alternatif güzergahlar olan Bakü – Supsa ve Bakü – Novorossisk güzergahlardan uzun olmasına karşın, yukarıda da belirttiğimiz nedenlerle daha avantajlı olduğu kamısına varılması, Türkiye'yi petrol üretiminde olmasa dahi (TPAO'nın Azerbaycan petrollerinin üretimi için yapılan mukavelelerdeki düşük payla temsil olunması), petrolün uluslararası piyasalara ulaştırılmasında kilit ülke konumuna getirmiştir.

Tarih boyunca Doğu ile Batı arasında doğal bir köprü olan Türkiye'nin, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın gerçekleşmesi sonucu Doğu ile Batı arasında bir enerji köprüsü görevini üstleneceği ve bu doğrultuda bölgenin en önemli stratejik gücü olacağı kesindir.

Türk milleti her zaman kolay olanı değil, zor olanı başarmış bir millettir. Bölgesel bir siyasi güç olan Türkiye, içte ekonomik ve siyasi istikrarı yakaladığı takdirde, yeni dünya düzeninde hak ettiği yere gelecek ve gerçekleştirmek istediği hedeflere ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

DOĞANAY – ATUN, Orta Doğu'nun Jeopolitik Açından Değerlendirilmesi; Körfez Harbi ve Alınan Dersler, Ankara, 1994.

ERCAN, Metin Kemal, Uluslararası Petrol Arama ve Üretim Yatırımlarının Yapısı Finansal Yönden İncelenmesi, Ankara, 1996.

GİRİTLİ İsmet, Kara Altın Kavgası: Petrol ve Politika, İstanbul, 1978.

GÜREL, Şükrü Sina, Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikada Yeri, Ankara, 1979.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Dünya Meselelerinin Kesişme Noktasında Türkiye'nin Stratejik Konumu, İstanbul, 1995.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Orta Asya – Hazar – Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri, İstanbul, 1999.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Petro – Strateji, İstanbul, 1996.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği, İstanbul, 1995.

HASANOV, Ali, Azerbaycan'ın Dış Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABD, Bakü, 1998.

NESİROV, Elman, Azerbaycan – ABD İlişkileri, Bakü, 1998.

NESİROV, Elman, Azerbaycan Diplomasisi ve Hazar'ın Statüsü Problemi, Bakü, 1998.

NESİROV, Elman, Azerbaycan Nefti ve Beynelhalk Mukaveleler, Bakü, 1999.

NESİROV, Elman, Azerbaycan Petrolünün Dünü, Bugünü, Yarını, Bakü, 1997.

DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Elektrik Enerjisi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2001.

DPT, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri, Ankara, 2000.

TPAO, 1994 Yıllık Raporu

TÜSİAD, 21'inci Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi, Aralık, 1998.